

Πειρασμός ja πονηρός ajanlaskun alun profaaneissa ja varhaisjuutalaisissa teksteis- sä

Aineksia Matteuksen Isä meidän -rukouksen 6. pyynnön
kääntämiselle (Matt. 6:13)

Sannamaija Vuornos-Visto
Uuden testamentin eksegetiikka
Toisen oppiaineen syventävien opintojen pro gradu
Marraskuu 2020

HELSINGIN YLIOPISTO – HELSINGFORS UNIVERSITET

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion		Laitos – Institution	
Teologinen		Eksegetiikka	
Tekijä – Författare			
Sannamaija Vuornos-Visto			
Työn nimi – Arbetets titel			
Πειρασμός ja πονηρός ajanlaskun alun profaaneissa ja varhaisjuutalaisissa teksteissä, Aineksia Matteuksen Isä meidän -rukouksen 6. pyynnön kääntämiselle (Matt. 6:13)			
Oppiaine – Läroämne			
Uuden testamentin eksegetiikka			
Työn laji – Arbetets art		Aika – Datum	Sivumäärä – Sidoantal
Toisen oppiaineen syventävien opintojen pro gradu		Marraskuu 2020	64+kirjallisuusluettelo 14s.
Tiivistelmä – Referat			
<p>Vuoden 1992 Kirkkoraamatun käännösprosessin eri vaiheissa Isä meidän –rukouksen 6. pyynnön (Matt. 6:13) <i>πειρασμός</i>-sana käännettiin joko kiusaus, koetus tai ahdinto. Vastaavat vaihtoehdot esiintyvät myös ruotsin-, englannin- ja saksankielisissä raamatunkäännöksissä. Lisäksi rukouksen kuudennen pyynnön loppuosan <i>πνηρός</i>-sana käännettiin joko paha (neutri) tai Paha, Paholainen (maskuliini). Näistä tulkintavaihtoehdoista nousee tämän tutkimuksen tehtävä. Millaisia merkityksiä <i>πειρασμός</i>- ja <i>πνηρός</i>-sanoille esiintyy Isä meidän –rukouksen syntyajankohdan ja sitä varhaisemmissa kreikankielisissä lähteissä? Mikä merkitys on yleisin? Mitä aineksia saadaan Matteuksen 6. pyynnön suomentamiselle? Tutkimusmenetelmänä käytetään semanttista analyysia. Sanakirjojen ja konkordanssien avulla <i>πειρασμός</i>- ja <i>πνηρός</i>-esiintymät etsitään alkuperäislähteistä ja niiden merkitystä tutkitaan tekstiyhteyksissään.</p> <p>Ensinnäkin tutkitaan antiikin profaanista kirjallisuudesta, mitä merkityksiä <i>πειρασμός</i>- ja <i>πνηρός</i>-sanoille niissä esiintyy. <i>Πειρασμός</i>-sana esiintyy siellä vain kymmenen kertaa. Esiintymät ovat koetus-merkityksessä, esim. Ptolemaios Askelonilaisella 100-luvulla eKr. sanakirjassa (Diff. σ 146) on kyse pelastamisesta (σῶζω) sairauksista ja koetuksista (<i>πειρασμός</i>). Substantiivi <i>πνηρός</i> esiintyy merkityksessä <i>paha ihminen</i> (mask. ὁ πνηρός) ja <i>paha, pahuus</i> (neutri τὸ πνηρόν). Merkitystä <i>Paha, Paholainen</i> (mask.ὁ πνηρός) ei esiinny Uuden testamentin vaikutuspiirin ulkopuolella. <i>Πνηρός</i>-sanan osalta tulos on sama muissakin tutkituissa lähteissä. Toiseksi <i>πειρασμός</i>-esiintymiä tutkitaan Septuagintassa ja muissa varhaisjuutalaisissa lähteissä, kuten pseudepigrafeissa, Qumranin teksteissä ja fariseusten mahdollisessa perimätiedossa. Näissä teksteissä substantiivi <i>πειρασμός</i> (hepr. vastineena מָסָה [<i>massā</i>], נִסָּיֹן [<i>nissājōn</i>] tai נִסִּי [<i>nissūj</i>]) ja verbi <i>πειράζω</i> (hepr. נִסָּה [<i>nissā</i>]) kuvaavat useimmiten tilannetta, jossa Jumala koettelee ihmistä. Keskeisessä kertomuksessa Jumala koettelee (<i>πειράζω</i>, MT:ssa נִסָּה) Abrahamia vaatimalla häntä uhraamaan poikansa Iisakin (1. Moos. 22:1). Jumala koettelemassa ihmistä esiintyy myös pseudepigrafeissa (esim. <i>πειρασμός</i>, T. Joos. 2:7) ja Qumranin teksteissä (esim. נִסִּי, 1QH^a IV,22; נִסִּי, 4Q504 1+2vi,7). Esikuvana on usein Abrahamin koetus (esim. <i>πειρασμός</i>, 1. Makk. 2:52, Kr. Sir. 44:20; נִסִּי, Av. 5, 3). Usein korostetaan, ettei ihmisen pidä koetella Jumalan uskollisuutta (esim. <i>Πειρασμός</i>, MT:ssa מָסָה, 2. Moos. 17:7; נִסָּה ja נִסִּי, Av. 5, 4). Koetukset ovat luonnollinen osa Jumalan omien elämää (<i>πειρασμός</i>, Kr. Sir. 2:1). Jumala koettelee (<i>πειράζω</i>) ihmistä kuin kultaa sulatusuunissa (Viis. 3:5-6). Qumranin Viikon rukouksissa todetaan ”olemme joutuneet ... koetuksiin” (נִסִּי, 4Q504 1+2v,18). Sirakin kirjassa Jumalan luotetaan pelastavan (ἐξαιρεῖω) koetuksista (<i>πειρασμός</i>, hepr. נִסִּי, Kr. Sir. 33(36):1). Isä meidän -rukouksen 6. pyyntö (Matt. 6:13) olla joutumatta (εἰσφέρειω) koetukseen (<i>πειρασμός</i>) on lähellä tätä ajatusta, vaikkei sama sanapari esiinny. Myös ystäviä neuvotaan koettelemaan (<i>πειρασμός</i>, hepr. נִסִּי, Kr. Sir. 6:7(6)). Matteuksen <i>πειρασμός</i>-esiintymistä toisessa Jeesuksen oppilaita, ystäviä, koetellaan Getsemanessa Matt. 26:41. Harvemmin <i>πειρασμός</i> ja <i>πειράζω</i> esiintyvät lopun ajan eskatologiseen ahdinkoon liittyen (pseudepigrafeissa tai fariseusten perimätiedossa ei lainkaan). Septuagintassa Jumala koettelee omiaan lopun aikana <i>πειράζω</i>-verbillä ilmaistuna kerran (צָרָה [<i>tsāraf</i>], Dan.12:10(9)). Myös Qumranissa kehoitetaan lopun aikana olemaan luopumatta Jumalasta ”pelon, kauhun tai koettelemuksen (נִסִּי, 1QS I,18) tähden Belialin hallitessa”.</p> <p>Tutkituissa teksteissä <i>πειρασμός</i> ja <i>πειράζω</i> esiintyvät selvästi kiusaus-merkityksessä vain kaksi kertaa (Riemuv. k. 10:8-9), Jumala antaa Saatanalle luvan yrittää saada ihmiset lankeamaan. Qumranin teksteissä puhutaan koetelluksi (נִסִּי) joutumisesta ”Belialin hallitessa” (1QS I,18), mutta Belial ei esiinny subjektina נִסִּי-verbille. Tämän tutkimuksen tuloksena Matteuksen Isä meidän –rukouksen 6. pyynnön <i>πειρασμός</i> suomennettaisiin koetuksena ja <i>πνηρός</i> paha-merkityksessä (neutri). Matteuksen kuudes pyyntö sopii niiden tutkittujen tekstien kontekstiin, jossa <i>πειρασμός</i> esiintyy koetus-merkityksessä. Ihminen rukoilee, ettei joutuisi koetukseen. Abrahamin koetus on esikuvana. Matteuksen monet yhtäläisyydet Septuagintan, erityisesti Sirakin kirjan, ja Qumranin tekstien kanssa tukevat tätä tulkintaa.</p>			
Avainsanat – Nyckelord			
Raamatun kääntäminen, Isä meidän -rukous, Septuaginta			
Säilytyspaikka – Förvaringställe			
Helsingin yliopiston kirjasto, Keskustakampuksen kirjasto, Teologia			

Sisältö

1. Johdanto.....	1
1.1. Isä meidän -rukouksen kuudennen pyynnön suomentamisen historiaa.....	1
1.2. Kuudes pyyntö vuoden 1992 Kirkkoraamatun käännösprosessissa.....	2
1.2.1. Käännöstyö komiteassa	3
1.2.2. Käsittely kirkolliskokouksessa	4
1.3. Kuudes pyyntö vieraskielisten käännösten historiassa	6
1.3.1. Saksankielisissä käännöksissä	6
1.3.2. Ruotsinkielisissä käännöksissä	8
1.3.3. Englanninkielisissä käännöksissä	9
1.4. Johtopäätöksiä kuudennen pyynnön kääntämisen historiasta.....	10
1.5. Tutkimuksen tehtävänasettelu	11
2. Sanojen εισφέρω, πειρασμός, ῥύομαι ja πονηρός semanttinen analyysi antiikin profaanin kirjallisuuden valossa	12
2.1. Verbi εισφέρω.....	12
2.2. Substantiivi πειρασμός	13
2.3. Verbi ῥύομαι	16
2.4. Substantiivi πονηρός	17
2.5. Tiivistelmä	18
3. πειρασμός ja πονηρός Septuagintassa ja muissa varhaisjuutalaisissa lähteissä	19
3.1. πειρασμός Septuagintassa.....	22
3.1.1. Jumalan koettelemukset (vitsaukset) egyptiläisille, πειρασμός (5. Moos. 4:34; 7:19; 29:3(2)).....	24
3.1.2. Πειρασμός, kansa koettelee Jumalaa Massassa (2. Moos. 17:7; 5. Moos. 6:16; 9:22; Ps. 94(95):8).....	24
3.1.3. Jumala koettelee Abrahamia, πειράζω (1. Moos. 22:1)	26
3.1.4. Saarnaajan työ, liiketoimi, πειρασμός (Saarn. 3:10; 4:8; 5:2, 13; 8:16).....	28
3.1.5. Eskatologinen koetus, πειράζω (Dan. 12:10(9))	29
3.1.6. Jumala kasvattaa koetuksilla, πειρασμός (Kr. Sir. 2:1; 33(36):1)	30
3.1.7. Abrahamin koetus esikuvana, πειρασμός (Kr. Sir. 44:20; 1. Makk. 2:52).....	33
3.1.8. Ystävän koettelu Sirakilla, πειρασμός (Kr. Sir. 6:7(6); 27:5, 7)	35
3.1.9. Tiivistelmä ja johtopäätöksiä.....	36
3.2. πειρασμός ja sen heprealaiset vastineet muissa varhaisjuutalaisissa lähteissä.....	38
3.2.1. πειρασμός (Riemuv. k. 10:8; T. Joos. 2:7) pseudepigrafeissa.....	38
3.2.2. מִסָּוָה (4QTest I,15), מִסָּוָה (1QH ^a IV,22) ja מִסָּוָה (4Q504 1+2v,18; 4Q504 1+2vi,7; 4Q525 frag.5,3; 1QS I,18; 4Q215 ^a frag.1ii,3) Qumranin teksteissä.....	40
3.2.3. מִסָּוָה (Av. 5,7) ja מִסָּוָה (Av. 5,3; 5,4) mahdollisessa fariseusten traditiossa	45
3.3. Substantiivi πονηρός Septuagintassa: paha ihminen (esim. 5. Moos. 13:6), pahuus (esim. Jes. 5:20).....	50
3.4. Substantiivi πονηρός ja sen heprealainen vastine מַעֲרֵל varhaisjuutalaisissa lähteissä.....	54

3.4.1. πονηρός pseudepigrafeissa: paha teko (esim. T. Ruub. 1:8) tai paha ihminen (T. Job. 43:5)	55
3.4.2. הַצָּר Qumranin teksteissä: onnettomuus, pahuus (esim. 1QS II,16; 1QM VI,6).....	56
3.4.3. עַר mahdollisessa fariseusten traditiossa (Av. 1,7; 1,11; 2,9; 2,11; 5,12)	58
4. Johtopäätökset.....	60
5. Lyhenteet, lähteet, apuneuvot ja kirjallisuus	65
5.1. Lyhenteet	65
5.2. Lähteet ja apuneuvot.....	65
5.2.1. Painamattomat lähteet.....	65
5.2.2. Painetut lähteet ja apuneuvot	65
5.3. Kirjallisuus.....	70

1. Johdanto

Vuoden 1992 Kirkkoraamatun käännösprosessissa Isä meidän –rukouksen kuudes pyyntö herätti paljon keskustelua. Edellisessä Kirkkoraamatussa pyyntö kuului "Äläkä saata meitä kiusaukseen (Matt. 6:13; Luuk. 11:4b), vaan päästä meidät pahasta" (Matt. 6:13). Miten kuudes pyyntö pitäisi kääntää uudessa kirkkoraamatussa, varsinkin sen keskeiset sanat *πειρασμός* ja *πονηρός*? Seuraavassa on katsaus näiden sanojen kääntämisen historiaan. Käännösten ongelmallisuus motivoi tässä opinnäytteessä tutkimaan, mitä *πειρασμός* ja *πονηρός* merkitsivät evankeliumeja ympäröivässä kulttuurissa ajanlaskun alun profaaneissa (luku 2) ja varhaisjuutalaisissa lähteissä (luku 3), joista esim. Septuaginta oli merkittävä varhaiskristityille.

1.1. Isä meidän -rukouksen kuudennen pyynnön suomentamisen historiaa

"Ja ele iohdata meite kiusauxen. Mutta päste meite pahasta" (Matt. 6:13). Näin oppivat suomalaiset Isä meidän -rukouksen kuudennen pyynnön ensimmäisestä suomenkielisestä Uudesta testamentista, jonka *Agricola* oli alkukielestä kääntänyt (*Agricola* 1548).¹ Tuosta *Agricolan* käännöksestä kului lähes sata vuotta ennen ensimmäistä *koko Raamatun* käännöstä, joka ilmestyi 1642 (KR 1642). Isä meidän -rukous oli siinä pysynyt samana, vain sanojen kirjoitusasu oli uudistettu: "Ja älä johdata meitä kiusauheen. Mutta päästä meitä pahasta" (Matt. 6:13).² Vuoden 1642 Kirkkoraamatusta ilmestyi vuosien varrella useita kielellisesti paranneltuja versioita. Näihin kuuluu mm. ns. *Vanha Kirkkoraamattu* (KR 1776), jossa kuudennen pyynnön sanamuoto oli säilynyt lähes samana.³ Se on ns. perinnettä säilyt-

¹ Luuk:lla "Ja ele iohdata *meit kiusauxe*" (Luuk. 11:4b). Tässä tutkimuksessa käytetään ko. Isä meidän -rukouksen pyynnöstä Matt:n järjestyslukua kuudes, Matt:lla pyyntö on kaksiosainen (tai loppuosan voi nähdä myös 7. pyyntönä). Sen sijaan Luuk:lla pyyntö on viides ja sisältää varhaisissa käsikirjoituksissa vain Matt:n alkuosan: καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν (Matt. 6:13; Luuk. 11:4b). Matt:lla pyyntö jatkuu: ἀλλὰ ὁὔσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ (Matt. 6:13). Liturgisessa käytössä oleva Isä meidän -rukous on yhdistelmä Matt:lta ja Luuk:lta. Lisäksi on lisätty myöhäisten käsikirjoitusten pohjalta loppuylistys "Sillä sinun on valtakunta ...", joka on syntynyt jakeiden 1. Aik. 29:10-12 vaikutuksesta. Huom. tässä luvussa käsitellyt erikieliset raamatunkäännökset (ja niiden osat) sijaitsevat lähdeluettelossa kaikki Raamattu-nimikkeen kohdalla käännösvoisjärjestyksessä (lopussa suluissa tässä tekstissä käytetty lyhenne).

² Luuk:lla "Ja älä *saata* meitä kiusauheen" (Luuk. 11:4b). KR 1642:n, ns. Kuningatar Kristiinan Raamatun, painos oli 1200 kpl, josta Suomeen tuli 780 kpl. Seurakunnissa saattoi olla vain yksi Raamattu, mutta myös talonpojat omistivat niitä.

³ Ainoa muutos on, että verbi εἰσφέρω oli ennen (KR 1642) käännetty Luuk:lla *saattaa* ja Mt:lla *johdattaa*, nyt (KR 1776) molemmilla *johdattaa*.

tävä käännös, joka kielensä puolesta nojautuu läheisesti kansalliseen raamatunkäännösperinteeseen.⁴

Varsinainen toinen alkukielistä käännetty Raamattu ilmestyi vasta noin 300 vuoden kuluttua ensimmäisestä eli 1930-luvulla, käännöstyö oli kestänyt lähes 80 vuotta.⁵ Nykyajan suomalaiset muistavat Isä meidän -rukouksen kuudennen pyynnön tämän vuoden 1938 Uuden testamentin käännöksenä "Äläkä saata meitä kiusaukseen (Matt. 6:13; Luuk. 11:4b), vaan päästä meidät pahasta" (Matt. 6:13).⁶ Vuoden 1938 *Kirkkoraamattu* (KR 1938) on käännösperiaatteiltaan pitkälti ns. sananmukainen käännös, jonka kääntämisessä pyrittiin sanalliseen konkordanssiin alkutekstin kanssa eli sama alkukielen sana pyrittiin kääntämään aina samalla suomalaisella sanalla, usein kontekstista riippumatta.⁷

1.2. Kuudes pyyntö vuoden 1992 Kirkkoraamatun käännösprosessissa

Kirkolliskokouksen vuonna 1973 asettama raamatunkäännöskomitea määritteli tavoitteekseen, että käännös välittää kokonaisuutena saman informaation ja saman tunnesisällön kuin alkuteksti. Tämä nykyaikaisen käännöstieteen ns. funktionaalisen vastaavuuden periaate pyrkii antamaan nykylukijalle samat edellytykset ymmärtää tekstin sanoma kuin tekstin alkuperäisillä lukijoilla on ollut.⁸ Tällöin ei pyritä sanakonkordanssiin eli alimman tason vastaavuuteen, vaan tärkeämpänä pidetään sitä, että lähde- ja kohdekielen vastaavuus toteutuu sanaryhmien, tekstijaksojen, kokonaisten teosten ja tarkoitetun toiminnan tasolla. Käännös ei pyri kuitenkaan lähentämään tekstiä nykyhetkeen enempää kuin mihin objektiivinen käännösmenettely antaa mahdollisuuksia.⁹ Käännöksen kielelliseksi tavoitteeksi raamatunkäännöskomitea asetti selkeän, luontevan ja nykyaikaisen yleiskielen. Tällöin pyritään käyttämään kielen kaikkia ilmaisuvaroja, toisin kuin ns. populaa-

---

⁴ Vuonna 1973 asetettu raamatunkäännöskomitea (RKK) luonnehtii erityyppisiä raamatunkäännöksiä osamietinnössään (1975, 17-18).

⁵ Raamatunkäännöskomitea oli asetettu 1861. Nuorteva 1992, 550.

⁶ Alkuosan käännös on sama sekä Matt:lla että Luuk:lla. Luuk:n jakeen loppuosa on tekstikriittisin perustein hakasuluissa (vasta vuoden 1992 KR:ssa loppuosa jätettiin Luuk:lta pois.)

⁷ Samaan käännösihanteeseen on pyrkinyt mm. *Aapeli Saarisalo*, jonka käännöstä on luonnehdittu myös "maalaiskieliseksi" (Nuorteva 1992, 551). Kuudes pyyntö on lähes sama kuin KR:ssa 1938: "Äläkä saata meitä kiusaukseen (Matt. 6:13; Luuk. 11:4b), vaan päästä meiät pahasta" (Matt. 6:13). Saarisalo 1968, 20.

⁸ Tätä vastaa vanhemmassa terminologiassa dynaamisen vastaavuuden (ekvivalenssin) periaate. RKK:n osamietintö 1975, 20; Toivanen 1989, 45; Harviainen 2012, 580.

⁹ Tämä on erona ns. modernisoivaan käännöstyyppiin, jota edustaa mm. *Pentti Saarikosken* käännös vuodelta 1969 (RKK:n osamietintö 1975, 18, 20; Toivanen 1989, 23). Hän kääntää kuudennen pyynnön "Äläkä anna meidän joutua kokeeseen, vaan pelasta meidät pahan kynsistä" (Matt. 6:13). Saarikoski 1969, 27.

rikäännöksissä, joissa rajoitetaan kaikille kansankerroksille yhteiseen, jokapäiväiseen ilmaisuvarastoon.¹⁰

1.2.1. Käännöstyö komiteassa

Raamatunkäännöskomitea julkaisi ehdotuksensa Uuden testamentin käännökseksi vuonna 1989. Isä meidän -rukouksen osalta kiivaimman keskustelun synnytti komitean ehdotus kuudennen pyynnön kääntämiseksi. Tuttu *kiusaus* oli korvattu *ahdingolla*.¹¹ Uutta tulkintaa oli edeltänyt monivaiheinen prosessi. *Matteuksen evankeliumin käännösyksikkö* päätyi ehdottamaan käännökseksi "Äläkä saata meitä koetukseen,¹² vaan päästä meidät pahasta" (Matt. 6:13).¹³ *Luukkaan evankeliumin käännösyksikkö* puolestaan käänsi jakeen verbin osalta toisin "Äläkä anna meidän *joutua* koetukseen" (Luuk. 11:4b), mutta käytti *πειρασμός*-sanasta samaa koetus-käännöstä.¹⁴ Käännöstä perusteltiin sillä, että sanan *πειρασμός* kiusaus- ja koetus-merkityksistä jälkimmäinen on nykykielen mukainen. Kiusaus puolestaan herättää kiusata-verbin välityksellä asiayhteyteen kuulumattomia kiusanteon mielikuvia.¹⁵ *Matteuksen evankeliumin tarkastusjaostossa* kuudes pyyntö päädyttiin sen sijaan kääntämään Tunnustuskirjoja kääntävän työryhmän kanssa sovituissa muodossa: "Älä anna meidän *joutua* ahdinkoon ja kiusaukseen, vaan

¹⁰ RKK:n osamietintö 1975, 18, 21-22. Populaarikäännös on esimerkiksi *Uusi testamentti nykysuomeksi* (UTN 1972). Siinä kuudes pyyntö käännetään "Älä anna meidän *joutua* kiusaukseen (Matt. 6:13; Luuk. 11:4b), vaan päästä meidät Pahan vallasta!" (Matt. 6:13).

¹¹ Esim. seurakuntien palautteessa tähän tuli UT:n osalta toiseksi eniten muutosehdotuksia eli 149 kpl, lähinnä *kiusauksen* palauttamiseksi (Kirk.kok. kesk.ptk 1991, 476-477). Suomen kielen perussanakirjan mukaan kiusaus-sanana merkitys on *viettelys, viekoitus, houkutus, halu, esim. Minulle tuli k. sanoa hänelle suorat sanat., K. kävi ylivoimaiseksi. Ahdinko-sanana merkitys on tukala tila, pula, hätä(tila), puute; hätäännys, ahdistus, esim. taloudellinen a., olla a:gossa, auttaa a:koon joutuneita*. Haarala 1990, 6, 501.

¹² Suomen kielen perussanakirjassa koetus-sanana merkitys on *koettaminen, koetteleminen, testaus; yritys; jokin joka koettelee, esim. Voimaink., Onnistui ensi k:ksella., Kestää k., Joutua, panna kovalle k:kselle., Kärsivällisyys k:ksella.* Vrt. koettelemus-sanana merkitys on *kova kokemus, raskas isku, vastoinikäyminen, rasitus, esim. Sota oli kova k., Hän on kestänyt monia k:ksia., K:ksissa karaistunut., Hiljaa istuminen on lapsille k.* Haarala 1990, 507.

¹³ RKK:n ptk 8/1980. Matt:n käännösyksikössä apul.prof. Esko Haavan pohjakäännös oli kuulunut: "Äläkä vie meitä kiusaukseen/koetukseen, vaan pelasta meidät pahasta/pahalta" (RKK:n ptk 4/1980) ja prof. Heikki Koskenniemen pohjakäännös "Äläkä saata meitä kiusaukseen/koetukseen, vaan päästä meidät pahasta" (RKK:n ptk 5/1980) ja maisteri Aarre Huhtalan eli suomenkielen edustajan ehdotus kuului "Älä anna meidän *joutua* koetteelle, vaan päästä meidät pahan vallasta" (RKK:n ptk 6/1980).

¹⁴ RKK:n ptk 18/1982. Luuk:n käännösyksikössä dos. Jarmo Kiilusen pohjakäännös kuului: "Äläkä johda meitä/anna meidän *joutua* kiusaukseen" (RKK:n ptk 15/1982) ja maisteri Aarre Huhtalan luonnos kuului "Äläkä anna meidän *joutua* koetukseen" (RKK:n ptk 16/1982). Lisäksi yksikköön kuului prof. Heikki Koskenniemi.

¹⁵ RKK:n ptk 9/1980. Suomen kielen perussanakirjan mukaan kiusata-verbi merkitsee *tehdä kiusaa, vaivata, piinata, rääkätä, ahdistella; harmittaa; olla kiusana/vastuksena, esim. Ei saa k. pienempiään., Hyttyset k:avat., K. itseään nälällä., Häntä kiusasi se, että ... Nuha tuntui k:avan jatkuvasti., Kuivuus k:a kasveja*. Haarala 1990, 501.

päästä meidät pahasta" (Matt. 6:13).¹⁶ *Luukkaan evankeliumin tarkastusjaostossa* ei tehty korjauksia käännösyksikön ehdotukseen.¹⁷ *Raamatunkäännöskomitea* julkaisi vuonna 1983 Matteuksen evankeliumin (RKK 1983) ja vuonna 1985 Luukkaan evankeliumin (RKK 1985) käännösehdotuksen. Näissä molemmissa pyyntö oli muodossa: "Äläkä anna meidän joutua koetukseen" (Matt. 6:13; Luuk. 11:4b), vaan päästä meidät pahasta" (Matt. 6:13), Luukkaalla täysin käännösyksikön ehdotuksen mukaisesti, Matteuksella verbi muuttunut.¹⁸

Vuonna 1989 koko Uuden testamentin käännösehdotuksen (RKK 1989) lopullisessa viimeistelykokouksessa *raamatunkäännöskomitea* päätyi muuttamaan koetus-sanan ahdinkoon sekä Matteuksen että Luukkaan Isä meidän -rukouksessa, joten pyynnön käännösehdotukseksi tuli "Äläkä anna meidän joutua ahdinkoon" (Matt. 6:13; Luuk. 11:4b), vaan päästä meidät pahasta" (Matt. 6:13).¹⁹ Komitea ymmärsi ahdinko-sanan ongelmaksi sen yleisluontoisuuden. Sen ajateltiin kuitenkin vastaavan sitä apokalyptis-eskatologista tilannetta, joka vallitsi niissä seurakunnissa, joissa Matteuksen ja Luukkaan evankeliumit syntyivät. Isä meidän -rukouksessa pyydetäisiin pelastusta siis lopun ajan ahdingosta, koettelemuksesta, yli voimien käyvästä testistä.²⁰

1.2.2. Käsittely kirkolliskokouksessa

Kirkolliskokouksen *raamatunkäännösvaliokunta* ei esittänyt muutoksia komitean käännösehdotuksiin jakeista Matt. 6:13 ja Luuk. 11:4b.²¹ Sen sijaan *lähetekeskustelussa* ja *päätöskeskustelussa* kirkolliskokouksen jäsenet kannattivat erilaisia käännösvaihtoehtoja.²² Raamatunkäännöskomitean ja -valiokunnan ehdottaman ahdinko-sanan kannattajat perustelivat valintaansa, kuten komiteakin, apokalyptis-eskatologisella tilanteella siinä seurakunnassa, jossa Matteuksen evankeliumi syntyi (esim. Jeesus rohkaisee kestämaan vainoa, Matt. 10:16-31). Sana πειρασμός

¹⁶ RKK:n ptk 3/1980. Matt:n tarkastusjaostoon kuuluivat piispa Aimo T. Nikolainen, prof. Jukka Thurén ja apul.prof. Tapani Lehtinen

¹⁷ RKK:n ptk 4/1983. Luuk:n tarkastusjaostoon kuuluivat piispa Aimo T. Nikolainen, prof. Jukka Thurén ja prof. Osmo Ikola.

¹⁸ Myös komitean jäsen, kirjailija *Lassi Nummi* laati RKK:lle eri käännösversioita Matt:n Isä meidän -rukouksesta. 6. pyyntö kuului niissä mm. seuraavasti: "Älä koettele meitä kiusauksissa, vaan vapauta meidät pahasta/pahan siteistä/pahan vaikutuksesta/pahan vallasta" tai "Äläkä saata/johdata meitä koetukseen/koetteelle, vaan päästä/auta meidät (irti) pahasta". Nummen mielestä pelkkä sana koetus on tässä teennäinen vaihtoehto, siksi hän ehdottaa koettelemisen ja kiusauksen yhdistelmää. Hän pohtii myös, miten tehokkaasti pahasta voi päästä irti/vapaaksi. RKK:n ptk 15/1980.

¹⁹ Äänestyksessä 5 komitean jäsentä kannatti sanaa koetus ja 5 sanaa ahdinko. Ahdinko-sanana valinnan ratkaisi puheenjohtaja Aimo T. Nikolaisen ääni (RKK:n ptk 7/1989).

²⁰ Toivanen 1989, 81.

²¹ Raamatunkäännösvaliokunnan mietintö n:o 1/1991, 24, 29. Valiokunnassa oli 9 jäsentä, mm. piispa Kalevi Toiviainen (pj) ja apul.prof. Raija Sollamo (vpj).

²² Kirk.kok. kesk.ptk 1989, 106 ja Kirk.kok. kesk.ptk 1991, 453-458, 470, 475-481, 541.

tarkoittaisi siis Isä meidän -rukouksessa eskatologista ahdinkoa, joka on myös se paha, josta pyydetään poispääsyä.²³

Koetus-sanaa perusteltiin samansuuntaisesti kuin ahdinko-sanaa, monissa puheenvuoroissa ne nähtiin hyvinä vaihtoehtoina toisilleen. Koetus- ja ahdinko-sanojen kannattajat pitivät kiusaus-sanaa usein vain tottumuksen eikä tekstiyhteyden pohjalta valittuna, vaikka sen myönnettiin olevan sinänsä mahdollinen *πειρασμός*-sanan käännös. Kiusaus-sanalla ei nähty enää sitä jyrkää merkitystä, mikä sillä on ollut, vaan merkityksen katsottiin lieventyneen. Käännös "älä saata meitä kiusaukseen" nähtiin myös teologisesti ongelmalliseksi, koska sen voidaan ymmärtää merkitsevän, että Jumala voisi kiusata ihmistä. Tämä merkitsisi kirkkoherra Tapio Saranevan mukaan "Jumala-kuvan jonkinlaista demonisoimista, sitä että Jumala olisi samanlainen kuin vihollinen, joka kiusaa meitä". Katsottiin, ettei tästä ole kysymys, vaan "nimenomaan koetuksesta, lopunajan ahdingosta, sellaisesta tilasta, jossa laittomuus pääsee valtaan, jossa todellakin ihmisen koko usko joutuu koetukselle".²⁴ Tällaista tilannetta kuvaa *πειρασμός*- ja *πειράζω*-sanoilla esimerkiksi Ilmestyskirja.²⁵

Kiusaus-sanan kannattajat tukeutuivat mm. siihen, ettei sanalla *πειρασμός* ole artikkelia Isä meidän -rukouksessa, joten piispa Matti Sihvosen mukaan "ei ole kysymys jostakin määrätystä lopun ajan ahdingosta". Katsottiin myös, ettei Ilmestyskirjaa voida käyttää perusteluna selvitettäessä Matteuksen sanomaa. Muistutettiin, ettei Matteus muualla käytä lopunajan ahdingosta sanaa *πειρασμός*, vaan *θλίψις*.²⁶ Ahdinko-sanaa vastustettiin myös siksi, että siitä katsottiin tulevan mieleen taloudellinen ahdinko. Ahdinko-sanalla ei katsottu ilmaisevan sitä teologista merkitystä, joka kiusaus-sanalla kannattajien mielestä tekstiin sisältyy: mahdollisuus langeta syntiin. "Kysymys on rukouksesta, että Jumala varjelsi meidät pahasta ... kiusauksen seurauksena on paha teko". Kiusaus-sanalla käytön ei katsottu johtavan Jumala-kuvan demonisoimiseen. Sen sijaan, että Jumala kiusaisi ihmisiä,

²³ Kirk.kok. kesk.ptk 1991, 479.

²⁴ Kirk.kok. kesk.ptk 1991, 476-477.

²⁵ τηρήσω ἐκ τῆς ὥρας τοῦ πειρασμοῦ τῆς μελλούσης ἔρχεσθαι ἐπὶ τῆς οἰκουμένης ὅλης πειράσαι τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς ("pelastan sinut siitä koetuksen hetkestä, joka kohtaa koko maailman ja panee koetteelle maan asukkaat", Ilm. 3:10). Huom. Tämän tutkielman esimerkkien käännökset ovat kunkin kirjan uusimmasta suomenkielisestä käännöksestä. Esimerkeissä, joista ei ole julkaistu suomennosta, käännös on tutkielman tekijän.

²⁶ Kuten jakeessa ἔσται γὰρ τότε θλίψις μεγάλη οἷα οὐ γέγονεν ἀπ' ἀρχῆς κόσμου ἕως τοῦ νῦν οὐδ' οὐ μὴ γένηται ("Ahdinko on oleva niin suuri, ettei sellaista ole ollut maailman alusta tähän päivään asti eikä tule koskaan olemaan", Matt. 24:21).

Jumala koettelee ja Paha kiusaa. Kuudennessa pyynnössä pyydetään, että Jumala varjelisi joutumasta Pahan kiusattavaksi, tätä tarkoittaa myös pyyntö "päästä pahasta". Kiusaus-sanana kannattajat näkivät sen olevan merkitykseltään kokonaisvaltaisempi, voimakkaampi kuin koetus tai ahdinko. *πειρασμός*-sanana kääntämisen pohdinnan ohella kirkolliskokouksen jäsenet esittivät siis näkemyksiään myös *πονηρός*-sanana kääntämisestä. Kiusaus-käännöksen kannattajat tulkitsevat sen Pahaksi eli Paholaiseksi (maskuliini) tai pahaksi teoksi (neutri).²⁷

Kirkolliskokouksen äänestyksessä selvä enemmistö kannatti piispa Olavi Rimpiläisen ehdotusta *πειρασμός*-sanana kiusaus-käännöksestä, vain pyynnön saattaa-verbi vaihtui edelliseen Kirkkoraamattuun (KR 1938) verrattuna.²⁸ Vuoden 1992 *Kirkkoraamatun* (KR 1992) sanamuodoksi tuli Isä meidän -rukouksen kuudennessa pyynnöstä siten muoto "Äläkä anna meidän joutua kiusaukseen (Matt. 6:13; Luuk. 11:4b), vaan päästä meidät pahasta" (Matt. 6:13).²⁹ Sanojen *πειρασμός* ja *πονηρός* käännösprosessin vaiheet kertovat niiden tulkinnan vaikeudesta. Erilaiset käännösvaihtoehdot on koottu allaoleviin taulukoihin 1 ja 2.

1.3. Kuudes pyyntö vieraskielisten käännösten historiassa

1.3.1. Saksankielisissä käännöksissä

Luther käänsi ensimmäisessä saksankielisessä Raamatussa (*Luther* 1534) Isä meidän -rukouksen kuudennen pyynnön käyttämällä sanaa *Versuchung* (kiusaus, houkutetus, viettelys): "Und führe uns nicht in versuchung (Matt. 6:13; Luuk. 11:4b), sondern erlöse uns von dem ubel" (Matt. 6:13). Uudemmassa *tarkastetussa* *Luther*-käännöksessä (*Luther* 1984) pyyntö kuuluu samoin, vain kirjoitusasu on uudistettu: "Und führe uns nicht in Versuchung (Matt. 6:13; Luuk. 11:4b), sondern erlöse

²⁷ Kirk.kok. kesk.ptk 1991, 476-478, 480.

²⁸ Kirkolliskokous palautti muuallakin KR 1938:n mukaisia kiusaus- ja kiusata-käännöksiä. **UT:n 21 *πειρασμός*-esiintymästä** 17 oli KR 1938:ssa käännetty *kiusaukseksi*, 1 *kiusata*-verbillä, 3 *koetukseksi*/*koettelemukseksi*. RKK:n ehdotuksessa *kiusauksia* oli säilynyt 2, sen sijaan 17 oli käännetty *koetukseksi*/*koettelemukseksi*/*koetella*-verbillä ja 2 *ahdingoksi* (Isä meidän -rukouksessa). Kirk.kok. palautti KR 1992:een *πειρασμός*-käännöksiksi 8 *kiusasta* ja 1 *kiusata*-verbin ja poisti *ahdingot*. 10 *koetusta*/*koettelemusta* ja 2 *koetella*-verbiä säilyi. Saman suuntaisesti **UT:n 37 *πειράζω*-verbistä** 30 oli KR 1938:ssa käännetty *kiusata*-verbillä, 4 *koetella* ja 3 *yrittää*/*koettaa*. RKK:lla sen sijaan 11 oli käännetty *kiusata*/*yrittää* *saada ansaan*, 21 *koetella*/*panna kokeeseen*/*koetukselle*/*koettelelle*, 3 *yrittää*, 1 *uhmata yms.* Lopulliseen KR 1992:een 4 *koetella*-verbiä palautui *kiusata*-verbiksi. Vuorela 1954, 9, 176-179; Aland 1978, 216-217; Aland 1983, 1111-1112; Toivanen & Soinila 1990, 11, 23, 210-211, 550, 627; Toivanen & Soinila 1992, 24, 31-32, 228-229, 556, 641.

²⁹ Kirk.kok. ptk 1991, 62-63. Liturgiseen käyttöön Isä meidän -rukous jätettiin muuttumattomana (KR 1938:n Matt:n käännös, paitsi anteeksipyyntö Luuk:n pohjalta ja lisätty loppuylistys).

TAULUKKO 1 πειρασμός-sanan kääntäminen (Matt. 6:13 ja Luuk. 11:4b)
(dyn. = käännöksessä käytetty dynaamisen vastaavuuden periaatetta)

kieli	kiusaus- merkitys	käännös, jossa esiintyy	muut merki- tykset	käännös, jossa esiintyy
suomi	kiusaus	Agricola 1548, KR 1642,1772, KR 1938, UTN 1972 KR(dyn.)1992	koe koetus ahdinko	Saarikoski 1969 RKK(dyn.)1983, RKK(dyn.)1985 RKK(dyn.)1989
saksa	versuchung Versuchung	Luther 1534 Luther 1984	Gefahr ... dir untreu zu werden	DGN(dyn.)1982
ruotsi	frestilse frestelse	NT 1526 Bibel 1917	prövning	Bibel(dyn.)2000
englanti	temptacion temptation	Tyndale 1526 KJV 1611, NIV(dyn.)1978	test hard testing time of trial	NEB(dyn.)1970, JerB(dyn.)1985 TEV(dyn.)1976 NRSV 1989

uns von dem Bösen" (Matt. 6:13). Lutherin käännös on juurtunut lähtemättömästi saksalaiseen teologiaan ja kirjallisuuteen, ja edellisen suomenkielisenkin kirkko-raamatun (KR 1938) kääntäjät pitivät sitä ihanteenaan. Nykyisen kirkkoraamatun (KR 1992) kääntäjät sen sijaan käyttivät saksalaisena esikuvanaan ekumeenista *Die Gute Nachricht* (Hyvä uutinen) -käännöstä (DGN 1982). Se on ensimmäinen saksankielinen dynaamisen vastaavuuden periaatetta johdonmukaisesti soveltava nykykielinen käännös.³⁰ Kuudes pyyntö kuuluu siinä: "Lass uns nicht in die Gefahr kommen, dir untreu zu werden (Matt. 6:13; Luuk. 11:4b), sondern schütze uns vor der Macht des Bösen" (Matt. 6:13). πειρασμός tulkitaan *vaaraksi olla*

³⁰ Tässä alaluvussa 1.3. käsitellään vain keskeisimmät vieraskieliset käännökset suomalaisen käännöksen kannalta, esim. 3 saksankielistä. Vrt. pelkästään saksannoksia Raamatusta on 1900-l:lla arvioitu julkaistun 17 ja lisäksi osakäännöksiä 27 UT:sta ja 3 VT:sta. Toivanen 1985, 34, 37, 39.

uskoton Jumalalle, ja pyydetään Jumalaa suojelemaan pahan asian (neutri) tai pahan ihmisen tai Paholaisen (mask.) vallalta.³¹

TAULUKKO 2 πονηρός-sanan kääntäminen (Matt. 6:13)
(dyn. = käännöksessä käytetty dynaamisen vastaavuuden periaatetta)

kieli	paha-merkitys	käännös, jossa esiintyy	muut merkit	käännös, jossa esiintyy
suomi	paha	Agricola 1548, KR 1642, 1772, 1938, (dyn.)1992, RKK(dyn.)1983, 1985, 1989	Paha "pahan kyn- sistä"	UTN 1972 Saarikoski 1969
saksa	ubel (das Übel) das Böse tai der Böse (paha tai paho- lainen)	Luther 1534 Luther 1984	die Macht des Bösen (pahan tai Paholaisen valta)	DGN(dyn.)1982
ruotsi	onda, oondo ondo det onda	NT 1526 Bibel 1917 Bibel(dyn.)2000	(huom. den Onde/den onde= Paho- lainen- käännöstä ei esiinny)	
englanti	yvell/evyll evil	Tyndale 1526 KJV 1611	the evil one (=paholainen) the Evil One (=Paholainen)	NEB(dyn.)1970 NIV(dyn.)1978, NRSV 1989 TEV(dyn.)1976 JerB(dyn.)1985

1.3.2. Ruotsinkielisissä käännöksissä

Ensimmäisessä ruotsinkielisessä Uudessa testamentissa *vuodelta 1526* (NT 1526) kuudes pyyntö on käännetty *frestelse* (*kiusaus, viettelys, houkutus*): "Och inleedh

³¹ Vrt. muina πειρασμός-käännöksinä esiintyy sana Prüfung, *koetus* (esim. Kr. Sir. 27:7, Kat. Bib. 1974) tai Probe, *koetus* (esim. 1. Piet. 4:12, DGN 1982).

oss icke i frestilse. Utan frels oss från onda" (Matt. 6:13).³² Vuoden 1917 Raamatussa (Bibel 1917) kuudes pyyntö on käännetty samoin sanoin, vain kirjoitusasu on uudistettu: "Och inled oss icke i frestelse (Matt. 6:13; Luuk. 11:4b), utan fräls oss ifrån ondo" (Matt. 6:13). Dynaamisen käännösperiaatteen mukaisessa vuoden 2000 Raamatussa (Bibel 2000) pyyntö kuuluu toisin, käyttäen sanaa *prövning* (*tutkiminen, tutkinto, koe; koetus; koettelemus, rasitus*): "Och utsätt oss inte för prövning (Matt. 6:13; Luuk. 11:4b), utan rädda oss från det onda" (Matt. 6:13).

1.3.3. Englanninkielisissä käännöksissä

Tyndalen käännös (Tyndale 1526), joka on ensimmäinen englanninkielinen alkukielestä käännetty Uusi testamentti, kääntää kuudennen pyynnön sanaa *temptation* (*kiusaus, houkutus, viettelys*) käyttäen: "Leede us not into temptacion. But delyvre us ffrom yvell" (Matt. 6:13).³³ Lähes sata vuotta myöhemmässä, Englannin kirkon liturgiaan ja englantilaiseen kirjallisuuteen lähtemättömästi vaikuttaneessa käännöksessä, *King James Version* (KJV 1611), kuudes pyyntö on käännetty samoin sanoin, vain kielellisesti uudistettuna: "And leed us not into temptation (Matt. 6:13; Luuk. 11:4b), but deliver us from evil" (Matt. 6:13). Myös Yhdysvalloissa reformoitujen ja evankelisten osittain dynaamisessa käännöksessä, *New International Version* (NIV 1978), pyyntö on sama, paitsi *πονηρός*-sana on käännetty *the evil one*. Uudemmassa tarkastetussa USA:ssa tehdyssä KJV-käännöksessä, *New Revised Standard Version* (NRSV 1989), käännösperiaatteena on edelleen mahdollisimman suuri sanatarkkuus ja vuoden 1611 KJV:n mukaisuus. Kyseessä oleva jae on siitä huolimatta käännetty toisin, käyttäen sanaa *trial* (*koe, koetus, tutkimus; koettelemus*): "And do not bring us to the time of trial (Matt. 6:13; Luuk. 11:4b), but rescue us from the evil one (Matt. 6:13).³⁴ Dynaamisen käännösperiaatteen mukaisia ovat Israelista lähtöisin oleva *The New Jerusalem Bible* (JerB 1966, uusi versio 1985)³⁵ ja Isossa-Britanniassa protestanttien ja katolisten keskuudessa alkukielistä käännetty *The New English Bible* (NEB 1970). Niiden käännös kuudennesta pyynnöstä on lähes yhtenevä sanaa *test* (*koe, testi; koetus, koetin, koetinkivi*) käyttäen: "And do not put (JerB)/bring (NEB) us to the test (Matt. 6:13; Luuk. 11:4b), but save us from the Evil One (JerB)/the evil one

³² Luuk:n käännös on kirjoitusasultaan ja sanajärjestykseltään hieman toinen: "och icke inleedh oss uthi frestelse, utan frelsa oss frå oondo" (Luuk. 11:4b).

³³ Luuk:n käännöksen kirjoitusasu on hieman toinen: "Ledde us not into temptacion. Butt deliver us from evyll" (Luuk. 11:4b).

³⁴ Alaviitteessä vaihtoehtoisiksi annetaan KJV 1611:n mukaiset *into temptation* ja *from evil*.

³⁵ Taustalla on ranskankielinen *La Sainte Bible traduite en français sous la direction de L'École Biblique de Jérusalem. Paris: Les Éditions du Cerf 1956 (uusi versio 1973).*

(NEB)" (Matt. 6:13).³⁶ Uusi testamentti nykysuomeksi -käännöstä vastaava, dynaamisesti käännetty, *The Good News Bible, Today's English Version* (TEV 1976) kääntää kuudennen pyynnön myös test-sanaa käyttäen: "Do not bring us to hard testing (Matt. 6:13; Luuk. 11:4b), but keep us safe from the Evil One" (Matt. 6:13).

1.4. Johtopäätöksiä kuudennen pyynnön kääntämisen historiasta

1500-luvulta lähtien 1900-luvulle saakka on kuudennen pyynnön πειρασμός-sana käännetty useimmiten *kiusaus*-merkityksellä niin suomenkielisissä, kuin myös saksan-, ruotsin- ja englanninkielisissä käännöksissä (saks. *Versuchung*, ruots. *frestelse*, engl. *temptation*, ks. Taulukko 1).

Vasta 1960-luvulta lähtien, nykyaikaisen käännöstieteen dynaamisen vastaavuuden periaatteen myötä,³⁷ on yleistynyt πειρασμός-sanan kääntäminen sen muilla merkityksillä.³⁸ Suomen *koetus*-käännöstä (RKK 1983, 1985) vastaavat ruotsin *prövning* (Bibel 2000) ja englannin *test* (NEB 1970, JerB 1985), voimakkaammin *hard testing* (TEV 1976) ja *time of trial* (NRSV 1989). Uudemmissa saksankielisissä käännöksissä ei ole koetusta vastaavia termejä Prüfung ja Probe, vaan esimerkiksi *Gefahr ... dir untreu zu werden*, vaara tulla uskottomaksi Jumalalle (DGN 1982). Suomen *ahdinko*-sanaa (RKK 1989) vastaavia käännöksiä ei Isä meidän -rukouksessa esiinny. *Ahdinko* esiintyy esimerkiksi jakeessa Matt. 24:21: saksaksi *furchtbarer* (DGN 1982), ruotsiksi *lidande* (Bibel 2000) ja englanniksi *great suffering* (NRSV 1989) tai *great distress* (NEB 1970, JerB 1985).

Sanan πονηρός kääntämisessä ei ole nähtävissä näin selvää muutosta, mutta siinäkin 1500-luvulta 1900-luvulle säilyivät samat käännökset eri kielissä: *paha*, saks. *das Übel*, ruots. *det onda* tai raamatullinen *ondo*, engl. *evil*. Uudemmissa käännöksistä suomenkielisissä πονηρός-sanan tulkinta on säilynyt neutrina eli *pahana* (paitsi UTN 1972: Paha) ja ruotsinkielisissä *det onda* (ei *den Onde*, Paholainen). Saksankielisissä πονηρός-sanan tilalle on tullut *der/das Böse* (der Böse voi tarkoittaa myös Paholaista). Englanninkielisissä *evil* on muuttunut merkitykseen *Paholainen*, *the evil one* tai *the Evil One* ja vain alaviitteessä on vaihtoehtona perinteinen *evil*, paha.

³⁶ Molemmissa on alaviitteessä πονηρός-sanalle perinteinen käännösvaihtoehto *from evil*.

³⁷ Käännekohtana E. A. Nidan teos *Towards a Science of Translating*. Leiden: E. J. Brill 1964.

³⁸ Poikkeuksena mm. Luther 1984, NIV 1978, UTN 1972 ja KR 1992 (kirk.kok:n päättämässä, lopullisessa muodossaan).

1.5. Tutkimuksen tehtävänasettelu

Jakeen καὶ μὴ εἰσενέγκης ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ (Matt. 6:13) kääntämisen historian pohjalta nousee monia kysymyksiä. Ongelmat näyttävät liittyvän nimenomaan πειρασμός- ja πονηρός-sanojen tulkintaan. Onko πειρασμός-sanan paras suomenkielinen vastine sana *kiusaus*, kuten edellisessä ja nykyisessä Kirkkoraamatussa (KR 1938 ja 1992) käännetään? Vai kuvaako sana *koetus* parhaiten πειρασμός-sanan merkitystä, niin kuin vuoden 1992 Kirkkoraamatun käännösprosessissa käännöskomitea ensin ehdotti (RKK 1983, 1985)? Vai onko käännöskomitean lopullinen ehdotus, eskatologinen *ahdinko*, paras käännösvastine (RKK 1989)? Entä pitäisikö πονηρός ymmärtää suvultaan neutrina (*paha*) vai maskuliinina (*Paha, Paholainen*)? Näistä tulkinta- ja käännösvaihtoehdoista nousee tämän tutkimuksen tehtävä. Mitä merkityksiä kreikan πειρασμός-sanalla on Isä meidän -rukouksen syntyajankohdan ja sitä aiemmissa kreikankielissä lähteissä, jotka antavat tulkintakehikon myös rukouksen πειρασμός-sanalle? Mitä merkityksiä esiintyy πονηρός-sanalle? Tutkimuksessa käytetään semanttista analyysiä. Sanojen esiintymät etsitään alkuperäislähteistä sanakirjojen ja konkordanssien avulla. Luvussa kaksi tutkitaan antiikin profaaneista lähteistä, mitä merkityksiä kuudennen pyynnön keskeisille sanoille siellä esiintyy. Luvussa kolme tutkitaan, miten πειρασμός- ja πονηρός-sanoja käytettiin ajanlaskun alun kristittyjen ”Raamatussa”, Septuagintassa? Entä mitä merkityksiä sanat saavat muissa sen ajan varhaisjuutalaisissa lähteissä, pseudepigrafeissa, Qumranin teksteissä ja mahdollisessa fariseusten traditiossa? Tämä tutkimus etsii vastauksia näihin kysymyksiin. Tutkimuksen kohteena ovat myös mm. Septuaginta-käännöksen takana olevat heprean sanat. Miten evankeliumin syntyajankohtana ja sitä ennen ymmärrettiin πειρασμός- ja πονηρός-sanat kreikankielisissä lähteissä? Onko jokin merkitys yleisin? Miten siltä pohjalta tulisi tulkita Isä meidän -rukouksen kuudes pyyntö? Loppuluvussa (luku 4) pohditaan, miten pyyntö tulisi tältä pohjalta kääntää suomenkielelle niin, että suomennoksen lukijat voisivat saada tekstistä saman informaation ja tunnesisällön kuin alkuperäiset kuulijat tai lukijat saivat. Matteuksen evankeliumin konteksti määrittelee sanojen lopullisen merkityksen evankeliumissa, sen tulkinta jää tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Tämä tutkimus tarjoaa aineksia Matteuksen Isä meidän -rukouksen kuudennen pyynnön kääntämiselle.

2. Sanojen εἰσφέρω, πειρασμός, ῥύομαι ja πονηρός semanttinen analyysi antiikin profaanin kirjallisuuden valossa

Jakeessa Matt. 6:13 καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ esiintyvät keskeisinä sanat εἰσφέρω, πειρασμός, ῥύομαι ja πονηρός. Millaisia merkityksiä näille sanoille esiintyy kreikankielisessä profaanikirjallisuudessa ajanlaskun alun tienoilla? Esiintymien merkityksiä jaotellaan seuraavassa pääasiassa Bauerin, Gyllenbergin, Liddell & Scottin ja Louw & Nidan sanakirjojen pohjalta. Esimerkit eri merkityksistä (lihavoitu) ovat pääasiassa antiikin profaanista kirjallisuudesta.³⁹

2.1. Verbi εἰσφέρω

Verbin εἰσφέρω (akt.ind.prees.yks.1) merkitys jakaantuu konkreettiseen ja kuvaannolliseen.⁴⁰ Verbin konkreettinen merkitys on *kantaa, viedä, tuoda johonkin sisälle*. Tästä on esimerkki kreikkalaisen historioitsijan Herodotoksen (n. 484-425 eKr.) Historiassa, kertomuksessa Persian kuningas Kyyros vanhemman lapsuuden leikeistä:⁴¹ τῷ δέ τινι τὰς ἀγγελίας ἐσφέρειν⁴² ἐδίδου γέρας ("edelleen hän [Kyyros] antoi jollekin kunniaviraksi tuoda sisälle lähetykset", **Hist. I.114**).⁴³

Kuvaannollisesti verbi merkitsee *ohjata, johtaa, saattaa*. Tämä merkitys esiintyy esimerkiksi ateenalaisen näytelmäkirjailija Euripideen (n. 485-406 eKr.) teoksessa *Supplices* puhuttaessa, mitä seuraa, jos sodassa kaatuneita ei haudata:⁴⁴ δειλίαν γὰρ ἐσφέρει τοῖς ἀλκίμοισιν οὗτος ἦν τεθῆ νόμος ("Jos teostanne

³⁹ Alaviitteissä on lisäksi esimerkkejä Matt:lta ja muualtakin UT:sta.

⁴⁰ Gyllenberg 1967, 77; Liddell & Scott 1968, 497; Bauer 1988, 470-471; Louw & Nida 1988, 206, 810. UT:ssa verbi esiintyy molemmissa merkityksissä, yht. 8 kertaa. Hoffmann et al. 2000, 264.

⁴¹ Castrén et al. 2000, 212-213, 289.

⁴² Tässä erityispiirteenä on ι-kirjaimen puuttuminen εἰσφέρω-verbistä.

⁴³ Luuk:lla esimerkki konkreettisesta merkityksestä kertomuksessa halvaantuneesta miehestä ystävineen ... ἐζήτουν αὐτὸν εἰσενεγκεῖν ... καὶ μὴ εὐρόντες ποίας εἰσενέγκωσιν αὐτὸν διὰ τὸν ὄχλον ... ("he yrittivät tuoda hänet sisälle ... tungoksessa he eivät ... saaneet tuoduksi häntä sisään", **Luuk. 5:18, 19**). Merkitys voi olla myös *väkivalloin, pakolla vieminen*, kuten Jeesusksen varoituksessa oppilailleen ὅταν δὲ εἰσφέρωσιν ὑμᾶς ἐπὶ τὰς συναγωγὰς καὶ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας ("Kun teitä kuljetetaan synagogiin ja viranomaisten ja esivallan eteen", **Luuk. 12:11**).

⁴⁴ Castrén et al. 2000, 159.

tulee tapa, se johtaa rohkeat miehet pelkuruuteen", **Suppl. 540**).⁴⁵ Kuvaannollinen merkitys voi olla myös *tuoda esiin, esitellä, ehdottaa*, kuten Herodotoksen Historiassa Ὅμηρον δὲ ἢ τινα τῶν πρότερον γενομένων ποιητέων δοκέω τοῦνομα εὐρόντα ἐς ποίησιν ἐσενείκασθαι ("vaan luulen Homeroksen tai jonkun aikaisemmista runoilijoista keksineen sen nimen [Okeanos-joki] ja tuoneen sen runouteen", **Hist. II.23**).⁴⁶

2.2. Substantiivi πειρασμός

πειρασμός-sana esiintyy antiikin profaanissa kirjallisuudessa vain kymmenen kertaa noin vuoteen 150 jKr. mennessä.⁴⁷ Nämä kaikki esitellään seuraavassa. πειρασμός-sanan merkitykset voi jakaa kahteen pääluokkaan.⁴⁸ Ensinnäkin merkitys on *koetus, tarkastus, tutkimus; tutkinto, koe; koettelemus, vitsaus*.⁴⁹ Tässä merkityksessä πειρασμός esiintyy noin 100-luvulla eKr. kirjuri Ptolemaios Askelonilaisen sanastossa *De differentia vocabulorum* (**Diff. σ 146**).⁵⁰ Esiintymässä käsitellään kahden pelastaa-verbin, σώζω ja ῥύομαι, merkityksen eroa esimerkiksi pyynnöissä tai rukouksissa. Tekstin mukaan σώζω-verbiä käytetään, kun

⁴⁵ Käyttämieni sanakirjojen mukaan tämä merkitys esiintyy myös Isä meidän -rukouksessa (**Matt. 6:13; Luuk. 11:4b**). Bauer antaa esimerkeiksi myös Apostolisten isien Isä meidän -rukouksen siteeraukset: καὶ μὴ ἐισενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν ("Äläkä saata meitä kiusaukseen", **Did. 8:2**) Apostolien opetuksessa eli Didakhessa (n. 100 jKr.) ja δεήσασιν αἰτούμενοι τὸν παντεπόπτην θεὸν μὴ ἐισενεγκεῖν ἡμᾶς εἰς πειρασμόν ("rukoilkaamme ja anokaamme kaikkinäkevältä Jumalalta, ettei hän saattaisi meitä kiusaukseen", **Polyk. 7:2**) Polykarpoksen kirjeessä filippiiläisille (n. 120-150 jKr.).

⁴⁶ Bauer (1988, 471) luokittelee kuvaannolliseksi, Gyllenberg (1967, 77) sen sijaan konkreettiseksi, verbin ateenalaisten kysymyksessä Paavalille ξενίζοντα γὰρ τινα ἐισφάρετε εἰς τὰς ἀκοὰς ἡμῶν ("Me olemme kuulleet sinun puhuvan perin outoja asioita", huom. loppu sanatarkasti "tuot korviin meidän", **Ap. t. 17:20**).

⁴⁷ Gibson 1998b, 17, n. 26. Vrt. Seesemannin (1959, 24) ja Bauerin (1988, 1291) mukaan vain 3 profaaniesiintymää. UT:ssa πειρασμός esiintyy 21 kertaa (Hoffmann et al. 2000, 129). Verbi πειράζω sen sijaan esiintyy antiikin profaanissa kreikassa (n. 400 eKr.-200 jKr.) enemmän, 61 kertaa (Gibson 1995, 325-326). Vrt. Seesemannin (1959, 23) mukaan sekin vain harvoin. UT:ssa πειράζω esiintyy 37 kertaa (Hoffmann et al. 2000, 128).

⁴⁸ Gyllenberg 1967, 206; Liddell & Scott 1968, 1355; Bauer 1988, 1291-1292; Louw & Nida 1988, 322, 775-776. πειρασμός esiintyy UT:ssa tässä käytettyjen sanakirjojen mukaan sekä *koetus*- että *kiusaus*-merkityksessä. Vain Bauer on luokitellut kaikki esiintymät, 20 kiusaukseksi ja 1 koetuksiksi (1. Piet. 4:12). Muilla UT:n esimerkkejä on vähemmän, joten heidän πειρασμός-luokittelunsa eri merkityksiin ei tule siltä osin ilmi: Liddell & Scottilla on 1 esimerkki koetuksesta (1. Piet. 4:12) ja 4 kiusauksesta (Mark. 14:38 par.), Gyllenbergillä 7 koetuksesta (mm. 1. Piet. 4:12) ja 6 kiusauksesta (mm. Mark. 14:38 par., Luuk. 4:13) ja Louw & Nidalla 2 koetuksesta (mm. 1. Piet. 4:12) ja 1 kiusauksesta (Luuk. 4:13).

⁴⁹ Vrt. Louw & Nidan (1988, 332) määritelmä tätä merkitystä vastaavasta πειράζω-verbistä: "to try to learn the nature or character of someone or something by submitting such to thorough and extensive testing".

⁵⁰ *De differentia vocabulorum. Annali della Facolta di Lettere e Filosofia dell'Universita di Napoli* 24. Ed. by V. Palmieri 1981-1982. 191-225. Teos ei ollut käytettävissä lähteenä tätä tutkielmaa varten, joten tiedot Gibsonin teksteistä (Gibson 1997, 1; 1998b, 17, n. 26).

halutaan pelastua sairauksista ja koetuksista (πειρασμός) ja ῥύομαι-verbiä, kun vankeudesta ja riivaajista. Kyseisessä tekstissä pelastaja, jolle pyynnöt kohdistetaan, voi tarkoittaa ihmistä tai jumalia tai Jumalaa. Koetus-merkitys esiintyy myös ensimmäisellä vuosisadalla jKr. lääkäri ja farmaseutti Pedanius Dioskurideksen teoksessa *Materia Medica*. Teos perehdyttää kasvien lääketieteellisiin ominaisuuksiin ja lääkkeiden valmistamiseen.⁵¹ Esipuheessa lääkkeiden valmistamisen mainitaan helpottavan sairauksien aiheuttamia koettelemuksia: τοὺς ἐπὶ τῶν παθῶν πειρασμοὺς (**Mat. Med. Praef. 5:12**). Koetus-merkitys esiintyy myös noin ensimmäiseltä vuosisadalta jKr. peräisin olevassa anonyymissä teoksessa Kyranides, joka käsittelee kivien, kasvien ja eläinten maagisia hoitavia voimia. Niiden kerrotaan suojelevan (ῥύομαι) kaikista vakavista uhkatilanteista, merihädästä, vaaroista ja koetuksista (πειρασμός) maalla ja merellä, demoneista ja kaikista sairauksista (**Cyran. I 21:36-39**). Tässä πειρασμός-sanaa käytetään synonyyminä sanalle κίνδυνος, *vaara*.⁵² Koetus-merkitys esiintyy myös kreikankielisessä Aisopoksen eläinsatujen Syntipas-versiossa, joka on mahdollisesti ensimmäiseltä vuosisadalta jKr.⁵³: ὑπὸ πειρασμῶν τοῦ κόσμου στενοχωρούμενοι ("maailman koetusten vuoksi ahtaalle joutuneet", **Synt. 124:18**).⁵⁴ Sana πειρασμός esiintyy myös sanaluettelossa aleksandrialaisella grammatikolla Aelius Herodianuksella n. 100 jKr. teoksessa *Partitiones*⁵⁵: Πείρος, ἡ ἀπό πειρα, πειράομαι, πειρασμός, καὶ πειρατήριον, πείρατης ... ("Peiros-joki, koetus, yrittää, koetus/kiusaus, koetus/yritys, merirosvo/"piraatti" ... ", **Part.**

⁵¹ Gibson 1998b, 17 n. 26.

⁵² Gibson 1998b, 17 n. 26. Huom. kyseessä on sama kohta kuin *Cyran. 40(sivu):24(rivi)*, jonka Seesemann (1959, 24), Liddell & Scott (1968, 1355), Bauer (1988, 1291-1292) ja Gibson (1998a,1) mainitsevat viitaten julkaisuun *Les lapidaires de l'antiquité et du moyen âge II. Les lapidaires grecs. Éd. F. de Mély & C.-E. Ruelle. Paris 1898*. Tässä tutkimuksessa oli käytettävissä lähteenä *Kaimakiksen tekstilaitos* (Die Kyraniden), jossa kohta on päätekstissä mainittu *Cyran. I 21(luku):36-39(rivit)*.

⁵³ Perry 1952, 511; Gibson 1998b, 17 n. 26. Aisopos oli tarunomainen kreikkalainen n. 400 eläinsadun sepittäjä 500-l. eKr. Suullisena perinteenä kulkeneiden satujen sanotaan saaneen kirjallisen muotonsa ateenalaisen filosofi Demetrioksen toimesta 300-l. eKr. Castrén et al. 2000, 20, 123.

⁵⁴ Kreikankielinen alkutekstin katkelma on Seesemannilta (1959, 24). Hänellä ja Bauerilla (1988, 1291) lähteenä ollut Syntipas-versio ei ollut käytettävissä tähän tutkimukseen (*Syntipas. Ed. V. Jernstedt & P. Nikitin. Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St Pétersbourg, 8me Série, Classe des Sciences historico-philologique, Tome XI Nr 1. Pétersbourg 1912*). Käytettävissä olleesta *Matthaein* editiosta (*Lipsiae 1781*) πειρασμός-sanaa (*Synt. 124:18*) ei löytynyt, luvut loppuivat jo numeroon 62.

⁵⁵ Castrén et al. 2000, 212.

110:5).⁵⁶ Kontekstina olevasta sanaluettelosta ei selviä, onko tässä kyseessä koetus- vai kiusaus-merkitys. Koetus-merkitys esiintyy myös varhaisessa Euripideen (400-l. eKr.) Hekabe-näytelmän kommentaarissa (**Sch. Hecuba 1226**).⁵⁷ *πειρασμός*-sanana koetus-merkityksen yhtenä osana esiintyy lisäksi Septuagintan tietyissä käsikirjoituksissa Saarnaajassa *työ, asia, tehtävä, (liike)toimi*, esimerkiksi *ὅτι παραγίνεται ἐνύπνιον ἐν πλήθει πειρασμοῦ* ("sillä paljosta työstä saa levottomia unia", **Saarn. 5:2**).⁵⁸

Koetus-merkityksen lisäksi *πειρασμός* saa merkityksen *houkutus, viettelys, kiusaus*.⁵⁹ Tässä käytetyt sanakirjat eivät esitä kiusaus-merkitykselle esimerkkejä antiikin profaanista kirjallisuudesta, paitsi Bauer (1988, 1291-1292) em. kohdissa Cyran. 21:36-39 (40:24) ja Synt. 124:18, joissa konteksti kuitenkin tukee em. koetus-tulkintaa.⁶⁰ Sanakirjat jakavat *πειρασμός*-sanana kiusaus-merkityksen aktiiviseen ja passiiviseen kiusatuksi tulemiseen.⁶¹

⁵⁶ Julkaistu teoksessa *Herodiani paertitiones. Ed. by J. F. Boissonade. London 1819*, joka ei ollut käytettävissä tutkielman lähteenä, vaan tiedot ovat Gibsonilta. Gibson 1998a, 1; 1998b, 17 n. 26.

⁵⁷ Teoksessa *Scholia in Euripides, sch. Hecuba*, joka sisältyy Codex Vaticanukseen 909. Teos ei ollut käytettävissä tutkielman lähteenä, vaan tiedot ovat Gibsonilta. Edellä päätekstissä mainittujen 6 profaaniesiintymän lisäksi *πειρασμός* esiintyy 100-150 jKr. 4 kertaa: 3 esiintymää on anonyymissä Aristotelen (384-322 eKr.) Retoriikan kommentaarissa (**Comm. Rhet. 98:29, 102:29, 103:9**) ja 1 anonyymissä Nikomakhoksen etiikan kommentaarissa (**Comm. Nich. 454:10**). Ne on julkaistu teoksissa *Anonymi in Aristotelis Artem Rhetoricum* ja *Anonymi in Aristotelis Ethica: In Ethica Nichomachea Commentaria*. Teokset eivät olleet käytettävissä tutkielman lähdemateriaalina, vaan tiedot ovat Gibsonilta. Gibson 1998a, 17 n. 26; Castrén et al. 2000, 56-57.

⁵⁸ Tästä tarkemmin alaluvussa 3.1.4. Septuagintan esiintymien yhteydessä. Gyllenberg (1967, 206) antaa koetus-merkityksen myös Jeesuksen sanoille viimeisellä aterialla *ὁμοῖς δὲ ἔστε οἱ διαμεμενηκότες μετ' ἐμοῦ ἐν τοῖς πειρασμοῖς μου* ("Koko ajan, kaikissa koettelemuksissa, te olette pysyneet minun kanssani", **Luuk. 22:28**) ja Paavalin puheessa Efesoksessa *δουλεύων τῷ κυρίῳ μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης καὶ δακρύων καὶ πειρασμῶν τῶν συμβάντων μοι ἐν ταῖς ἐπιβουλαῖς τῶν Ἰουδαίων* ("Olen palvellut Herraa nöyrin mielin, kyyneleet silmissä, kaikissa koettelemuksissa, joita juutalaiset juonillaan ovat minulle aiheuttaneet", **Apt. t. 20:19**). Bauer (1988, 1292) tulkitsee nämäkin esimerkit kiusauksiksi.

⁵⁹ Vrt. Louw & Nidan (1988, 775) määritelmä vastaavasta *πειράζω*-verbistä: "to endeavor or attempt to cause someone to sin".

⁶⁰ Koetus-tulkinnan kannalla Liddell & Scott 1968, 1355.

⁶¹ Aktiivisesta kiusaamisesta (Bauer 1988, 1291-1292) eli "kiusauksesta, jolla perkele kiusaa" (Gyllenberg 1967, 206) on sanakirjojen mukaan esimerkki paholaisen kiusatessa Jeesusta autiomaassa *συντελέσας πάντα πειρασμὸν ὁ διάβολος ἀπέστη ἀπ' αὐτοῦ* ("Kiusattuaan näin Jeesusta kaikin tavoin Paholainen jätti hänet", **Luuk. 4:13**). Passiivisesta kiusatuksi tulemisesta ("kiusaus, johon ihminen joutuu") ne antavat esimerkin Getsemane-perikoopissa Jeesuksen kehotuksessa oppilailleen *γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν* ("Valvokaa ja rukoilkaa, ettette joutuisi kiusaukseen", **Matt. 26:41, par. Luuk. 22:40, 46** ja Mark. 14:38).

Lisäksi πειρασμός-sanaa käytetään kiusauksesta, jolla ihmiset kiusaavat Jumalaa.⁶² Bauerin mukaan kiusaus-merkitys esiintyy tutkimuksen kohteena olevissa jakeissa καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν ("äläkä anna meidän joutua kiusaukseen", **Matt. 6:13** ja **Luuk. 11:4b**).⁶³ πειρασμός-sanan merkitys eri konteksteissa näyttää siis olevan vaikeasti määriteltävissä. Tästä kertoo se, että eri sanakirjat käyttävät samoja esimerkkijakeita ilmaisemaan eri merkityksiä.

2.3. Verbi ῥύομαι

Verbillä ῥύομαι (med.ind.prees.yks.1) esiintyy kuusi merkitystä: ensinnäkin *suojella, varjella*, toiseksi *kätkeä, peittää*, kolmanneksi *pysyä tai pitää erossa jostakin*, neljänneksi *hillitä, pysäyttää*, viidenneksi *pelastaa, vapauttaa, päästää* ja kuudenneksi *lunastaa, sovittaa, hyvittää*.⁶⁴ Viides merkitys *pelastaa, vapauttaa, päästää* esiintyy esimerkiksi Herodotoksen Historiassa, kertomuksessa, jossa Persian kuningas Kyyros vanhempi (k. 529 eKr.) aikoo polttaa roviolla sotavankinsa Lyydian kuningas Kroisoksen.⁶⁵ Kroisos rukoilee avuksi Apolloa ja yllättävä sade sammuttaa tulen: ἐπιβώσασθαι τὸν Ἀπόλλωνα ἐπικαλούμενον ... ῥύσασθαι μιν ἐκ τοῦ παρϑέντος κακοῦ ("hän huutaen kutsui avukseen Apolloa ja rukoili, että ... pelastaisi hänet uhkaavasta onnettomuudesta", **Hist. I.87**). Verbi ῥύομαι esiintyy samassa *pelastaa*-merkityksessä myös Ptolemaios Askelonilaisen sanastossa De differentia vocabulorum (**Diff. σ 146**), jossa kerrotaan ῥύομαι-verbiä käytettävän, kun halutaan pelastua vankeudesta ja riivaajista.⁶⁶ Tässä käytettyjen sanakirjojen mukaan verbi esiintyy *pelastaa*-merkityksessä jakeessa **Matt. 6:13**.⁶⁷

⁶² Näin Gyllenberg 1967, 206; Bauer 1988, 1291-1292: esim. μὴ σκληρόνητε τὰς καρδίας ὑμῶν ὥς ... κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ πειρασμοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ ("Älkää paaduttako sydäntänne, niin kuin silloin ... kun koettelitte minua autiomaassa", **Hebr. 3:8**; huom. KR 1992 kääntää tässä koetella-termein).

⁶³ Muut kolme sanakirjaa eivät mainitse näitä jakeita esimerkeissään.

⁶⁴ Gyllenberg 1967, 236; Liddell & Scott 1968, 694; Bauer 1988, 1476-1477; Louw & Nida 1988, 241. UT:ssa verbi ῥύομαι esiintyy 17 kertaa (Hoffmann et al. 2000, 452).

⁶⁵ Castrén et al. 2000, 281, 289-290.

⁶⁶ Samaa esiintymää käsiteltiin edellä πειρασμός-sanan yhteydessä alaluvussa 2.2.

⁶⁷ Paitsi Louw & Nidalla ei mainintaa. Lisäksi Bauer (1988, 1476) ja Louw & Nida (1988, 241) katsovat tämän merkityksen esiintyvän mm. pilkkaajien sanoissa Jeesusken ristin luona πέποιθεν ἐπὶ τὸν θεόν, ῥύσασθω νῦν... αὐτόν ("Hän on pannut luottamuksensa Jumalaan – pelastakoon Jumala nyt hänet", **Matt. 27:43**).

2.4. Substantiivi πονηρός

Substantiivina πονηρός-sanana merkityksiä on kolme ryhmää.⁶⁸ Ensinnäkin ó πονηρός (mask.) merkitsee *pahaa ihmistä, roistoa, lurjusta*. Merkitys esiintyy esimerkiksi ateenalaisen komediakirjailija Aristofaneksen (n. 445-385 eKr.) komediassa Hippeis (Ritarit, lat. Equites)⁶⁹ näyttelijän vuorosanoissa μὰ Δ᾽, ἐπεὶ καὶ γὰρ πονηρός εἰμι ("Ei todellakaan, sillä minäkin olen roisto", **Eq. 337**).⁷⁰ Toiseksi τό πονηρόν (neutri) merkitsee *pahaa, pahuutta*. Merkitys esiintyy esimerkiksi ateenalaisen sotapäällikön ja kirjailijan Ksenofonin (n. 430-355 eKr.) teoksessa Cyropaedia (Kyyroksen kasvatus, lat. Institutio Cyri).⁷¹ Kyyros opettaa huonon johtajan ominaisuuksista: οἱ δ' ἂν τῶν μὲν πόνων κακοὶ ὥσι κοινωνοὶ πρὸς δὲ τὸ πλεονεκτεῖν σφοδροὶ καὶ ἀναίσχυντοι, οὗτοι καὶ ἡγεμονικοὶ εἰσι πρὸς τὰ πονηρά ("He ovat niitä, jotka teettävät muilla työnsä, mutta ovat röyhkeitä ja häpeämättömiä, kun on kyse itselle haalimisesta. He johtavat muut pahuuteen." **Cyr. II,ii,25**).⁷² Kolmanneksi ó πονηρός (mask.) merkitsee *Pahaa, Paholaista*. Tämä πονηρός-sanana merkitys esiintyy antiikissa ainoastaan Uudessa testamentissa ja siitä polveutuvissa teksteissä.⁷³

⁶⁸ Gyllenberg 1967, 220; Liddell & Scott 1968, 1447; Bauer 1988, 1385-1386; Louw & Nida 1988, 146. Adjektiivina sanaa ei tässä käsitellä, koska Isä meidän -rukouksessa sana on substantiivissa. UT:ssa πονηρός esiintyy substantiivina 29 kertaa, kaikissa 3 merkityksessä (vrt. adjektiivina 49 esiintymää). Hoffmann et al. 2000, 289.

⁶⁹ Castrén et al. 2000, 54-55.

⁷⁰ UT:ssa merkityksestä *paha ihminen* (mask.) on esimerkki Matt:n lopunajan kuvauksessa οἱ ἄγγελοι ... ἀφοριοῦσιν τοὺς πονηροὺς ἐκ μέσου τῶν δικαίων ("enkelit ... erottavat pahat vanhurskaista", **Matt. 13:49**).

⁷¹ Teoksessa Ksenofon kuvaa ihannehallitsijan eli Persian kuningas Kyyros vanhemman kasvatus-ta. Ksenofon oli itse taistellut palkkasotilaana Vähä-Aasian varakuningas Kyyros nuoremman (423-401 eKr.) joukoissa. Castrén et al. 2000, 283, 289-290.

⁷² UT:ssa *paha, pahuus* (neutri) esiintyy mm. Matt:n opetuksessa puusta ja sen hedelmistä ó ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ ἐκβάλλει ἀγαθὰ, καὶ ó πονηρός ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ ἐκβάλλει πονηρά ("Hyvä ihminen tuo hyvytensä varastosta esiin hyvää, paha ihminen pahuutensa varastosta pahaa", **Matt. 12:35c**).

⁷³ UT:sta vaikuttavia saaneita tekstejä on esim. kreikank. papyrus PLond III 1029,10, jossa puhutaan Paholaisen eksytyksestä πλάνη τοῦ πονηροῦ (Harder 1959, 549-550). Bauerin (1988, 1386) ja Louw & Nidan (1988, 146) mukaan on mahdollista, että tutkittavassa Isä meidän -rukouksen jakeessa ἀλλὰ ῥῶσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ ("vaan päästä meidät pahasta", **Matt. 6:13**) πονηρός-sana on maskuliini ja merkitsee *Paholaista*. Toisin Gyllenberg (1967, 220), joka tulkitsee sanan neutriksi (*paha*). Genetiivi-muodosta ei voi suoraan päätellä, onko sana suvultaan mask. vai neutri. Myöskään kontekstista ei löydy suoraan ratkaisua ongelmaan.

2.5. Tiivistelmä

Antiikin kirjallisuudessa verbille εἰσφέρειν tunnettiin sekä konkreettinen merkitys *kantaa, viedä, tuoda johonkin sisälle* että kuvaannollinen merkitys *ohjata, johtaa, saattaa*. Näin on myös Uudessa testamentissa. Käyttämieni sanakirjojen perusteella Matteukselta löytyy vain kuvaannollinen merkitys. Sana πειρασμός esiintyy antiikin profaanissa kirjallisuudessa harvoin ja vain merkityksessä *koetus*. Mitkä profaanit esiintymät tulevat lähimmäksi Isä meidän –rukouksen kuudetta pyyntöä? Ptolemaios Askelonilaisella 100-luvulla eKr. (Diff. σ 146), on kyse pelastamisesta (σώζω) sairauksista ja koetuksista (πειρασμός). Kyseessä ei ole kuitenkaan rukous, vaan sanakirja. Kyranides-teoksessa ensimmäisellä vuosisadalla jKr. esiintyy sanapari ῥύομαι ja πειρασμός: maagisten kasvien ja kivien kerrotaan suojelevan (ῥύομαι) mm. "koetuksista (πειρασμός) maalla ja merellä" (Cyran. 21:36-39). Uudessa testamentissa esiintyy koetuksen lisäksi merkitys *kiusaus*. Matteuksella sanalle esiintyy molempia merkityksiä, tulkitsijasta riippuen. Verbi ῥύομαι esiintyy antiikin profaanissa kirjallisuudessa kuudessa eri merkityksessä. Matteuksella verbi esiintyy kaksi kertaa merkityksessä *pelastaa, vapauttaa, päästää*. Sana πονηρός esiintyy antiikin profaanissa kirjallisuudessa substantiivina merkityksessä *paha ihminen* (mask. ὁ πονηρός) ja *paha, pahuus* (neutri τό πονηρόν). Merkitystä *Paha, Paholainen* (mask. ὁ πονηρός) ei esiinny. Uudessa testamentissa sen sijaan esiintyvät kaikki kolme merkitystä, samoin Matteuksella.

Tämän luvun semanttisen analyysin perusteella antiikin profaani kirjallisuus tukee Isä meidän -rukouksen πειρασμός- ja πονηρός-sanojen tulkintaa *koetuksiksi* ja *pahaksi*, ei *kiusaukseksi* ja *Paholaiseksi*. Muualta Uudesta testamentista nämä kaikki merkitysvaihtoehdot löytyvät. Edellä käytettyjen sanakirjojen tulkintaerimielisyydet kyseisistä sanoista Isä meidän –rukouksessa kertovat asian tulkinnanvaraisuudesta.

3. πειρασμός ja πονηρός Septuagintassa ja muissa varhaisjuutalaisissa lähteissä

Tässä luvussa selvitetään Matteuksen Isä meidän -rukouksen kuudennen pyynnön taustaa varhaisjuutalaisissa lähteissä. Matteuksen evankeliumin kirjoittajaa pidetään juutalaisena.⁷⁴ Millaisissa yhteyksissä substantiivit πειρασμός ja πονηρός esiintyvät ensinnäkin Vanhassa testamentissa ja apokryfikirjoissa niiden kreikanoksessa, Septuagintassa (LXX)? Septuaginta oli jo ennen ajanlaskun alkua kreikkaa puhuvien juutalaisten käytössä, ja kristityt omivat sen sittemmin omaan käyttöönsä. Kreikankielisten evankeliumien kirjoittajien ei tarvinnut keksiä kreikalaista teologista sanastoa alusta alkaen, koska Septuaginta tarjosi materiaalia.⁷⁵ Septuagintan vaikutus näkyy Matteuksen evankeliumissa.⁷⁶ Kuudennen pyynnön

⁷⁴ Matt:n juutalaista taustaa perustellaan monilla asioilla (Kümmel 1983, 83-85): mm. Matt. ei selitä juut. tapoja (esim. Matt. 15:2 käsien pesu, vrt. toisin par. Mark. 7:2). Matt. ei käännä hepreaa (esim. Matt. 5:22 gehenna, 27:6 korbanas). Matt. muokkaa kertomukset erityiseen rabbiiniseen muotoon (esim. Mark. 10:2 fariseusten kysymykseen ”saako mies hylätä vaimonsa” Matt. 19:3 lisää ”mistä syystä tahansa”). Myös koetus-kertomus (Matt. 4:1-11; Luuk. 4:1-13) vastaa muodoltaan fariseusten kertomuksia, mm. etenee dialogina (Neusner 1975, 124). Matt. korostaa lain voimassaoloa (Matt. 5:18-19, vrt. par. Luuk. 16:17). Matt. painottaa Israelin kansaa Jeesuksen toiminnan kohteena (Matt. 10:5-6, 23; 15:24). Matt:lla Jeesuksen kieli on juutalaisten käytäntöjen mukaista: ”taivasten valtakunta”, esim. Matt. 10:7 (vrt. ei lainkaan Mark:lla tai Luuk:lla), ”taivaallinen isä” 15 kertaa, esim. Matt. 6:9 (vrt. Mark:lla kerran, 11:25, Luuk:lla ei kertaakaan). Myös Matt:n Isä meidän -rukous (Matt. 6:9-12) on lähempänä juutalaista liturgiaa kuin Luuk:n (esim. puhuttelu taivaallinen isä, pyyntöjen määrä 7, synnintunnustuksen sana velka). Matt:n kirjoituspaikaksi on ehdotettu Syyriaa, esim. Antiokiaa (Luz 1997, 73-74) tai Damaskosta (Syreeni & Luomanen 1997, 221-222), joka tapauksessa vahvasti, mutta ei yksinomaan juutalaisuuden säilyttämää ympäristöä. Seurakunnan ja synagogan ero lienee tapahtunut lähimenneisyydessä, mistä johtuen juutalaisuuden arvostelu on kärkevää ja apologeettista. Seurakunta lienee koostunut sekä juutalais- että pakanakristityistä. Tod.näk. syntyäika osuu vuosien 90-100 jKr. paikkeille. Syreeni & Luomanen 1997, 219, 221-226.

⁷⁵ LXX sisältää kreikankielisen käännöksen Heprealaisen Raamatun 24 kanonisesta kirjasta (= 39 KR:n VT:ssa) ja apokryfikirjat (jälkimmäisistä osa alun perin kreikankielisiä, osa käännetty hepreasta tai arameasta). Useimmat kirjat on käännetty n. 250-100 eKr. Kristityt ottivat käyttöönsä tämän alun perin juutalaisen käännöksen, ja LXX on vaikuttanut UT:iin monin tavoin (esim. monet LXX:n termit tulivat osaksi UT:n kieltä, ja UT:ssa lainataan usein LXX:aa). Myös Jeesuksen lainaamat VT:n kohdat esitetään evankeliumeissa usein LXX:n mukaisina. Jo ensimmäisiin kristittyihin kuului niin kreikkaa kuin arameaa puhuvia juutalaisia (pakanoiden lisäksi) (Ap. t. 6:1). Aramea oli tuohon aikaan Palestiinan yleiskieli (mm. talita kuum, Mark. 5:41), heprea oli väistynyt kirjakieleksi. Kreikka taas oli ollut jo Aleksanteri Suuren valloituksista lähtien Palestiinassakin virallisena kielenä, myös nyt Rooman vallan aikana (latina oli vain armeijan virallinen kieli). Kreikka oli aramean ohella nimenomaan kaupungeissa yleisesti osattu puhe- ja kirjakieli. Tov 1988, 161-164; Harviainen 2008, 35-36.

⁷⁶ Matt:lla LXX:n vaikutus näkyy mm. siten, että Matt. on joskus muuttanut Mark:lta tai Q-dokumentista saamansa kreikankieliset VT:n lainaukset LXX:n mukaisiksi (esim. Matt. 3:3; 4:6). Matt:n erityisaineeseen kuuluvat refleksiositaatit ovat sen sijaan kreikankieleltään lähellä masoreettista heprealaista tekstiä (=MT)(esim. Matt. 8:17), mutta niissäkään ei LXX:n vaikutusta aina voi kiistää (esim. Matt. 1:23). Muut Matt:n erityisaineeseen kuuluvat VT:n lainaukset ovat lähes säännönmukaisesti LXX:n mukaisia (esim. Matt. 21:16, poikkeuksena Matt. 11:29). Kümmel 1983, 81-82, 108.

keskeisten sanojen *πειρασμός* ja *πονηρός* merkitys Septuagintassa on siis todennäköisesti vaikuttanut siihen, miten Matteus ne ymmärtää.

Esimerkiksi Sirakin kirjalla on monia yhtymäkohtia Matteuksen tekstiin. Sirakin ajattelun ja kielen vaikutus näkyvät Matteuksen evankeliumissa monin tavoin.⁷⁷ Sirakin kirjan pitkissä rukouksissa (Rukous Israelin puolesta, Sir. 36:1-22, ja Kiitosrukous, Sir. 51:1-12) *πειρασμός* ei esiinny, mutta Matteuksen evankeliumilla on monia muita yhtymäkohtia Sirakin kirjaan. Todennäköisesti Matteus tunsi Septuagintan osana olleet apokryfikirjat ja siten myös Sirakin. Viitteitä tästä voi nähdä esim. Matteuksen Isä meidän -rukouksen anteeksipyyntönsä osassa "niille, jotka ovat meille velassa" (Matt. 6:12). Tämä ajatus ei ollut tuttu Heprealaisesta Raamatusta, mutta Sirakin kirjasta kyllä.⁷⁸ Heprealaisessa alkutekstissä Sirak käyttää syntisen synonyyminä velallinen-termiä: "Älä pilkkaa/häpäise miestä, joka kääntyy pois synnistä – muista, että kaikki me olemme velallisia/syntisiä" (Hepr. Sir. 8:5).⁷⁹ Matteus käyttää Isä meidän -rukouksessa samaa velkavertauskuvaa synnin tilalla "Ja anna meille velkamme anteeksi, niin kuin mekin annamme anteeksi niille, jotka ovat meille velassa" (Matt. 6:12). Rukouksesta Sirak ja Matteus opettavat samaantapaan: "äläkä rukoillessasi vain toistelee sanoja" (Kr. Sir. 7:14), "Rukoillessanne älkää hokeko tyhjää ... vain latelevat sanoja" (Matt. 6:7). Samoin molemmat kutsuvat Jumalaa isäksi rukoillessa (Kr. Sir.

⁷⁷ Mm. Veijolan Hepr. Sir. pohjakäännöksen (2003b) mukaan. Sir. ja Matt. opettavat nöyryydestä samantapaisesti: "Mitä mahtavampi olet, sitä enemmän nöyry, niin pääset Herran suosioon" (Sir. 3:18) ja "Joka teistä on suurin, se olkoon toisten palvelija ... joka itsensä alentaa, se korotetaan" (Matt. 23:11-12). Sir. neuvoo harkitsemaan puheitaan kuten Matt.: "Puhe tuo kunniaa tai häpeää, kieli voi kaataa ihmisen" (Kr. Sir. 5:13), "Sanojesi perusteella sinut julistetaan syyttömäksi, ja sanojesi perusteella sinut tuomitaan syylliseksi" (Matt. 12:37). Sir. ja Matt. vertaavat molemmat puuta ja sen hedelmiä ihmisen ajatuksista nouseviin puheisiin: "Puu kantaa hedelmää hoidon mukaisesti, puhe ihmisen ajatusten mukaan" (Sir. 27:6), "Hedelmästä puu tunnetaan" (Matt. 12:33b) ja "Mitä sydän on täynnä, sitä suu puhuu" (Matt. 12:34b). Sir. varoittaa "Älä anna rahojen ruostua" (Kr. Sir. 29:10; myös vihamiehen ystävyys ruostuu Hepr. Sir. 12:10, Veijolan pohjakäännös 2003b, 66), Matt. muistuttaa maallisen omaisuuden ruostuvan, toisin kuin taivaallisen (Matt. 6:19). Mammona esiintyy ensikerran Hepr. Sir:lla (Skehan & Di Lella 1987, 383): "Onnellinen se, joka havaitaan nuhteettomaksi ja joka ei eksy mammonan houkutuksiin" (Hepr. Sir. 31:8), Matt:lla mammona "Te ette voi palvella sekä Jumalaa että mammonaa" (Matt. 6:24; muualla UT:ssa vain Luuk. 16:9, 11, 13. Aland 1978, 174-175). Kun Sir. neuvoo, miten pidoissa tulee käyttäytyä, hän puhuu pöydällä olevasta yhteisestä ruokavadiasta (Kr. Sir. 31:14, vrt. toisin Hepr. Sir. 31:14 ruokakori), myös Matt:lla viimeisellä ehtoollisella pöydällä yhteinen vati, τραβλιον (Matt. 26:23, myös Mark. 14:20). Sir:n mukaan "Kauneus ja koristeellisuus viehättävät silmää, mutta eivät vedä vertoja kedon kukille" (Hepr. Sir. 40:22), Matt:lla par. "Katsokaa kedon kukkia ... edes Salomo kaikessa loistossaan ei ollut niin vaatetettu" (Matt. 6:28-29). Esi-isien ylistyksessä Sir. viittaa profeetta Eliaan Malakiaan termillä "on kirjoitettu" (Sir. 48:10); Matt. yhdistää Elian Johannes Kastajaan käyttäen samaa Mal:n termiä "Hän on se, josta on kirjoitettu" (Matt. 11:10). Sir:n Viisauden opettajan kutsu "Taivuttakaa niskanne viisauden ikeeseen, kantakaa itse kukin sen taakkaa" (Hepr. Sir. 51:26) muistuttaa Jeesuksen kutsua Matt:lla "Ottakaa minun ikeeni harteillenne ... minun ikeeni on hyvä kantaa ja minun kuormani on kevyt" (Matt. 11:29-30).

⁷⁸ Kiilunen 2008a, 51-52.

⁷⁹ Veijolan pohjakäännös 2003b, 36.

23:1,4; Matt. 6:9). Tämä kertoo Matteuksen saaneen vaikutteita Sirakin kielestä. Sirak oli lainopettaja ja Matteuksesta on sanottu, että hän oli kristityksi tullut lainopettaja. Sirakin kirja kuuluu viisaukirjallisuuteen ja Matteuksessakin on piirteitä viisaukirjallisuudesta, esim. Vuorisaarna (Matt. 5-7) on hyvä esimerkki tästä. Matteus samaistaa Viisauden Jeesukseen (Matt. 13:54).⁸⁰ Myös muualla Uudessa testamentissa Sirakin vaikutus näkyy.⁸¹

Toiseksi tässä luvussa selvitetään kuudennen pyynnön taustaa Septuagintan ulkopuolisessa varhaisjuutalaisessa traditiossa: pseudepigrafeissa, Qumranin teksteissä ja fariseusten perimätiedossa.⁸² Minkälaisia merkityksiä *πειρασμός* ja *πονηρός*, ja niiden hepreankieliset vastineet, saavat varhaisjuutalaisissa lähteissä? Esim. Qumranin teksteillä ja Uudella testamentilla on monia yhtäläisyyksiä, jotka kertovat ajanlaskun alun juutalaisesta ajatusmaailmasta.⁸³ Matteuksen evankeliumilla on myös erityisiä terminologisia yhtäläisyyksiä Qumranin teksteihin.⁸⁴ Voisiko siten Matteuksen Isä meidän –rukouksen *πειρασμός*–sanalla olla samanlainen merkitys kuin vastaavalla heprean termillä *נִסְיוֹן* ja *רָעָה* Qumranin teksteissä? Yhtäläisyyksistä Uuden testamentin ja Qumranin tekstien välillä on joka tapauksessa päätelty, että Jeesus-liike ja muotoutuva kristinusko olivat monessa suhteessa omalle ajalleen tyypillisiä juutalaisia ilmiöitä. Mielenkiinto kohdistuu myös fariseusten (rabbiinisen juutalaisuuden edeltäjien) perimätietoon, vaikka sen

---

⁸⁰ Gilbert 1984, 319-320.

⁸¹ Sirakin vaikutus UT:ssa näkyy myös Paavalilla (Room. 9:20-21, vrt. Sir. 33:12-13) ja Jaakobin kirjeessä (esim. Jaak. 1:19, vrt. Sir. 5:11).

⁸² Mm. Neusner (1993, 195) painottaa juutalaisten ryhmien tekstien tutkimista erillään, omissa konteksteissaan, ei yhtenäisenä juutalaisuutena (kohdistuen kritiikkinsä mm. Sandersiin 1994). Maier (1973a, 117-121) lisää varhaisjuutalaiseen traditioon omana ryhmänään myös UT:n tekstit. Tässä luvussa UT:n esimerkit mainitaan alaviitteissä LXX:n vertailuaineistona samanlaisen merkityksen yhteydessä.

⁸³ Mm. Qumranin liikkeen yhteisellä aterialla on monia yhtäläisyyksiä kristilliseen ehtoolliseen (mm. eskatologisuus). On mahdollista, että Paavalin tekstikohta 2. Kor. 6:14-7:1 on Qumranin tekstien innoittama (mm. valon ja pimeyden vastakohta, UT:n ainoa Beliar-esiintymä). Myös Roomalaiskirjeen keskeistä ”Jumalan vanhurskaus” käsitettä (esim. Room. 1:17) ei sellaisenaan esiinny VT:ssa, mutta Qumranin teksteissä esiintyy (esim. 1 QS X,25; 1 QM IV,6). Winninge 2009, 338, 343, 349-351.

⁸⁴ Winninge 2009, 341-342, 350-351. Vrt. esim. Matt:n autuaaksijulistuksia (Matt. 5:3-12) merkitävään autuaaksijulistuksia sisältävään Qumranin tekstiin (esim. 4Q525 frag. 2+3ii 2 ”Autuaita ovat ne, jotka iloitsevat viisaudesta eivätkä hurmaannu hulluuden teistä”): Matt:lla uutta erityisesti rukouksen korostus ja eskatologinen sävy. Termi ”hengessään köyhät” (Matt. 5:3) esiintyy myös Qumranissa (1 QM XIV,7). Matt:n periaate olla kostamatta väkivaltaa väkivallalla (Jeesus kehoittaa kääntämään toisen posken, Matt. 5:38-42) esiintyy myös Yhdyskuntasäännössä (1 QS X,17-18). Matt:n antiteesit (”teille on opetettu ... mutta minä sanon teille ...”, esim. Matt. 5:21-22) muistuttavat Tooran määräysten Lakiosan ilmauksia (”me olemme sitä mieltä, että ...te tiedätte ... on kirjoitettu”, esim. 4QMMT 36-39).

erottaminen myöhemmistä rabbiinisista lähteistä on ongelmallista.⁸⁵ Koska Jeesus ja useat hänen seuraajansa olivat juutalaisia, nämä erilaiset varhaisjuutalaiset traditiot taustoittavat Isä meidän -rukouksen tulkintaa.⁸⁶ Tämän luvun kysymys on, minkälainen käsitys *πειρασμός*- ja *πονηρός*-sanoilla ilmaistaan koetuksesta, kiusauksesta ja eskatologisesta ahdingosta, samoin kuin pahasta ja siitä pääsemisestä, vanhatestamentillisissa ja varhaisjuutalaisissa teksteissä, jotka ovat voineet vaikuttaa Matteuksen evankeliumin kielenkäyttöön ja ajatusmaailman muotoutumiseen. Erityisen mielenkiintoisia tämän tutkimuksen kannalta ovat ajanlaskun alun juutalaisuudessa käytetyt rukoukset: esiintyvätkö *πειρασμός* ja *πονηρός* niissä ja löytyykö niistä sellaista samankaltaisuutta, joka auttaisi Isä meidän -rukouksen kuudennen pyynnön ymmärtämisessä.

3.1. *πειρασμός* Septuagintassa

Sana *πειρασμός* esiintyy Septuagintassa 19 kertaa: Vanhan testamentin käännöksessä 12 kertaa ja apokryfikirjoissa 7 kertaa.⁸⁷ Vanhassa testamentissa se on käännös joko heprean sanasta *יָצַו* [‘*injān*] (viisi kertaa) tai *מָסָה* [*massā*] (seitsemän kertaa). Sana *יָצַו* merkitsee *työtä, liiketointa*, ja se on *πειρασμός*-käännöksen taustalla viisi kertaa Saarnaajan kirjassa (Saarn. 3:10; 4:8; 5:2, 13; 8:16).⁸⁸ Toinen *πειρασμός*-sanalla käännetty sana, *מָסָה*, merkitsee *koetusta, kokeilua; kiusausta*,

⁸⁵ Nykytutkimuksessa fariseuksia ei pidetä ajanlaskun alun johtavana juutalaisena ryhmänä, eikä rabbiinisten tekstien katsota olevan kuin pieneltä osin peräisin fariseuksilta (Hakola 2005, 486; Hakola & Pakkala 2008, 133-134). Kuitenkin esim. Josefus Flaviuksen mukaan kansa rukoili kuten fariseukset opettivat (Ant. 18:15), mikä liioittelevanakin kuvaa heidän jonkinasteista vaikutustaan uskonnolliseen elämään jo ennen kuin heistä tuli vallitseva ryhmä vähitellen 70 jKr. (Neusner 1984a, 27). Fariseusten traditiolla on yhtymäkohtia evankeliumeihin: mm. fariseusten tradition lajeille ja muodoille löytyy vertailukohtia synoptisista evankeliumeista, jopa enemmän kuin muusta em. varhaisjuutalaisesta traditiosta. Esim. kiistakeskustelu avioerosta (Mark. 10:1-10, par. Matt. 19:1-12) vastaa sekä lajiltaan että muodoltaan fariseusten keskusteluja. Samoin kertomus Jeesuksen koetuksista autiomaassa (Matt. 4:1-11, par. Luuk. 4:1-13) vastaa kertomustekniikaltaan (mm. dialogisuus) fariseusten kertomuksia. Koetuskertomuksessa on aineksia myös rabbiinisten midrašin raamatunselitystavasta. Neusner 1971c, 87-89; Neusner 1975, 116, 124-126; Strack & Stemberger 1982, 227.

⁸⁶ Jeesuksen juutalaisesta kontekstista esim. Chilton & Neusner 1995, xiii-xv; Evans 2002, 30-37.

⁸⁷ Hatch & Redpath 1998, 1116, 1126. Lust & Eynikel & Hauspien (2003, 477, 487) *πειρασμός*-esiintymistä puuttuu 5 välillä sanalla *πειρασμός* käännettyä VT:n esiintymää (Saarn. 3:10; 4:8; 5:2, 13; 8:16). Kaikki *πειρασμός*-esiintymät käsitellään tarkemmin 3. luvun alaluvuissa. (Vrt. UT:ssa *πειρασμός*-esiintymiä lähes saman verran, 21 kpl, joista evankelistoilla 10 kpl, sisältäen myös Apt. t. Myös ne esiintyvät kaikki 3. luvun alaviitteissä alleviivattuina ja jaenumerot lihavoituina. Aland 1978, 216-217.)

⁸⁸ Mandelkern 1971, 904; HALAT 1983, 811.

viettelystä;⁸⁹ nämä seitsemän πειρασμός-esiintymää liittyvät kahteen aihepiiriin. Sanaa käytetään ensinnäkin neljä kertaa paikannimenä Massa, Septuagintassa Πειρασμός (2. Moos. 17:7; 5. Moos. 6:16; 9:22; Ps. 94(95):8).⁹⁰ Toiseksi πειρασμός esiintyy kolme kertaa Viidennessä Mooseksen kirjassa kerrottaessa faraoon ja egyptiläisiin kohdistuneista vitsauksista (5. Moos. 4:34; 7:19; 29:3(2)). Apokryfikirjojen seitsemän πειρασμός-esiintymää ovat Ensimmäisessä makka-bilaiskirjassa (1. Makk. 2:52) ja Sirakin kirjassa (Kr. Sir. 2:1; 6:7(6); 27:5, 7; 33(36):1; 44:20), mm. hurskaan, erityisesti Abrahamin koetukseen liittyen. Apokryfikirjoissa πειρασμός-sanana taustalla ei ole מִצָּר , vaan samasta נִסָּה [nissā]-verbistä johdetut נִסְיֹן [nissājōn] (Hepr. Sir. 6:7(6)) tai נִסְיָי [nissūj] (Hepr. Sir. 33(36): 1; 44:20), *koetus*, *kiusaus*, joita ei esiinny masoreettisessa tekstissä.⁹¹

Seuraavissa alaluvuissa kuvataan πειρασμός-termin merkityksiä Septuagintassa teemoittain, πειρασμός-esiintymät on alleviivattu ja jaenumerot lihavoitu. Samassa yhteydessä tässä tutkimuksessa perehdytään myös πειρασμός-sanana taustalla olevaan verbiin πειράζω. Sen esiintymistä poimitaan tärkeimpiä ja ne on lihavoitu.⁹² Koetuksella on tärkeä asema vanhatestamentillisessa ja juutalaisessa ajatusmaailmassa. Tässä tutkielmassa keskitytään niihin esiintymiin, joissa Septuagintassa käytetään Isä meidän -rukouksen termiä πειρασμός (hepr. מִצָּר, נִסְיֹן, נִסְיָי) tai sen taustalla olevaa verbiä πειράζω (hepr. נִסָּה). Muita koetus-termejä mainitaan vain vertailumateriaalina.

⁸⁹ Mandelkern 1971, 749; HALAT 1974, 572. מִצָּר-sanalla esiintyy LXX:ssa myös muita käännoiksiä, mm. πειρα, *koetus* (esim. 5. Moos. 33:8 paikannimenä "... sinä Massassa koettelit ...") Hatch & Redpath 1998, 1115; Lust & Eynikel & Hauspie 2003, 477.

⁹⁰ Huom. LXX:n Ps. 94 on MT:ssa ja KR:ssa Ps. 95.

⁹¹ Marti & Beer 1927, 119-120; Barthélemy & Rickenbacher 1973, 263; HALAT 1983, 663. Hebreankielisestä alkutekstistä puuttuvat kohdat 2:1 ja 27:7, joissa Kr. Sir:ssa esiintyy πειρασμός. Jakeessa 27:5 ei esiinny hepreassa verbiä, vaan kreik. käännoksessä πειράζω-verbi on päätelty asiayhteydestä. Beentjes 1997, 28, 181.

⁹² πειράζω-verbi esiintyy LXX:ssa 62 kertaa: VT:ssa 36 ja apokryfikirjoissa 26 kertaa. Se on käännois heprean verbistä נִסָּה (pi'el perf. yks. 3. mask.), jolla on monia merkityksiä: *laittaa kokeeseen*, *koetella* (esim. 1. Kun. 10:1; Jumala ihmistä, esim. 1. Moos. 22:1, tai ihminen Jumalaa, esim. 2. Moos. 17:2), *harjoittaa*, *käyttää* (esim. 1. Sam. 17:39) ja *yrittää*, *kokeilla* (esim. Tuom. 6:39). Näiden lisäksi πειράζω-verbillä esiintyy LXX:ssa merkitys *kokea*, *kohdata* (esim. Viis. 12:26). HALAT 1983, 663; Hatch & Redpath 1998, 1115-1116; Lust & Eynikel & Hauspie 2003, 478. (Vrt. UT:ssa πειράζω-esiintymiä 38 kpl, joista puolet 19 kpl evankelistoilla. Yrittää-merkitys esiintyy UT:ssa vain Apt. t. 9:26, 16:7 ja 24:6. Aland 1978, 216-217.)

3.1.1. Jumalan koettelemukset (vitsaukset) egyptiläisille, *πειρασμός* (5. Moos. 4:34; 7:19; 29:3(2))

Vanhassa testamentin vanhimmat koetuskertomukset, joissa *πειρασμός* tai *πειράζω* esiintyvät, ovat eksiilin ajoilta. Niissä Jumala koettelee koko kansaa, ei yksittäistä ihmistä.⁹³ Ensinnäkin esimerkiksi jakeen Tuom. 2:22 mukaan Israelin kansa ei ollut noudattanut Jumalan käskyjä, ja siksi Jumala jätti karkottamatta loput pakanat luvatussa maassa. Pakanat jäivät maahan koettelemaan (*πειράζω*), noudattaako kansa Jumalan käskyjä vai ei. Tässä ilmenevän teologisen ajatuksen mukaan Jumala ohjaa historiaa niin, että kaikki tapahtuu kuitenkin Israelin kansan pelastamiseksi. Kansan koetteleminen on keino toteuttaa tämä päämäärä.⁹⁴ Toiseksi myös Egyptin kansan ja faraon koetusten (*πειρασμός*) tavoitteena oli Jumalan tahdon toteutuminen, israelilaisten vapauttaminen orjuudesta. Tässä merkityksessä *πειρασμός* (MT:ssa *פֶּרֶשׁ*) esiintyy kolme kertaa: *εἰ ἐπείρασεν ὁ θεὸς εἰσελθὼν λαβεῖν ἑαυτῷ ἔθνος ἐκ μέσου ἔθνους ἐν πειρασμῷ* ("ottamaan kokonainen kansa omakseen toisen kansan keskuudesta, kuten Herra ...kuinka hän kuritti egyptiläisiä", 5. Moos. 4:34), *τοὺς πειρασμοὺς τοὺς μεγάλους, οὓς εἶδοσαν οἱ ὀφθαλμοί σου* ("Muistakaa egyptiläisten suuret koettelemukset, jotka omin silmin saitte nähdä." 5. Moos. 7:19), *τοὺς πειρασμοὺς τοὺς μεγάλους, οὓς ἐωράκασιν οἱ ὀφθαλμοί σου, τὰ σημεῖα καὶ τὰ τέρατα τὰ μέγала ἐκεῖνα* ("Nuo suuret koettelemukset, nuo suuret ihmeet ja tunnusteotte saitte omin silmin nähdä", 5. Moos. 29:3(2)). Näitä egyptiläisten koettelemuksia kutsutaan myös vitsauksiksi.⁹⁵ Lähtökohta vain oli nyt toinen: ei ollut kyseessä Jumalan oman kansan uskollisuuden koetteleminen lankeemuksen jälkeen, vaan vieraan kansan pakottaminen koettelemusten avulla Jumalan tahtoon.

3.1.2. *Πειρασμός*, kansa koettelee Jumalaa Massassa (2. Moos. 17:7; 5. Moos. 6:16; 9:22; Ps. 94(95):8)

Vanhassa testamentissa on myös kertomuksia, joissa Israelin kansa koettelee (*πειράζω*) Jumalaa. Kertomuksessa autiomaavaellukselta (2. Moos. 17:1-7) kansa valittaa Moosekselle vedenpuutetta, eikä luota Jumalan huolenpitoon. Mooses

⁹³ Nämä kertomukset ajoitetaan deuteronomistiseen redaktioon eksiilin ajalle. Von Rad 1972, 190; Westermann 1981, 435-436.

⁹⁴ Seesemann 1959, 25. LXX:ssa *πειράζω*-verbi esiintyy usein tässä merkityksessä: Jumala koettelee kansan uskollisuutta, esim. 2. Moos. 15:25; 16:4; 20:20; 5. Moos. 8:2; 13:4(3); 33:8.

⁹⁵ Suomen kielen perussanakirjan (Haarala 1990, 575) mukaan sanalla vitsaus kuvataan *jotakin, joka aiheuttaa kärsimystä, vaivaa, hävitystä, tuhoa tms. (esim. kuivuus Afrikan vitsauksena).*

vastaa: τί πειράζετε κύριον ("Miksi te koettelette Herran kärsivällisyyttä?", 2. Moos. 17:2). Tästä syystä paikalle annettiin nimeksi Πειρασμός, Massa (hepr. מַסָּה). Massa mainitaan Vanhassa testamentissa neljä kertaa: καὶ ἐπωνόμασεν τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐκείνου Πειρασμός καὶ Λοιδόρησις διὰ τὴν λοιδορίαν τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ καὶ διὰ τὸ πειράζειν κύριον λέγοντας Εἰ ἔστιν κύριος ἐν ἡμῖν ἢ οὐ ("Paikka sai nimet Massa ja Meriba, koska israelilaiset olivat nurisseet siellä ja koska he olivat koetelleet Herran kärsivällisyyttä ja sanoneet: "Eikö Herra olekaan meidän luonamme?", **2. Moos. 17:7**), Οὐκ ἐκπειράσεις κύριον τὸν θεόν σου, ὃν τρόπον ἐξεπειράσασθε ἐν τῷ Πειρασμῷ ("Älkää koetelko Herran, Jumalanne, kärsivällisyyttä, niin kuin teitte Massassa", **5. Moos. 6:16**), ἐν τῷ Πειρασμῷ ... τῆς ἐπιθυμίας παροξύνοντες ἥτε κύριον ("Massassa ... te vihoititte Herran", **5. Moos. 9:22**) ja μὴ σκληρύνετε τὰς καρδίας ὑμῶν ὥς ἐν τῷ παραπικρασμῷ κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ πειρασμοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ ("Älkää paaduttako sydäntänne kuten kerran, kun isänne koettelivat minua autiomaassa, Meriban ja Massan luona", **Ps. 94(95):8**). Jumala tuomitsee kansan tästä epäluottamuksesta: he eivät tule näkemään luvattua maata (4. Moos. 14:22). Epäluottamus oli Jumalan koettelemista. Jesajan kertomuksessa Jumala on sen sijaan käskennyt kuningas Ahasia pyytämään merkkiä. Ahas kieltäytyy, koska pitää sitä Jumalan koettelemisena (πειράζω, Jes. 7:12). Kieltäytyminen tulkitaan kuitenkin tottelemattomuudeksi. Myös apokryfikirjoissa tuomitaan Jumalan koetteleminen: "Ne, jotka eivät häntä koettele (πειράζω), voivat hänet löytää" (Viis. 1:2).⁹⁶

⁹⁶ πειράζω-verbin lisäksi Jumalan koettelemisesta käytetään verbiä ἐκπειράζω, *koetella* (LXX:ssa 5 kertaa; Lust & Eynikel & Hauspie 2003, 155), esim. οὐκ ἐκπειράσεις κύριον ... ὃν τρόπον ἐξεπειράσασθε ἐν τῷ Πειρασμῷ. ("Älkää koetelko Herran ... kärsivällisyyttä, niin kuin teitte Massassa", 5. Moos. 6:16). Myös UT:ssa Jumalan koettelu tuomitaan monesti: "Meidän ei myöskään tule koetella (εκπειράζω) Herran kärsivällisyyttä, niin kuin jotkut heistä tekivät (alkutekstissä πειράζω); he kuolivat käärmeenpuremiin" (1. Kor. 10:9), "Nousitte kapinaan, kun koettelitte (πειρασμός) minua autiomaassa. Siellä isänne panivat minut koettelelle (πειράζω) ..." (**Hebr. 3:8-9**), Jeesuksen koetuskertomuksessa "Älä kiusaa (εκπειράζω) Herraa, Jumalaasi" (Matt. 4:7; Luuk. 4:12), Ananias ja Safira –kertomuksen yhteydessä "Kuinka te yksissä tuumin ryhdyitte koettelemaan (πειράζω) Herran Henkeä?" (Apt. t. 5:9) ja "Miksi te siis nyt uhmaatte (πειράζω) Jumalaa ja panette opetuslasten harteille ikeen" (Apt. t. 15:10). (1. Kor. kuuluu Paavalin aitoihin kirjeisiin, se on kirjoitettu Efesossa 54 tai 55 jKr. πειράζω esiintyy siinä em. lisäksi 2 kertaa ja πειρασμός 2 kertaa. Hepr. on kirjoitettu 80–90-luvuilla jKr., πειράζω esiintyy em. lisäksi 4 kertaa ja πειρασμός vain tämän kerran. Apt. t. ajoitetaan n. 80-100 jKr. πειράζω-esiintymiä on 5 ja πειρασμός kerran. Aland 1978, 216–217; Kümmel 1983, 154, 241–242, 355.)

3.1.3. Jumala koettelee Abrahamia, πειράζω (1. Moos. 22:1)

Vanhan testamentin keskeisin kertomus koetuksesta on Abrahamin koetus. Jumala koettelee Abrahamia käskemällä tätä uhraamaan ainoa poikansa Iisak (1. Moos. 22:1-19). Kertomus ajoitetaan eksiilin jälkeiseen aikaan, luultavasti 300-400-luvulle eKr.⁹⁷ Siinä ei esiinny sanaa πειρασμός, vaan verbi πειράζω (MT:ssa πῑῑ). Kertomus alkaa ilmoituksella ὁ θεὸς ἐπειράζειν τὸν Ἀβραάμ ("Jumala tahtoi koetella Abrahamia", 1. Moos. 22:1), kyseessä on Jumalan toimeenpanema testi.⁹⁸ Edellä luvussa 12 (1. Moos. 12:1-5) on kerrottu Abrahamin kutsumisesta, mitä voidaan pitää koko Genesiksen keskuksena. Kutsumisen ydinkohta on Jumalan lupaus siunata Abrahamia ja tehdä lapsettomasta Abrahamista suuri kansa sekä laajempi lupaus, että "sinun saamasi siunaus tulee siunaukseksi kaikille maailman kansoille" (1. Moos. 12:2-3). Lisäksi Jumala lupaa antaa Abrahamin jälkeläisille "tämän maan" (1. Moos. 12:7). Luvussa 15 Abrahamin kerrotaan lapsettomuuden jatkuessa epäilleen Jumalan lupausta jälkeläisistä (1. Moos. 15:2). Jumala uudistaa lupauksensa ja Abraham "uskoι Herran lupaukseen". Tämän uskon perusteella "Herra katsoi hänet vanhurskaaksi" (1. Moos. 15:6) ja teki liiton Abrahamin kanssa (1. Moos. 15:18).

Abraham-kertomusta edeltävissä Genesiksen luvuissa 1-11, alkukertomuksissa, Jumalan kerrotaan luoneen maailman, ja "kaikki oli hyvää" (1. Moos. 1:31).

⁹⁷ Koetuskertomus (1. Moos. 22:1-19) arvioidaan tavallisesti Elohistin eli Pentateukin toisen vanhan päälähteen tekstiksi ja taustalla nähdään kirjoittajaa vanhempia traditioita (esim. von Rad 1972, 189); Elohistin ajoitus vaihtelee Smendin (1978, 86) mukaan 900-700-l. eKr. Kuitenkin mm. Veijolan mukaan (1987, 189) kertomus ajoittuu vasta eksiilin jälkeiseen aikaan, luultavasti Kronistin läheisyyteen (400-300-l. eKr.). Kertomuksessa käytetään nimittäin Jumala (Elohim) -nimen lisäksi nimeä Jahve (1. Moos. 22:11,14) ja myöhäisempää ajoitusta puoltaa mm. kertomuksen korkea kirjallinen taso ja teologisen ajattelun kiteytyneisyys sekä kertomuksen taustalla oleva Abrahamille annettu jälkeläislupaus (1. Moos. 15:4-5), joka on Elohistia nuoremmassa tekstissä (esim. Westermann 1981, 256, 435-436). Myös tietyt termit ja aiheet viittaavat myöhäiseen syntyaikaan. Esim. jakeessa 1. Moos. 22:1 koetella-verbin πῑῑ (LXX:ssa πειράζω) subjektina on Jumala ja objektina yksittäinen ihminen. Näin on tämän kohdan lisäksi vain Kronistilla (2. Aik. 32:31, LXX:ssa πειράζω) ja myöhäisessä psalmissa (Ps. 26:2, LXX:ssa πειράζω). Myös Jobin kirjan kehyskertomus, joka muistuttaa Abrahamin koetus-kertomusta, on peräisin eksiilin jälkeiseltä ajalta (ks. seur. viite, Veijola 1987, 187). Myöhäisessä viisaukirjallisuudessa on sen sijaan yleistä, että Jumala koettelee yksittäistä ihmistä, esim. Kr. Sir. 2:1; 33(36):1; 44:20; Viis. 3:5-6. Näistä tarkemmin alaluvussa 3.1.6. ja 3.1.7.)

⁹⁸ Lähin paralleeli on Jobin kirjan kehyskertomus (Job 1-2), jossa Jumala koettelee Jobia - lyötyään asiasta ensin vetoa Saatanan kanssa. Siinä ei kuitenkaan esiinny πῑῑ-verbiä (ei myöskään LXX:ssa πειράζω-verbiä). Job-kertomuksessa koetuksen aloitteentekijänä on Saatana, jolle Jumala antaa luvan koetella Jobia (Job 1:12). Saatanaa ei kuvata itsenäisenä Jumalan vastaisena mahtina, vaan nöyränä Jumalan palvelijana (Job 1:6, 12; 2:1, 3, 6). Jobin suostuminen Jumalan tahtoon, myös käsittämättömään kärsimykseen, nähdään koetuksen läpäisemisenä (Seesemann 1959, 24-25). Muuallakaan VT:ssa ei esiinny Saatanaa koettelemassa ihmistä ilmaistuna πῑῑ -verbillä (LXX:ssa πειράζω). Esim. syntiinlankeemuskertomuksessa käärme koettelee/saattaa kiusaukseen ihmisen, mutta sanoja πειράζω/πειρασμός ei esiinny (1. Moos. 3:1).

Syntiinlankeemuskertomuksen mukaan ihminen turmeli hyvän maailman (1. Moos. 3:1-24), ja Jumalan kerrotaan katuneen ihmisen luomista (1. Moos. 6:5-7). Abrahamin kutsuminen ja Jumalan lupaus siunauksesta tuovat tähän kertomukseen uuden suunnan.

Tätä taustaa vasten nousee kertomus Abrahamin koetuksesta (1. Moos. 22:1-19).⁹⁹ Abraham on saanut Jumalan lupauksen mukaisesti lapsen, Iisakin (1. Moos. 21:2-3), ja nyt Jumala koettelee Abrahamia: "Ota mukaasi ainoa poikasi Iisak, jota rakastat, lähde Morian maahan ja uhraa hänet siellä polttouhriksi vuorella, jonka minä sinulle osoitan" (1. Moos. 22:2).¹⁰⁰ Käsittämättömästä käskystä huolimatta Abraham luottaa Jumalaan ja lähtee toteuttamaan sitä. Iisakin kysyessä, missä on uhrieläin, Abraham vastaa: "*Jumala katsoo* kyllä itselleen karitsan polttouhriksi" (1. Moos. 22:8). Katsoa-verbi רָאָה [rā 'ā] toistuu kertomuksessa viisi kertaa (1. Moos. 22:4, 8, 13, 14, 14). Verbin voi tulkita kertovan Abrahamin luottamuksesta Jumalan lupauksiin Iisakista polveutuvasta kansasta, vaikka nyt Jumalan käsky näytti olevan sitä vastaan. Kun Jumala sitten peruu Iisakin uhrauskäskyn ja oinas löytyy polttouhriksi, Abraham antaa Morian vuorelle nimen "*Herra katsoo*" (1. Moos. 22:14), ts. Jahve pitää huolen, ja kertomuksen lisäyksen mukaan "vielä tänäkin päivänä puhutaan *Herrankatsomavuoresta*" (1. Moos. 22:14).¹⁰¹ Myös Veijolan mukaan kertomuksen skopus on tässä Abrahamin luottamuksessa Jumalan lupauksiin. Koetuksen tuloksena Jumala ilmoittaa Abrahamille nyt tietävänsä, että "sinä pelkää ja rakastat Jumalaa, kun et kieltäytynyt uhraamasta edes ainoaa poikaasi" (1. Moos. 22:12). Juutalaisessa perinteessä kertomuksen skopuksena on pidetty kuuliaisuutta koetuksissa. Kertomuksen varhaisimmassa kommentaarissa, jakeissa 1. Moos. 22:15-18 olevassa laajennuksessa, Abrahamin kuuliaisuudesta on tullut myöhempiäkin sukupolvia hyödyttävä ansiollinen teko. Abrahamin kestätyä koetuksen Jumala uudistaa lupauksensa siunauksesta, lukuisista jälkeläisistä ja maasta, "koska sinä olit minun äänelleni kuuli-

⁹⁹ Kertomus on keskeinen juutalaisuudessa. Tästä kertoo se, että mm. varhaisessa juutalaisessa kuvataiteessa, niin pian kuin liberaalimpi tulkinta kuvakiellosta salli kuva-aiheet synagogataiteessa, siellä esiintyy kertomus Abrahamin uhrista yhtenä juutalaisen uskon keskeisenä sisältönä (ns. *Agedá*-kertomus, Iisakin *sitominen*). Varhaisin tunnettu esiintymä on Babyloniasta Dura Europoksen synagogasta 200-luvulta jKr. Maier 1972, 115-121.

¹⁰⁰ Lapsiuhriteema on jo Gunkelin (1910, 240) mukaan valittu siksi, että se on isälle vaikein mahdollinen. Kertomuksen dynamiikan kannalta on kyse vaara-pelastus-aiheesta. Jumalan lupaus on vaarassa jäädä toteutumatta, mikä tuo jännitystä. Veijolan mukaan (1987, 189) kysymyksessä on kuitenkin myöhäinen, eksiilin jälkeinen kertomus, joten Israel oli jo kauan sitten ehtinyt tottua siihen, että ihmisen esikoinen oli lupa lunastaa vapaaksi eläinuhrilla (vrt. 2. Moos. 13:13; 22:28; 34:19-20).

¹⁰¹ Esim. Westermann (1981, 446) pitää kertomuksen skopuksena tätä jaetta 1. Moos. 22:14 "*Jahve näkee* (רָאָה)".

ainen" (1. Moos. 22:18). Koetuksen kestäneestä Abrahamista tuli esikuva kuuliaisuudesta Jumalalle.¹⁰²

3.1.4. Saarnaajan työ, liiketoimi, πειρασμός (Saarn. 3:10; 4:8; 5:2, 13; 8:16)

Viisi πειρασμός-esiintymää, jotka ovat sanan 𐤀𐤓𐤕, *työ, asia, tehtävä, (liike)toimi, "bisnes"* käännoiksi, esiintyvät kaikki 200-luvulla eKr. Saarnaajan kirjassa,¹⁰³ tietyissä käsikirjoituksissa.¹⁰⁴ Saarnaaja epäilee työnteon, aherruksen (πειρασμός) hyötyä (Saarn. 3:9): εἶδον σὺν τὸν πειρασμόν (Codex A), ὃν ἔδωκεν ὁ θεὸς τοῖς υἱοῖς τοῦ ἀνθρώπου τοῦ περισπᾶσθαι ἐν αὐτῷ ("Olen katsellut kaikkea aherrusta, jonka Jumala on antanut ihmisille heidän raskautukseensa", **Saarn. 3:10**). Hän toteaa kuitenkin Jumalan lahjaksi sen, että ihminen voi "vaivannäkönsä keskellä ... nauttia elämän antimista" (Saarn. 3:13). Saarnaajan mukaan yksinäisen omaisuuden kartuttaminen on "surkeaa" (πειρασμός), koska perillisiä ei ole: ἔστιν εἷς ... καὶ οὐκ ἔστιν πειρασμός τῷ παντὶ μόχθῳ αὐτοῦ, καὶ γε ὁφθαλμός αὐτοῦ οὐκ ἐμπίπλεται πλούτου ... καὶ γε τοῦτο ματαιότης καὶ πειρασμός (Codex A), πονηρός ἔστιν ("joku ihminen on aivan yksin ... Silti hänen vaivannäöllään ei ole loppua, eikä hänen silmänsä saa rikkaudesta kyllikseen ... Tämäkin on turhuutta, surkeaa ja turhaa", **Saarn. 4:8**). Saarnaaja painottaa kuuntelua ja hiljaisuutta Jumalan edessä ja perustelee sitä sananlaskulla: ὅτι παραγίνεται ἐνύπνιον ἐν πλήθει πειρασμοῦ (Codex A, B ja S), καὶ φωνὴ ἄφρονος ἐν πλήθει λόγων ("Sillä paljosta työstä saa levottomia unia, paljosta puheesta kuuluu tyhmän ääni", **Saarn. 5:2**). Saarnaaja suree rikasta, joka on menettänyt omaisuutensa huonon liiketoi-

¹⁰² Kuuliaisuutta kertomuksen skopuksena pitää myös mm. von Rad (1971, 32). Ilmaus "pelätä Jumalaa/Jahvea" sisältää VT:ssa monia vivahteita. Tässä se tarkoittaa Abrahamin ehdotonta kuuliaisuutta Jumalalle. Samoin on erityisesti deuteronomistisessa kirjallisuudessa, jossa se on yksi keskeinen tapa ilmaista Israelin kuuliainen perusasenne Jahven laissaan ilmaisemaa tahtoa kohtaan (esim. 5. Moos. 4:10; Joos. 4:24; 1. Sam. 12:14). Veijola 1987, 188.

¹⁰³ Saarnaajan kirja on tod.näk. syntynyt 270-220 eKr. Jerusalemissa. Siinä on mm. egyptiläisiä ja hellenistisiä vaikutteita. Veijola 1993, 82-83.

¹⁰⁴ HALAT 1983, 811; Hatch & Redpath 1998, 1116, 1126. MT:ssa 𐤀𐤓𐤕 esiintyy vain 8 kertaa, kaikki Saarn:ssa (Mandelkern 1971, 904). LXX:n käsikirjoituksissa se käännetään usein περισπασμός *keskittyminen; harrastus; huoli* (Lust & Eynikel & Hauspie 2003, 487), jakeissa Saarn. 1:13; 2:23; 2:26 aina. Tässä käsitellyissä 5 esiintymässä 𐤀𐤓𐤕 sen sijaan käännetään merkittävässä käsikirjoituksissa monesti πειρασμός-sanalla, kuten jakeessa 5:2 Codex Vaticanuksessa (=B), Codex Sinaiticuksessa (=S) ja Codex Alexandrinuksessa (=A), jakeessa 5:13 S:ssa ja jakeissa 3:10; 4:8 ja 8:16 A:ssa. Rahlfsin & Hanhartin editiossa (2006) pääteksiin on valittu περισπασμός, apparaatista löytyy πειρασμός.

men (πειρασμός) takia: καὶ ἀπολεῖται ὁ πλοῦτος ἐκεῖνος ἐν πειρασμῷ (Codex S) πονηρῷ, καὶ ἐγέννησεν υἱόν, καὶ οὐκ ἔστιν ἐν χειρὶ αὐτοῦ οὐδέν ("Huonon liiketoimen takia hän menetti rikkautensa", **Saarn. 5:13**).¹⁰⁵ Kun Saarnaaja pohtii Ἐν οἷς ἔδωκα τὴν καρδίαν μου τοῦ γινῶναι σοφίαν καὶ τοῦ ἰδεῖν τὸν πειρασμόν (Codex A) τὸν πεπονημένον ἐπὶ τῆς γῆς, ὅτι καί γε ἐν ἡμέρᾳ καὶ ἐν νυκτὶ ὕπνον ἐν ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ οὐκ ἔστιν βλέπων... ("Kun koetin perehtyä viisauteen ja tutkistella sitä työtä, jota ihminen maan päällä yötä päivää tekee saamatta untakaan silmiinsä ...", **Saarn. 8:16**), hän päätyy ihmisen mahdottomuuteen ymmärtää Jumalan tekoja. Septuagintan Saarnaajalla πειρασμός merkitsee siis *työtä ja liiketointa*, ei koetusta. Verbi πειράζω esiintyy Saarnaajalla kaksi kertaa, molemmat *koetella* merkityksessä: "Antaudunpa iloon ..." (sanatarkasti: "tahdon koettaa, πειράζω, ilolla", Saarn. 2:1) ja "Kaiken tämän olen viisauden avulla koetellut (πειράζω, Saarn. 7:23)".¹⁰⁶

3.1.5. Eskatologinen koetus, πειράζω (Dan. 12:10(9))

Septuagintassa sana πειρασμός ei kuvaa kertaakaan eskatologista ahdinkoa; sen sijaan πειράζω-verbillä se merkitys on kerran,¹⁰⁷ 100-luvulla eKr. kirjoitetun Danielin kirjan viimeisessä luvussa (Dan. 12:10(9)). Tämä πειράζω esiintyy ainostaan varhaisissa käännöksissä, jotka olivat kuitenkin käytössä vielä Matteuksen aikaan. Myöhemmin πειράζω-käännös korvattiin πυρόω-verbillä.¹⁰⁸ Esiin-

¹⁰⁵ Lauhan käännös (Lauha 1978, 111), näin myös Veijola 1993, 84. Vrt. toisin KR 1992: "Kohtalon iskusta hän menetti rikkautensa".

¹⁰⁶ Hatch & Redpath 1998, 1115.

¹⁰⁷ Vrt. muualla Danielissa ja LXX:ssa kerrotaan eskatologisesta koetuksesta/ahdingosta muilla termeillä, esim. ἡ ἡμέρα κυρίου ἡ μεγάλη ... ἡμέρα θλίψεως ("Herran suuri päivä ... ahdistuksen päivä", Sef. 1:14-15, vrt. "ahdistuksen aika" Dan. 12:1). θλίψις -sanat taustalla on תְּסָרָה [tsārā], *hätä, ahdinko, kurjuus* (HALAT 1983, 986), jota käytetään myös muusta ahdingosta (esim. 1. Moos. 35:3). Herra pelastaa (σώζω) ahdingosta (θλίψις, Kr. Sir. 2:11, Ps. 36(37):39-40). Joskus תְּסָרָה on LXX:ssa käännetty lopun aikaan liittyen myös πονηρός -sanalla (ἐκ καίρου πονηροῦ, "pahoina aikoina", Kr. Sir. 51:11(12)).

¹⁰⁸ Dan. ajoitetaan n. 160 eKr. (Smend 1978, 224). πειράζω esiintyy jakeen Dan. 12:10(9) varhaisessa LXX-käännöksessä o'-ryhmän käsikirjoituksissa 88 ja Pap.967. Käsikirjoitus 88 (900-l:lta jKr., Codex Chisianus) on ainut kreik. käsikirjoitus, jossa on LXX:n Dan:n koko teksti säilyneenä, mutta se on enemmän hepr. tekstin selitystä kuin käännöstä. Pap.967 (100-200-l:lta jKr., Papyrus Chester Beatty, Papyrus Coloniensis) on 700 v. varhaisempi, mutta mm. katkelmallinen. Myöhemmin, ei kuitenkaan vielä Matt:n aikoihin, useimmissa kristillisissä LXX-käsikirjoituksissa tämä varhaisempi hyvin vapaa käännös korvattiin ns. Theodotionin käännöksellä θ (100-l:n loppupuolella jKr.), jossa ko. verbi on käännetty toisin: πυρόω, *palaa, polttaa, koetella tulella* esim. *metallia* (Lust & Eynikel & Hauspie 2003, 538). Geissen 1968, 11, 17-18; Hatch & Redpath 1998, 1116, 1245; Ziegler & Munnich & Fraenkel 1999, 9-10, 18, 22, 121-122.

tymässä on kyseessä Jumalan viimeinen koetus omilleen aikojen lopussa, ἔως ἂν πειρασθῶσι καὶ ἀγιασθῶσι πολλοί ("monet koetellaan ja pyhitetään", **Dan. 12:10(9)**). πειράζω-käännöksen taustalla heprealaisessa tekstissä on פָּרַץ [*tsāraf*], *sulattaa, puhdistaa, koetella*.¹⁰⁹ Verbiä פָּרַץ käytetään usein vertauksessa: ihmistä koetellaan niin kuin metallia sulatusuunissa kuonan erottamiseksi, mikä on Septuagintassa käännetty usein πυρόω-verbillä. Jakeessa Dan. 12:10(9) on kyse sulattamalla puhdistamisesta.¹¹⁰ Jakeessa lopun ajan ahdinko ymmärretään Jumalan viimeisenä koetuksena, jonka tavoitteena on pelastus (verbi ἀγιάζω), kärsimyksellä on selitys.¹¹¹

3.1.6. Jumala kasvattaa koetuksilla, πειρασμός (Kr. Sir. 2:1; 33(36):1)

Septuagintan viisaukirjallisuudessa korostuu koetusten (πειρασμός) luonne Jumalan kasvatuksena: kärsimys ymmärretään Jumalan toimeenpanemana testinä ja kasvatuskeinona.¹¹² Sirakin kirjan¹¹³ mukaan ”viisauden täyttymys on Herran

¹⁰⁹ HALAT 1983, 989-990. Theodotionilla (näin myös MT ja KR-92) jakeessa Dan. 12:10(9) esiintyy 2 sijaan 3 verbiä: "Monet seulotaan (פָּרַץ, ἐκλέγω), sulatetaan (πυρόω, ἐκλευκαίνω) ja puhdistetaan (פָּרַץ, πυρόω) ... eikä kukaan jumalattomista ole tätä ymmärtävä. Mutta viisaat ymmärtävät." Viimeinen verbi פָּרַץ on siis em. פָּרַץ-ryhmässä käännetty πειράζω-verbillä. Samat heprean verbit esiintyvät jakeessa Dan. 11:35, mutta siinä ei esiinny πειράζω-käännöstä missään käsikirjoituksessa. HALAT 1967, 155-156; HALAT 1974, 492.

¹¹⁰ Metallinsulatusvertauksessa esiintyy myös heprean verbi פָּרַץ, käännös LXX:ssa usein δοκιμάζω, mm. "Sinä olet koetellut (פָּרַץ, δοκιμάζω) meitä, Jumala, puhdistanut (פָּרַץ, πυρόω) ahjossa kuin hopeaa" (Ps. 65(66):10), "Hopealle sulatin, kullalle uuni, ihmisten sydämet tutkivat (פָּרַץ, δοκιμάζω) Herra" (Sananl. 17:3), "Näin sanoo Herra ... kolmanneksen minä vien tuleen, puhdistan (פָּרַץ, πυρόω) sen kuin hopean ja koettelen (פָּרַץ, δοκιμάζω) sitä tullessa niin kuin kulta koetellaan (פָּרַץ, δοκιμάζω). He huutavat avuksi minun nimeäni" (Sak. 13:8-9). δοκιμάζω merkitsee *kokeilla, yrittää, koetella* (Lust & Eynikel & Hauspie 2003, 158-159). פָּרַץ merkitsee *koetella, valita, erotella* (HALAT 1967, 114-115).

¹¹¹ Seesemann 1959, 26. UT:ssa πειρασμός esiintyy eskatologisena koetuksena ainakin Johanneksen ilmestyksessä: "pelastan sinut siitä koetuksen (πειρασμός) hetkestä, joka kohtaa koko maailman ja panee koettelelle (πειράζω) maan asukkaat", **Ilm. 3:10**. Tämä on ainut πειρασμός-esiintymä Ilm:ssa, πειράζω esiintyy lisäksi 3 kertaa. Ilm. ajoitetaan n. 90-95 jKr. Aland 1978, 217; Kümmel 1983, 414.

¹¹² Juutalaiseen viisaukirjallisuuteen kuuluvat VT:sta Job, Sananl. Saarn. ja katkelmia muista kirjoista. Apokryfikirjojen Kr. Sir. ja Viis. ovat tämän kirjallisuudenlajin tärkeimmät varhaisjuutalaiset luomukset. LXX:n ulkopuolelta löytyy näytteitä mm. pseudepigrafeista (4. Makk.) ja Qumranista (esim. Ymmärtäväisyyden ohje 1Q/4Q Instruction). Gilbert 1984, 285-288; 316; Hoegenhaven 2009, 243; Uusimäki & von Weissenberg 2013, 236.

¹¹³ Sirakin kirja (Ben Siran kirja) syntyi alkuaan hepreaksi (Hepr. Sir.) ilmeisesti Jerusalemissa n. 180 eKr. (hepr. katkelmia on löytynyt mm. Kairon genizasta ja Qumranista; hepr. tekstistä tunnetaan 68 %). Sen kirjoitti lainopettaja Ben Sira (Simeon, Jeesusken poika), jolla oli läheinen suhde sadokilaiseen papistoon (saddukeuksiin). Hänen pojanpoikansa käänsi teoksen kreikaksi (Kr. Sir.) tod.näk. Aleksandriassa n. 110 eKr. Teos sisältää sekä yksityistä että julkista elämää koskevia opetuksia. Veijola 2003a, 7; Harviainen & Veijola 2008, 179-180, 182, 185-186; Voitila 2008d, 188.

pelko” (Kr. Sir. 1:16), ja Herraa pelkäävä joutuu valmistautumaan koetuksiin: Τέκνον, εἰ προσέρχῃ δουλεύειν κυρίῳ, ἐτοίμασον τὴν ψυχὴν σου εἰς πειρασμόν (”Poikani, jos ryhdyt palvelemaan Herraa, ole valmis siihen, että sinua koetellaan”, Kr. Sir. 2:1).¹¹⁴ Sirakin mukaan Jumala kasvattaa: ”Poikani, suostu nuoresta pitäen kasvatukseen (παίδεῖα), niin vanhuudenpäiviisi mennessä saavutat viisauden” (Kr. Sir. 6:18) ja ”Joka pelkää Herraa, ottaa vastaan opetuksen (παίδεῖα)” (Kr. Sir. 32:14).¹¹⁵ Jumala koettelee (πειράζω) kurittaen ”lempeällä kädellä” kuin isä (Viis. 11:9-10).¹¹⁶ Septuagintan varhaisemmissakin teksteissä näkyy koetuksen kasvatuksellinen puoli: kansan koettelu (πειράζω, נִבְּרָ) autiomaavaelluksella oli Jumalan kasvatusta, samalla tavalla kuin isä kasvattaa poikaansa (5. Moos. 8:2, 5).¹¹⁷ Koetus ei ole enää yksittäinen vakava valinnan paikka, ollako kuuliainen Jumalalle vai ei, kuten Abrahamille, vaan koko elämä on Jumalan kasvatusta. Tässä näkyy muutos koetus-ajatuksen ymmärtämisessä: se on lähentynyt kreikkalaista kasvatus-käsitystä.¹¹⁸ Silloin psalmilaulaja voi jopa pyytää koettelua Jumalalta: δοκίμασόν (נִבְּרָ) με, κύριε, καὶ πείρασόν (נִבְּרָ) με, πύρωσον (הִרְצֵ) ... τὴν καρδίαν μου (”Tutki minut, Herra, koettele minua. Tutki sydämeni”, Ps. 25(26):2).¹¹⁹

¹¹⁴ Jae Sir. 2:1 ei ole säilynyt hepr. tekstissä, joten ei ole tietoa, mikä heprean sana on πειρασμός-sanan taustalla. Barthélemy & Rickenbacher 1973, 263; Beentjes 1997, 181.

¹¹⁵ Kasvatus-ajatus myös mm. 2. Makk. 6:12: ”koettelemuksetkin (τιμωρία, *kauheudet*) tähtäävät kansamme kasvatukseen (παίδεῖα)”. 2. Makk. on peräisin n. 100-l:n loppup. eKr., jo alun perin kreikaksi. Nisula 2008b, 163-164.

¹¹⁶ Viisauden kirja ajoitetaan yleensä vuosien 30 eKr.-40 jKr. väliseen aikaan. Voitila 2008c, 173.

¹¹⁷ Myös UT:ssa Jaak:lla ajatus on samansuuntainen: ”Pitäkää pelkkänä ilona niitä monenlaisia koettelemuksia (πειρασμός), joihin joudutte ... kun uskonne selviytyy koetuksesta (δοκιμάζω), tämä kasvattaa teissä kestävyyttä ... Jos kuitenkin joltakulta teistä puuttuu viisautta, pyytäköön sitä Jumalalta” (Jaak. 1:2-3, 5) ja ”Autuas se, joka koettelemuksessa (πειρασμός) kestää, sen kestätyään hän on saava voiton seppeleeksi elämän” (Jaak. 1:12). Erona on, että Jaak. ei ajattele Jumalan koettelevan ihmistä, vaan: ”Älköön kukaan kiusauksiin (πειράζω) jouduttuaan ajatelko, että kiusaus (πειράζω) tulee Jumalalta. Jumala ei ole pahan kiusattavissa (ἀπειραστος), eikä hän itse kiusaa (πειράζω) ketään. Jokaista kiusaa (πειράζω) hänen oma himonsa” (Jaak. 1:13-14a). Näissä jakeissa esiintyvät Jaak:n molemmat πειρασμός-sanat ja kaikki 4 πειράζω-verbiä. Jaakobin kirjan kirjoittajaksi arvellaan tuntematonta juut.kristittyä (joka esiintyy Jeesuksen veljen nimissä) esim. Syyriassa 1. vuosisadan lopulla jKr. Aland 1978, 217; Kümmel 1983, 365.

¹¹⁸ Myös juutalaisen filosofi Filon Aleksandrialaisen (n. 20 eKr.-50 jKr.) teksteissä Jumala kasvat-taa: päämääränä on kasvattaa hyveisiin (ἀσκησις ἀρετῆς). Filonilta puuttuu πειρασμός-sana, mutta πειράζω-verbi esiintyy 4 kertaa (All. III, 162, 167; Congr. 163; Som. I, 195. Mayer 1974, 228). Saman ajan juutalaiselta historioitsijalta Flavius Josefukselta (n. 37-100 jKr.) puuttuvat πειρασμός- ja πειράζω-esiintymät (Rengstorf 1979, 371). Castrén et al. 2000, 174, 241.

¹¹⁹ Myös UT:ssa Paavali kehottaa: ”Tutkikaa (δοκιμάζω) itseänne, oletteko uskossa. Pankaa itsenne koettelulle (πειράζω).” (2. Kor. 13:5). 2. Kor. on Paavalin aito kirje 50:l:ta jKr., πειράζω esiintyy siinä vain kerran. Aland 1978, 216; Kümmel 1982, 255.

Apokryfikirjojen viisaukirjallisuudessa, kuten Vanhan testamentin puolellakin, πειράζω yhdistetään vertaukseen, jossa Jumala koettelee ihmistä kuin metallia koetellaan sulatusuunissa: "Jumala pani heidät kokeeseen (πειράζω) ja havaitsi heidät kelvollisiksi. Niin kuin kultaa sulatusuunissa hän tutki ja koetteli (δοκιμάζω) heitä ..." (Viis. 3:5-6). Yleensä vertauksessa metallinsulatuksesta esiintyy kuitenkin δοκιμάζω, ei πειράζω: "Kulta koetellaan (δοκιμάζω) tullessa, Jumalan valitut nöyryytyksen ahjossa" (Kr. Sir. 2:5) ja "Ahjo koettelee (δοκιμάζω) vedessä karkaistun raudan, samoin viini riitapukari-en mielen" (Kr. Sir. 31:26).¹²⁰

Sirakin kirjan mukaan viisas kestää vaikeudet tyynesti (Kr. Sir. 34:16), pysyy lujana eikä lankea (Kr. Sir. 2:7). Jumala auttaa kestämiään koetukset: Τῷ φοβουμένῳ κύριον οὐκ ἀπαντήσῃ κακόν, ἀλλ' ἐν πειρασμῷ (hepr. יִסְוּ[nissūj]) καὶ πάλιν ἐξελεῖται ("Joka pelkää Herraa, on turvassa pahalta, kerta kerran jälkeen hän pelastuu koettelemuksista", **Kr. Sir. 33(36):1**). Jumalan luotetaan pelastavan koetuksilta.¹²¹ Viisauden kirjassa kuvataan koettelemuksia, joita jumalattomat aiheuttavat hurskaille kyseenalaisten Jumalan huolenpidon. Koetuksiin sisältyy tässä jopa kuolema: "Asetutaan väijyksiin, vaanitaan vanhurskasta! ... Jos tuo vanhurskas on Jumalan poika, tottahan Jumala pitää hänestä huolen ja pelastaa hänet vastustajien käsistä. Koetellaan häntä, solvataan ja pies-tään, niin saamme tietää (δοκιμάζω) kuinka tyyni hän on ... Tuomitaan hänet

¹²⁰ Myös UT:ssa πειρασμός esiintyy tullessa koetteluun yhteydessä: "Siksi te riemuitsette, vaikka nyt jouduttekin jonkin aikaa kärsimään monenlaisissa koettelemuksissa (πειρασμός). Kultakin koetellaan (δοκιμάζω) tullessa, ja onhan teidän uskonne paljon arvokkaampaa kuin katoava kulta. Koettelemuksissa (δοκιμάζω) teidän uskonne todetaan aidoksi." (**1. Piet. 1:6-7**) ja "... älkää oudoksuko sitä tulta ja hehkua, jossa teitä koetellaan (πειρασμός), ikään kuin teille tapahtuisi jotakin outoa. Iloitkaa päinvastoin ..." (**1. Piet. 4:12-13**). Tässä ovat molemmat 1. Piet:n πειρασμός-esiintymät. 1. Piet. ajoitetaan n. 90-95 jKr. Aland 1978, 217; Kümmel 1983, 375.

¹²¹ Myös UT:ssa pidetään koetuksia luonnollisina uskoville ja luotetaan Jumalan auttavan koetuk-sissa: "Teitä kohdannut kiusaus (πειρασμός) ei ole mitenkään epätavallinen. Jumalaan voi luot-taa. Hän ei salli kiusauksen (πειράζω) käydä teille ylivoimaiseksi, vaan antaessaan teidän joutua koetukseen (πειρασμός) hän samalla valmistaa pääsyn siitä, niin että voitte sen kestää" (**1. Kor. 10:13**; tässä esiintyvät molemmat 1. Kor:n πειρασμός-sanat, Aland 1978, 216). Näin myös "Her-ra siis voi pelastaa koetuksesta (πειρασμός) ne, jotka häntä pelkäävät" (**2. Piet. 2:9**; tämä on sanan ainut esiintymä 2. Piet:ssa, UT:n nuorimmassa kirjassa n. 125-150 jKr. Aland 1978, 217; Kümmel 1983, 383). Myös Jeesuksen uskotaan auttavan koetuksissa: "Koska hän on itse käynyt läpi kärsimykset ja kiusaukset (πειράζω), hän kykenee auttamaan niitä, joita koetellaan (πειράζω)" (Hebr. 2:18) ja "[Jeesus] kykenee ymmärtämään vajavuusiamme, sillä häntä on koeteltu (πειράζω) kaikessa samalla tavoin kuin meitäkin koetellaan; hän vain ei langennut syn-tiin" (Hebr. 4:15).

häpeälliseen kuolemaan! Hänelle kyllä tulee ylhäältä apu – itse hän on sanonut niin” (Viis. 2: 12-20). Hurskaan lankeaminen on mahdollista. Viisaus varoittaa, että ”jos hän kääntyy minun luotani pois, jätän hänet virumaan kahleisiin” (Kr. Sir. 4:19).¹²² Isä meidän –rukouksen kuudetta pyyntöä vastaavaa rukousta olla joutumatta koetuksiin ei kuitenkaan esiinny.¹²³

3.1.7. Abrahamin koetus esikuvana, πειρασμός (Kr. Sir. 44:20; 1. Makk. 2:52)

Sirakilla on pitkä jakso, Esi-isien ylistys (Sir. 44:1-50:24), jossa hän käy läpi esikuvia kansansa historiasta. Erityisesti liitto-käsite on Sirakille teologisesti tärkeä: esikuvien joukosta hän nostaa esille erityisesti ne, joiden kanssa Jumala on solminut liiton. Kaikkiaan hän mainitsee seitsemän henkilöä Jumalan liittopartnereina, Abrahamin heidän joukossaan.¹²⁴ Sirak nostaa Abrahamin esikuvaksi koetuksen kestämisestä (1. Moos. 22:1), jonka jälkeen Jumala uudisti Abrahamille antamansa lupaukset lukuisista jälkeläisistä, maasta ja siunauksesta (Sir. 44:21): ἐν σαρκὶ αὐτοῦ ἔστησεν διαθήκην καὶ ἐν πειρασμῷ (hepr. נִסִּי [nissūj]) εὐρέθη πιστός ("Hän [Abraham] leikkasi lihaansa liiton merkin, ja koetuksessa hänet havaittiin uskolliseksi", Kr. Sir. 44:20).¹²⁵

¹²²Seesemann 1959, 26. Myös UT:ssa esiintyy lankeamisen mahdollisuus: ”Kalliolle pudonnut siemen ... he koetukseen (πειρασμός) joutuessaan luopuvat” (Luuk. 8:13) ja ”Lähetin Timoteuksen ottamaan selkoa teidän uskostanne. Pelkäsin näet, että kiusaaja (ὁ πειράζων) on onnistunut aikeissaan (πειράζω)” (1. Tess. 3:5). 1. Tess. on Paavalin aito kirje 50:l:ta jKr., πειράζω siinä nämä 2 kertaa. Aland 1978, 216; Kümmel 1982, 221.

¹²³ ”Äläkä anna meidän joutua kiusaukseen (πειρασμός)” (Matt. 6:13; Luuk. 11:4b). UT:ssa Jeesuksen rukous Getsemanessa muistuttaa kuudetta pyyntöä ”rukoilkaa, ettette joutuisi kiusaukseen (πειρασμός)” (Mark. 14:38; par. Matt. 26:41, Luuk. 22:40, 46, joissa kaikissa πειρασμός). Myös Gal:ssa varoitetaan: ”Olkaa kuitenkin varuillanne, ettette itse joudu kiusaukseen (πειράζω)” (Gal. 6:1). Luuk:lla πειρασμός esiintyy myös juuri ennen Getsemanea Jeesuksen sanoissa: ”Koko ajan, kaikissa koettelemuksissani (πειρασμός), te olette pysyneet minun kanssani” (Luuk. 22:28). Matt:n molemmat πειρασμός-esiintymät ovat tässä, samoin Mark:n ainut esiintymä, Luuk:lla on näiden 4 lisäksi 2 esiintymää ja Apt. t:ssa yksi. Matt. ajoitetaan n. 80-100 jKr., Mark. n. 70 jKr. ja Luuk. n. 70-90 jKr. Gal. on Paavalin aito kirje 50-l:ta jKr. ja tämä sen ainoa πειράζω-esiintymä, lisäksi yksi πειρασμός-esiintymä. Aland 1978, 216; Kümmel 1983, 70, 90, 120, 266.

¹²⁴ Marttila 2008, 304.

¹²⁵ Myös UT:ssa Abraham on esikuvana: ”Usko sai Abrahamin tuomaan Iisakin uhriksi, kun hänet pantiin koetteelle (πειράζω). Hän oli valmis uhraamaan ainoan poikansa, vaikka oli saanut lupaukset, vaikka hänelle oli sanottu: ’Iisakin jälkeläisiä sanotaan sinun lapsiksesi.’ Hän päätteli, että Jumala kykenee jopa herättämään kuolleen, ja niin hän sai poikansa takaisin, ylösnousemuksen ennusmerkkinä” (Hepr. 11:17-19) ja ”Eikö meidän isämme Abraham osoittautunut vanhurskaaksi tekojensa perusteella, kun hän vei poikansa Iisakin uhrialttarille? Huomaat, että usko vaikutti yhdessä hänen tekojensa kanssa, teoissa usko tuli todeksi. Ja niin täyttyi Raamatun sana: ’Abraham uskoi Jumalan lupaukseen, ja Jumala katsoi hänet vanhurskaaksi’, ja hän sai nimen Jumalan ystävä. Näette siis, että ihminen osoittautuu vanhurskaaksi tekojen, ei yksistään uskon perusteella” (Jaak. 2:21-23).

Myös Ensimmäisessä makkabilaiskirjassa¹²⁶ Abraham on esikuvana uskollisuudesta koetuksissa (πειρασμός), perusteena on Jumalan käsky Iisakin uhraamisesta (1. Moos. 22:1): Αβρααμ οὐχὶ ἐν πειρασμῷ εὐρέθη πιστός, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην ("Eikö Abraham osoittautunut uskolliseksi, kun hänet pantiin kokeeseen, ja eikö Jumala katsonut hänet vanhurskaaksi?", **1. Makk. 2:52**). Juditin kirjassa¹²⁷ Abraham on myös esikuvana koetuksista: "Herra, meidän Jumalamme, koettelee (πειράζω) meitä samalla tavoin kuin kantaisiämme; kiittäkäämme häntä kaikesta tästä. Muistakaa, mitä hän teki Abrahamille, miten hän koetteli (πειράζω) Iisakia ja mitä tapahtui Mesopotamiassa Jaakobille, kun tämä paimensi enonsa Labanin karjaa. Herra korvensi heidän sydäntään tullella, mutta vain koetellakseen heitä, eikä hän meillekään ole tehnyt tätä kosto mielessään. Kun Herra kurittaa niitä, jotka häneen turvaavat, hän ohjaa heitä oikeaan" (Judit 8:25-27).¹²⁸ Elämän ahdingoissa on tärkeää pysyä lujana ja totella Jumalaa. Kaikella on aikansa (Kr. Sir. 2:2). Jumalaa pelkäävän käy lopulta hyvin (Kr. Sir. 1:13) ja jumalaton saa rangaistuksensa (Kr. Sir. 11:26). Tässä Sirak edustaa deuteronomistisessa kirjallisuudessa¹²⁹ ja viisauksikirjallisuudessa yleistä palkkiooppia (ns. Tun-Ergehen-yhteys).¹³⁰

¹²⁶ 1. Makk. on laadittu tod.näk. alunp. hepreaksi n. 100 eKr. Jerusalemissa. Tässä tutkimuksessa esimerkit ovat kreikkalaisesta käännöksestä, heprealaista tekstiä ei ole säilynyt. Kirja kertoo makkabilaisajasta, n. 50 vuoden ajanjaksosta 100-luvulla eKr., saddukealaisten näkemyksen mukaisesti. Nisula 2008a, 156-158.

¹²⁷ Juditin kirja on laadittu n. 100-l:n lopulla eKr. Voitila 2008b, 139.

¹²⁸ UT:n kertomus Jeesuksen koetuksista autiomaassa sopii VT:n esikuvallisten esi-isien sarjaan: "Sitten Henki vei Jeesuksen autiomaahan Paholaisen kiusattavaksi (πειράζω)" (Matt. 4:1; myös Luuk. 4:2 ja Mark. 1:13 πειράζω).

¹²⁹ Veijola 2003a, 13. Sir:lla näkyy, miten deuteronomistinen perinne (esim. 5. Moos. 28) eli toisen vuosisadan alun Jerusalemissa. Se edusti eräänlaista maanpaon jälkeisen ajan perusteologiaa, varhaisemman uskontomuodon heprealaisuuden ja myöhemmän juutalaisuuden välissä (Veijola 2005, 112-114). Tämä näkyy myöhemmin mm. siinä, että Pentateuikin kirjoista Deuteronomium on ylivoimaisesti parhaiten edustettuna sekä Qumranissa että UT:ssa (Veijola 2005, 124).

¹³⁰ Myös tässä on yhtymäkohtia Sir:n ja Matt:n välillä, esim. dekalogiopetuksessa: nimikieltoa, 2. käskyä, Sir. tiukentaa kieltämällä väärän valan lisäksi turhan vannomisen, samoin Filon ja targumit (Veijola 2005, 122), Matt. tiukentaa käskyä edelleen kieltämällä vannomisen kokonaan (Matt. 5:33-37, samoin Jaak. 5:12). 4. käskystä opettaessaan merkittävä yhteinen piirre Sir:lla ja Matt:lla on se, että he pitivät tärkeämpänä vanhempien kunnioittamista kuin uhraamista. Sir:n hepr. alkutekstin mukaan: "Isälle osoitettua laupeutta ei pyyhitä pois, se on pysyvämmiin muistissa kuin syntiuhri" (Hepr. Sir. 3:14) ja jakeen Matt. 15:5-6 mukaan "Mutta te opetatte, että jos joku sanoo isälleen tai äidilleen: 'Sen, mitä sinun piti minulta saada, olen luvannut uhrilahjaksi (kreik. δῶρον)', hänen ei enää tarvitse kunnioittaa isäänsä tai äitiänsä. Näin te olette perinnäissäänöllänne tehneet tyhjäksi Jumalan sanan" (par. Mark. 7:9-13, jossa δῶρον-sanana selityksenä κορβᾶν, temppelilahja). Matt. seuraa samaa ajatuslinjaa kuin Sir:n hepr. alkuteksti (ja Mark.): vanhempien kunnioitus on uhraamista arvokkaampaa. (Sen sijaan Kr. Sir:ssa ei esiinny uhri-sanaa, vaan syntiuhri käännetään synniksi.) Myös 5. käskyn opetuksessa on Sir:lla ja Matt:lla yhteistä: Sir:lla se on jo radikalisoituneessa muodossa kuten myöhemmin Matt:n vuorisaarnassa: "Joka vie toisen elannon, surmaa hänet, verta vuodattaa se, joka riistää työmiehen palkan" (Kr. Sir. 34(31):26-27)

3.1.8. Ystävän koettelu Sirakilla, πειρασμός (Kr. Sir. 6:7(6); 27:5, 7)

πειρασμός-sana esiintyy apokryfikirjoissa myös ystävyysliittymien; Sirakilla se on keskeinen teema.¹³¹ Ystävyysliittymien korostus Sirakilla on hellenististä vaikutusta, Vanhassa testamentissa se esiintyy vain vähän (esim. Daavid ja Jonatan, 1. Sam. 18:1). Ystävyys korostuu epävarmana aikana (Sirakin syntyäikana n. 180-190 eKr.), jolloin perhesiteet olivat menettäneet merkitystään.¹³² Todellisen viisaudenopettajan tavoin Sirak välttää äärimmäisiä kannanottoja ja ottaa elämän moninaisuuden huomioon myös opetuksessaan ystävyysliittymien. Sirak on tietoinen ystävyysliittymien epävarmuudesta. Hän neuvoa: εἰ κτᾶσαι φίλον, ἐν πειρασμῷ κτῆσαι αὐτὸν καὶ μὴ ταχὺ ἐμπιστεύσης αὐτῷ "Kun hankit ystävän, älä oikopäätä luota häneen vaan pane hänet kokeeseen (hepr. יִיְהִי)" (Kr. Sir. 6:7(6)).¹³³ Myös personoitu Viisaus koettelee (πειράζω) viisasta ihmistä nähdäkseen, voiko häneen luottaa (Sir. 4:17). Jaksossa Sir. 26:29-27:15 Sirakin teemana on "Puheestaan ihminen tunnetaan". Puheen perusteella voi koetella, mikä ystävä on laatuaan. Sirak vertaa koettelua savenvalajan työhön: σκεύη κεραμέως δοκιμάζει κάμινος, καὶ πειρασμός ἀνθρώπου ἐν διαλογισμῷ αὐτοῦ ("Savenvalajan astiat koettelee uuni, ihminen koetellaan puheidensa mukaan", Kr. Sir. 27:5).¹³⁴ Sama opetus esiintyy myös jakeessa πρὸ λογισμοῦ μὴ ἐπαινέσης ἄνδρα· οὗτος γὰρ πειρασμός ἀνθρώπων ("Älä kiittele ketään,

---

ja "Teille on opetettu tämä isille annettu käsky: 'Älä tapa' Se, joka tappaa, on ansainnut oikeuden tuomion. Mutta minä sanon teille: jokainen joka sanoo 'sinä hullu', on ansainnut helvetin tulen" (Matt. 5:21, 22c). Myös 6. käskyn aiheet ovat jo Sir:lla radikaalissa muodossa. Opettaessaan, miten naiseen tulee suhtautua (Sir. 9:1-9), Sir. mm. neuvoa, että "neitsyttä älä katso himoitien" (Sir. 9:5), vrt. Matt:n opetus aviorikoksesta, jossa varoitetaan pelkästä himoitsevasta katseesta (Matt. 5:28).

¹³¹ Ks. teemasta tarkemmin esim. Reiterer 1996.

¹³² Skehan & Di Lella 1987, 187; Veijola 2003a, 12.

¹³³ Sirakin ajan egyptiläisessä, ptolemaiolaisen ajan kansanviisaudessa esiintyy paralleeliaineistoa tälle opetukselle (Burkard et al. 1991, 280-281, 294): "Viisaan sydäntä ei opita tuntemaan, ellei häntä koetella jollakin tavalla" (Papyrus Insinger 12:15) ja "Ystävän sydäntä ei opi tuntemaan, ellei häneltä ole kysynyt neuvoa hädässä" (Pap. Ins. 12:18). UT:ssa ajatus esiintyy Paavalin kirjeessä galatalaisille, kun hän julisti evankeliumia sairaana: "Vaikka ruumiillinen tiläni pani teidät koetukselle (πειρασμός), ette halveksineet ..." (Gal. 4:14). Koettelu voi päättyä myös päinvastaiseen, kuten kirjeessä Efesoksen seurakunnalle: "Sinä olet koetellut (πειράζω) niitä, jotka sanovat itseään apostoleiksi vaikka eivät ole, ja olet havainnut heidät valehtelijoiksi." (Ilm. 2:2).

¹³⁴ Vrt. Hepr. Sir 27:5 sanatarkasti: "Savenvalajan astia poltetaan uunissa, ja niin kuin se/samoin ihminen (koetellaan) puheensa perusteella". Loppuosan (27:5b) koetella-verbi on päätelty asiayhteydestä, sillä ei ole hepr. vastinetta. Tässä hepr. pohjakäännös Veijolan mukaan (2003b, 101), jossa puhe nähdään koettelun keinona, samoin tulkitsee Skehan & Di Lella 1987, 353. Virheellisesti heprean puhe-termin sen sijaan ymmärtävät Sauer 2000, 198 ja Smend 1906, 46. Huom. jae löytyy A-käsikirjoituksesta jakeen 6:22 jälkeen.

ennen kuin olet kuunnellut häntä, sillä puheistaan ihminen punnitaan", **Kr. Sir. 27:7**).¹³⁵

3.1.9. Tiivistelmä ja johtopäätöksiä

Septuagintan keskeisessä koetuskertomuksessa Jumala koettelee Abrahamia Iisakin uhraamisella (1. Moos. 22:1). Siinä ei esiinny *πειρασμός*, vaan *πειράζω* (hepr. *נִסָּה*). Abrahamista tulee esikuva koetusten kestämisestä (*πειρασμός*, Kr. Sir. 44:20; 1. Makk. 2:52). Yksittäisistä kirjoista Septuagintassa *πειρασμός* esiintyy useimmiten Sirakilla, kuusi kertaa. Koetukset ovat luonnollinen osa Jumalan omien elämää (*πειρασμός*, Kr. Sir. 2:1). Koetteleminen laajenee koko elämän kattavaksi kasvattamiseksi (*παιδεία*): on viisautta kestää koetukset ja toimia Jumalan tahdon mukaan vaikeuksissakin, tyhmä jumalaton saa lopulta rangaistuksen. Jumala koettelee (*πειράζω*) ihmistä kuin kultaa sulatusuunissa (Viis. 3:5-6). Koeteltuun ystävään voi luottaa (*πειρασμός*, hepr. *יִיִּנָּה*, Kr. Sir. 6:7(6); 27:5, 7). Sanaa *πειρασμός* käytetään myös vitsauksista (*πειρασμός*, hepr. *מִסָּה*), joilla Jumala vapautti kansansa Egyptistä (5. Moos. 4:34; 7:19; 29:3(2)). Kansan ei pidä kuitenkaan koetella Jumalaa, kuten tapahtui autiomaavaelluksella Massassa, *Πειρασμός* (hepr. *מִסָּה*, 2. Moos. 17:7; 5. Moos. 6:16; 9:22 ja Ps. 94(95):8). Eskatologisessa merkityksessä *πειρασμός* ei esiinny ja *πειράζω*-verbikin vain kerran Danielin kirjan varhaisissa käännöksissä: Jumala koettelee omiaan lopun aikana (hepr. *נִסָּה* Dan.12:10(9)). Muuten eskatologisesta ahdingosta on käytössä mm. termi *θλίψις* (hepr. *כָּוֶשׁ*, esim. Dan. 12:1). Omanlaisensa merkitys *πειρασμός*-sanalla on viisi kertaa Saarnaajassa tietyissä käsikirjoituksissa: *työ*, *liiketoimi* (hepr. *עֲמָלָה*, Saarn. 3:10; 4:8; 5:2,13; 8:16).

Septuagintassa koetus voidaan harvemmin nähdä myös Saatanan harjoittamana kiusaamisena, pyrkimyksenä saada ihminen lankeamaan, jonka Jumala sallii koetellakseen ihmisen kuuliaisuutta (esim. Job 1:12), mutta tässä ei esiinny *πειρασμός*- eikä *πειράζω*-termejä. Syntiinlankeemuskertomuksessa esiintyy Käärmeen, ilman Jumalan lupaa, harjoittama ihmisen kiusaaminen, mutta siinäkään ei esiinny *πειρασμός*- eikä *πειράζω*-termejä (1. Moos. 3:1).

---

¹³⁵ Jakeesta Sir. 27:7 ei ole säilynyt hepr. esiintymää. Barthélemy & Rickenbacher 1973, 263; Beentjes 1997, 28.

Tämän kolmannen luvun johdannossa todettiin, että Matteuksen evan-
liumissa Sirakin kirjan vaikutus näkyy monin tavoin. Käyttääkö Matteus myös
πειρασμός-sanaa ja πειράζω-verbiä¹³⁶ samassa koetus/koetella-merkityksessä
kuin Sirak? Sirakin (tai koko Septuaginnan) rukouksissa ei esiinny πειρασμός-
sanaa, mutta Jumala pelastaa (ἐξαιρέω) hurskaan koetuksista (πειρασμός, hebr.
נִסִּי, Kr. Sir. 33(36):1). Isä meidän -rukouksen kuudes pyyntö, ettei Jumala veisi
(ἐισφέρω) koetukseen (πειρασμός, Matt.6:13), on lähellä tätä ajatusta, vaikka
sanayhdistelmä ei ole sama. Pyynnön Matteus on ottanut Q-dokumentin¹³⁷ lyhy-
emmästä Isä meidän -rukouksesta, jossa πειρασμός myös esiintyy.¹³⁸ Sirakilla
Herran palvelijoiden elämään koetukset (πειρασμός) kuuluvat itsestäänselvyyte-
nä (Kr. Sir. 2:1), mutta ”kerta kerran jälkeen” he pelastuvat koetuksista
(πειρασμός, Kr. Sir. 33(36):1). Tämä käsitys sopii yhteen Matteuksen Isä mei-
dän -rukouksen kuudennen pyynnön kanssa olla joutumatta koetukseen. Matteuk-
sen toinen πειρασμός-esiintymä on Getsemanen rukouksessa, jossa Jeesus ke-
hottaa oppilaitaan valvomaan ja rukoilemaan, etteivät he joutuisi koetukseen
(Matt. 26:41, KR-92:ssa käänös ”kiusaukseen”). Siirakilla ystävä punnitaan koe-
tuksissa (πειρασμός, Kr. Sir. 6:7(6)). Myös Jeesuksen oppilaat, ystävät, punni-
taan koetuksessa opettajansa viimeisenä iltana, jaksavatko he valvoa hänen kans-
saan.

Sirakin mukaan Abrahamin kestäminen Jumalan koetuksessa (πειρασμός)
on esikuvana muille (Kr. Sir. 44:20). Matteuksella Abrahamin esikuvallista koe-
tusta ei mainita, mutta Matteuksen evankeliumissa Abraham esiintyy seitsemän
kertaa: kolme kertaa Jeesuksen sukuluettelossa esi-isien joukossa (Matt. 1:1, 2,
17), kaksi kertaa ”Abraham, Iisak ja Jaakob” ovat esikuvallisia esi-isiä (Matt.
8:11; 22:32) ja myös siinä mielessä Abraham on esikuva, että juutalaisista puhu-

¹³⁶ Matt:lla substantiivi πειρασμός esiintyy kaksi kertaa ja πειράζω-verbi kuusi kertaa. Aland 1978, 216-217; Aland 1983, 1111-1112.

¹³⁷ Myös Q-lähde (Q= Quelle, saks. lähde) tai Logia-lähde. Q muodostuu enimmäkseen Jeesuksen puheaineuksesta ja on kirjoitettu kreikaksi. Viisaukirjallisuuden tyyli näkyy Q:ssa (vrt. Sananl. 1-9, Sir. ja egyptiläinen viisaus). Nykytutkimuksessa Q:n ajoitus on tullut lähelle Mark:ta, n. vuoteen 70 jKr. Kirjoituspaikaksi ehdotetaan useimmiten Galileaa. Järvinen 1997, 166; Kloppenborg 2008, 2, 59, 68.

¹³⁸ Q:ssa rukous kuuluu näin: *”Isä - pidettäköön sinun nimesi pyhänä! - tulkoon hallintasi: anna meille tänään päivittäinen leipämme, anna velkamme anteeksi, kuten mekin olemme antaneet anteeksi velallisillemme, äläkä laita meitä koetukseen (πειρασμός)!”* Tämä on Q:n ainut πειρασμός-esiintymä. Teksti perustuu Q-projektin (1989–1996) tuottamaan Q:n kriittiseen rekonstruktioon. Robinson & Hoffmann & Kloppenborg 2000, 210, 577.

taan ”Abrahamin lapsina” (kaksi kertaa jakeessa Matt. 3:9). Todennäköisesti Matteukselle on ollut tuttu ajatus Abrahamin esikuvallisuudesta myös koetuksen kestämisessä (1. Moos. 22:1 πειράζω). Matteuksen evankeliumissa Abrahamin koetusten sijaan kerrotaan monin tavoin Jeesuksen koetuksista. Keskeisessä kertomuksessa Jeesus joutui heti kasteensa jälkeen autiomaahan Paholaisen koeteltavaksi (πειράζω), Pyhä ”Henki vei” hänet sinne (Matt. 4:1). Kertomus tulee Matteukselle sekä Q-dokumentista että Markukselta,¹³⁹ molemmissa esiintyy Abrahamin koetuksesta (1. Moos. 22:1) tuttu verbi πειράζω (Q 4:2; Mark. 1:13).¹⁴⁰ Jeesus torjui Saatanan ehdotukset vetoamalla siihen, mitä ”on kirjoitettu” (Matt. 4:10). Matteuksen Jeesus kestää koetukset Abrahamin tavoin esikuvallisesti.

3.2. πειρασμός ja sen heprealaiset vastineet muissa varhaisjuutalaisissa lähteissä

Tässä alaluvussa käsiteltävät tekstit kuuluvat juutalaisuuden historiassa pääosin toisen temppelin ajan loppupuolelle eli ns. ensimmäisen epäyhtenäisyyden ajan 586 eKr.-70 jKr. loppupuolelle, jota vanhemmassa tutkimuksessa kutsuttiin myöhäisjuutalaisuudeksi, nykytutkimuksessa varhaisjuutalaisuudeksi.¹⁴¹ πειρασμός-sana tai sen heprealaisia vastineita löytyy pseudepigrafeista, Qumranin teksteistä ja mahdollisessa fariseusten traditiosta. Sen sijaan Josefuksella ja Filonilla πειρασμός ei esiinny.¹⁴² Lähteiden πειρασμός-esiintymien rinnalla tarkastellaan osin myös πειράζω-verbin esiintymiä, kuten Septuagintan yhteydessäkin.

3.2.1. πειρασμός (Riemuv. k. 10:8; T. Joos. 2:7) pseudepigrafeissa

Pseudepigrafeissa πειρασμός-sana esiintyy kaksi kertaa, lisäksi πειράζω-verbi neljä kertaa.¹⁴³ Yksi verbeistä esiintyy Daanin testamentissa (T. Daan 1:3).¹⁴⁴ Kertomuksessa Daan ennen kuolemaansa sanoo koetelleensa (πειράζω) elämässään,

¹³⁹ Tämä tutkimus rakentuu kaksilähdeteorian (alunp. C. H. Weisse 1838, H. J. Holzmann 1863) varaan, jota tutkijat kannattavat laajasti, vaikka haastajiakin on (mm. J. J. Griesbach 1790 & R. Farmer 1964). Myllykoski & Kiilunen 1997, 46-50.

¹⁴⁰ Tämä on Q:n ainut πειράζω-esiintymä. Robinson & Hoffmann & Kloppenborg 2000, 577.

¹⁴¹ Maier 1973b, 1; Neusner 1987, 12; Illman 1991, 13, 16.

¹⁴² Kuten on mainittu jo alaluvussa 3.1.6.

¹⁴³ Denis 1987, 63. Pseudepigrafit ovat juutalaisia (tai kristillisiä) kirjoituksia, jotka eivät sisälly VT:iin tai apokryfikirjoihin, mutta rakentuvat usein VT:n ajatusten ja kertomusten pohjalle. Ne ovat ajalta n. 200 eKr.-200 jKr. (tai osa materiaalista on tältä ajalta) ja usein kirjoitettu tunnetun Raamatun henkilön nimissä. Sollamo 2008, 27-28.

¹⁴⁴ T. Daan kuuluu kokonaisuuteen Kahdentoista patriarkan testamentit (Jaakobin poikien testamentit) 100-l:ta eKr. Kee 1983, 778.

että totuus on Jumalaa miellyttävää ja hyvää, valhe sen sijaan pahaa. Sekä πειρασμός että πειράζω esiintyvät Riemuvuosien kirjassa.¹⁴⁵ Kertomuksessa, joka muistuttaa Jobin kirjan kehyskertomusta, Mastema (Saatana) pyytää Jumalalta, ettei tämä tuhoaisi kaikkia demoneja, vaan jättäisi kymmenesosan hänen käyttöönsä, jotta hän voisi testata omaa valtaansa ihmisten keskuudessa esim. laittamalla heitä kiusaukseen, πρὸς πειρασμὸν τῶν ἀνθρώπων (**Riemuv. k. 10:8**). Jumala lupaa tehdä niin. Seuraavassa jakeessa esiintyy sama asia πειράζω-verbillä ilmaistuna: πειράζειν τοὺς ἀνθρώπους πρὸς δοκιμὴν (δοκιμή, koetus; Riemuv. k. 10:9).¹⁴⁶ Myöhemmässä kertomuksessa (Riemuv. k. 17:15-18:19) Abraham kuvataan uskollisuuden ja koetuksen kärsivällisen kestämisen mallina. Kuvaus on laajentunut Vanhasta testamentista, jossa yksinkertaisesti todetaan Jumalan koetelleen Abrahamia (1. Moos. 22:1), mutta hänen uskoaan ei vielä korosteta tällä tavoin esikuvallisena. Kertomuksen alussa Mastema epäilee Abrahamin uskollisuutta Jumalaa kohtaan ja pyytää Jumalaa koettelemaan häntä. Jumala luottaa Abrahamiin ja suostuu Masteman pyyntöön ja kehottaa Abrahamia uhraamaan poikansa. Abraham osoittautuu kestäväksi koetuksessa,¹⁴⁷ joten Mastema joutuu häpeämään epäilyjään, ja Jumala peruu uhrausvaatimuksensa.¹⁴⁸ Muissa teksteissä ihanne kärsivällisyydestä koetuksissa liitetään muihinkin patriarkkoihin, samoin kymmenen koetuksen läpäiseminen. Esim. Joosefin testamentissa kerrotaan Joosefin kestäneen kymmenen koetusta, ἐν δέκα πειρασμοῖς δόκιμόν με (**T. Joos. 2:7**).¹⁴⁹ Aristiaan fragmentissa Jobia pidetään patriarkkana ja kerrotaan hänen koetuksistaan ihaillen πειράζω-verbiä käyttäen, πειράζοντα δ' αὐτὸν τὸν

¹⁴⁵ Riemuv. k. on mukaelma 1. ja 2. Moos:sta ja korostaa poikkeavaa ajanlaskua (49 v. mittaiset riemuvuosijaksot). Sekä hepr. alkutekstistä että kreik. käännöksestä on löytynyt vain fragmentteja, mm. Qumranista (Wintermute 1985, 43-44; Sollamo 2008, 29). Riemuv. k. ajoitetaan n. 150 eKr. Siinä vastustetaan poleemisesti liberaaleja hellenismimyönteisiä juutalaisia ja kannatetaan nationalismia, toisinajattelijat torjutaan. Tervanotko & Orpana 2013, 229.

¹⁴⁶ Paavali kehottaa aviopareja: ”Älkää keskeyttäkö yhdyselämäänne ... muutenhan Saatana pääsee kiusaamaan (πειράζω) teitä, kun ette kuitenkaan pysty hillitsemään itseänne” (1. Kor. 7:5).

¹⁴⁷ Myöhemmin jopa kymmenessä koetuksessa (Riemuv. k. 19:8). Em. kohtien Riemuv. k. 17:15-16 ja 19:8 koetus-sanoista ei ole säilynyt kreik. fragmenttia. Denis 1987, 903.

¹⁴⁸ Juutalaisessa kirjallisessa selitysperteissä Abrahamin uhri (eli Aqeda, Iisakin sitominen, 1. Moos. 22:9) on ollut aina targumeista lähtien keskeinen teema. Aiheeseen liittyvä materiaali on laaja ja hajanainen. Keskeinen korostus on Abrahamin kuuliaisen teon ylistäminen ansiollisena suorituksena. Laajan katsauksen tarjoaa Vermes 1961, 193-218. UT:n kertomuksessa Jeesus joutuu samantapaisesti koeteltavaksi: Paholainen kiusaa Jeesusta autiomaassa Hengen sallimana (Matt. 4:1-11, Luuk. 4:1-13, Mark 1:12, 13), niin kuin Mastema kiusasi Abrahamia Jumalan luvalla (Riemuv. k. 10:8).”Sitten Henki vei Jeesuksen autiomaahan Paholaisen kiusattavaksi (πειράζω)” (Matt. 4:1; myös Luuk. 4:2 ja Mark. 1:13 πειράζω). Matt. (4:3) nimittää paholaista tässä Kiusaajaksi (πειράζω). Luuk:illa lisäksi πειρασμός kertomuksen lopussa ”Kiusattuaan (πειρασμός) näin Jeesusta kaikin tavoin Paholainen jätti hänet... rauhaan” (**Luuk. 4:13**).

¹⁴⁹ T. Joos. kuuluu Kahdentoista patriarkan testamenttiin 100-l:lta eKr. Kee 1983, 778.

Θεὸν (Aris. 9:25:3).¹⁵⁰ Uskollisuus, sen vaatiessa uhriakin, ja kestävyys koetuksissa tulivat traditionaaliseksi juutalaisessa (ja myöhemmin kristillisessä) kirjallisuudessa.¹⁵¹ Jumalan koetteleminen on sitä vastoin kielletty, kuten Septuagintasakin.¹⁵² Eskatologisen ahdingon ajatus on myös pseudepigrafeissa esillä, mutta siinä ei käytetä πειρασμός-termiä, vaan θλίψις. Ajan lopussa jumalattomille tulee tuomio synneistään ja ahdistuksissa (θλίψις) olleet vanhurskaat pelastuvat (1. Hen. 103:9).¹⁵³

Kootusti voi todeta, että pseudepigrafeissa koetukset ymmärretään Jumalan toimintana, uskon koettelemisena. Koetusten kestämistä korostetaan, patriarkat ovat tästä esimerkkinä. Tässä merkityksessä πειρασμός-sana esiintyy kohdassa T. Joos. 2:7. πειρασμός voi olla myös sellainen koetus, joka on Saatanan Jumalta pyytämä ja johon Jumala on suostunut koetellakseen ihmisen uskoa (πειρασμός Riemuv. k. 10:8). Rukouksissa πειρασμός ei esiinny. Eskatologiasta koettelemuksesta ei käytetä πειρασμός-termiä, vaan θλίψις.

3.2.2. מִקֶּט (4QTest I,15), מִקֶּט (1QH^a IV,22) ja מִקֶּט (4Q504 1+2v,18; 4Q504 1+2vi,7; 4Q525 frag.5,3; 1QS I,18; 4Q215^a frag.1ii,3) Qumranin teksteissä

Sanan πειρασμός hepreankielisistä vastineista מִקֶּט *koetus* esiintyy kerran Qumranin teksteissä, מִקֶּט *koetus* kerran ja מִקֶּט *koetus* viisi kertaa. Sen sijaan Saarnajan πειρασμός-käännöksen takana oleva מִקֶּט *työ, liiketoimi* ei esiinny kertaakaan. Lisäksi verbi מִקֶּט *koetella* esiintyy seitsemän kertaa.¹⁵⁴ Ainoa מִקֶּט ja yksi מִקֶּט-verbi esiintyvät lyhyessä eksegeettisessä tekstissä, Testimonia, joka sisältää Vanhan

¹⁵⁰ Aristeaan fragmentti on säilynyt vain lainauksena Eusebioksen Praeparatio Evangelicassa (9:25:1-4), jossa lainataan historioitsija Alexanderia (n. 50 eKr.), joka puolestaan lainaa Aristeasta. Fragmentti on kirjoitettu kreikaksi tod. näk. 1. vuosisadalla eKr. Siinä on käytetty LXX:n Jobin kirjaa. Doran 1985, 855-857.

¹⁵¹ Nickelsburg 1984, 98-99.

¹⁵² Sedran apokalypsin πειράζω-esiintymässä on tämä aihe (Sedr. 8:5). Sedr. on alunp. laadittu 150-500 jKr. ja lopullisesti toimitettu n. 1000 jKr. Agourides 1983, 606.

¹⁵³ Etiopialainen eli 1. Henokin kirja on syntynyt pitkällä aikavälillä n. 400-0 eKr. alunp. arameaksi ja käännetty mm. kreikaksi, tekstilöytöjä on mm. Qumranista. Varhaisimmat osat siitä ja VT:n Dan. ovat tärkeimmät juutalaisen apokalyptiikan teokset intertestamentaariselta ajalta. Ne ovat vaikuttaneet kristilliseen apokalyptiikkaan. Isaac 1983, 6-7; Black 1985,1; Sollamo 2008, 29.

¹⁵⁴ Helfmeyer 1986, 487; Abegg 2003, 472, 514, 587. Kuolleenmeren luoteisrannalta Qumranin 11 luolasta löytyneet tekstit on ajoitettu vuosien 250 eKr.-70 jKr. välille, fragmentteja on yhteensä noin 900. Nykytutkimuksessa niitä ei enää välttämättä yhdistetä Khirbet Qumranin asutusraunioihin, eikä puhuta enää Qumranin yhteisöstä, vaan laajasta uskonnollisesta ja yhteiskunnallisesta liikkeestä. Kääröjen löytymisestä lähtien liike on liitetty essealaisiin, jotka tunnetaan Josefuksen, Filonin ja Plinius vanhemman kirjoituksista. Tällä hypoteesilla, muokattuna ja varioituna, on edelleen ensisijainen asema historiallisissa rekonstruktioissa. Wassén 2009a, 133; Jokiranta 2013, 210, 220-221; Seppänen & von Weissenberg 2013, 198.

testamentin lainauksia ja niiden eskatologista kommentointia.¹⁵⁵ Kohdassa lainataan jaetta 5. Moos. 33:8 Mooseksen siunauksesta Leeville, jota koeteltiin (הָנִיחַ) Massassa (הַמָּסָה, 4QTest I,15).¹⁵⁶

Useimmat הָנִיחַ, הָנִיחַ וְהָנִיחַ- ja הָנִיחַ-esiintymät kuvaavat Jumalan koettelevan omiaan eli liikkeen jäseniä eri tavoin. Qumranin runollisiin teksteihin kuuluvassa Hymnien kirjassa esiintyy ainoa heprean הָנִיחַ *koetus*, samoin verbi הָנִיחַ kaksi kertaa.¹⁵⁷ Hodajassa ”Oikeamielisen osa jumalattomuuden maassa” (1QH^a X,9-21) lauletaan ”Sinä asetit minut lipuksi valituille vanhurskaille ja tulkiksi välittämään tietoa ihmeellisistä salaisuuksista, tutkimaan totuuden miehiä ja koettelemaan (הָנִיחַ, 1QH^a X,14) niitä, jotka rakastavat kuria.” Tässä johtaja koettelee liikkeen jäseniä Jumalan valtuuttamana. Toisessa hodajassa lauletaan: ”Sinä estät häntä tekemästä syntiä Sinua kohtaan. Kurituksellasi saat hänen nöyryytensä säilymään ja koetuksilla (הָנִיחַ, 1QH^a IV,22) hänen sydämensä.”¹⁵⁸ Samassa kirjassa rukoullaan ”Iloitsen totuudestasi, Jumala. Sinä rakennat perustuksen kalliolle, hirret tarkkaan mitatulle paikalle, koetellut (הָנִיחַ, 1QH^a XIV,26) kivet luotisuoraan linjaan. Näin rakennat vahvan seinän, jota ei horjuteta”.¹⁵⁹ Jumalan koettelemaa liikettä verrataan horjuttamattomaan, vahvaan seinään.

Jumala koettelee vaikeuksien aikana. Silloin on pysyttävä lujana, uskollisena Jumalalle. Qumranin liturgisten tekstien päivittäisissä rukouksissa הָנִיחַ esiintyy kaksi kertaa psalmilaulukokoelmassa Viikon rukoukset, viidennen päivän rukouksessa.¹⁶⁰ Ensinnäkin lauletaan ”Sinä olet vuodattanut pyhän henkesi meihin siunaksesi meitä, jotta etsisimme Sinua, kun joudumme ahdinkoon ja huokailisimme sinun puoleesi, kun kuritat meitä... Me jouduimme ahdinkoon, meitä lyötiin, mei-

¹⁵⁵ Testimonia (4Q175) on peräisin ajalta n. 100-75 eKr. Cross 2002, 308.

¹⁵⁶ Verbin הָנִיחַ fragmentaarinen esiintymä on myös toisessa eksegeettisessä tekstissä Eskatologisessa midrašissa (4QMidrEsch^a I,9), jossa lainataan samaa jaetta 5. Moos. 33:8 (הָנִיחַ sana puuttuu käsikirjoituksen fragmentaarisuuden vuoksi). Kyseessä on sama esiintymä kuin Abeggin konkordanssin (2003, 514) 4Q174 frag. 6-7(=fragmenttinumero) 3(=rivi), joka on teoksen kopiassa Florilegium 4Q174. Steudel on identifioinut sen samaksi teokseksi toisen kopion, 4QCatena A eli 4Q177 eli 4QMidrEsch^b, kanssa. Teos ajoittuneen ennen 70 eKr. Saukkonen 2017, 155, 157; Steudel et al. 2001, 187-188.

הָנִיחַ-verbi esiintyy myös Ensimmäistä ja Toista Mooseksen kirjaa kommentoivassa fragmentissa, josta on säilynyt vain irrallinen הָנִיחַ (4Q422 A,1). Yksi verbin esiintymä on myös lyhyessä fragmentissa, joka sisältyy luokittelemattomiin katkelmiin. Siitä on säilynyt vain muutamia sanoja ”ja hän koetteli... jotta...” (הָנִיחַ, 4Q480 Ii5; 1 on fragmentin numero, i on sen palsta ja 5 on rivi).

¹⁵⁷ 1QH:n (Hodajot) vanhimmat käsikirjoitukset ajoitetaan yhteisön varhaisvuosiin n. 100 eKr. Sisällöltään ja muodoltaan 1QH on sukua VT:n yksityisen ihmisen kiitoshymneille ja mm. Sirakin runoudelle. UT:ssa Luuk. 1:n kiitoslaulut muistuttavat sitä. Antin & Tepsa 2017, 338-339.

¹⁵⁸ Käännös on tekijän.

¹⁵⁹ Käännös on tekijän.

¹⁶⁰ Teksti 4Q504 on syntynyt n. 150 eKr. ja se sisältää psalmilauluja liturgiseen käyttöön eri viikonpäiville. Jokaisella päivällä on oma teemansa. Se kuuluu käsikirjoituskokonaisuuteen Viikon rukoukset, 4Q504-506 eli 4QDibHam. Olson 1997, 107-108; Pakkala 2017, 384.

tä koeteltiin (נִסִּי, 4Q504 1+2v,18) vainoojan vihalla.”¹⁶¹ Myöhemmin rukoillaan ”Me emme (kuitenkaan kokonaan) luopuneet (Sinusta), kun koettelit (נִסִּי, 4Q504 1+2vi,7) meitä, emmekä halveksineet (Sinua) rangaistessasi (meitä), niin että olimme rikkoneet Sinun liittosi, vaikka olimmekin suuressa ahdingossa. Sillä Sinä, vaikka lähetitkin vihollisia meidän kimppuumme, vahvistit meidän sydämemme.” Myös liikkeen ulkopuolisen vainon kohteena piti pysyä uskollisena Jumalalle.¹⁶² Qumranin viisaukskirjallisuuden tekstissä Autuaaksijulistukset (Beatitudes) נִסִּי esiintyy kerran.¹⁶³ Jaksossa on aiheena ”Älkää etsikö viisautta petollisella sydämellä” ja ”Ymmärtäväinen kulkee viisauden teitä”. Fragmentaarisesta esiintymästä ei ole säilynyt muuta kuin ”sen koettelemukset” (נִסִּי, 4Q525 frag. 5 3). Edellisellä rivillä on fragmentaarinen ”ahdistuksen aikana” (frag. 5 2) ja jäljempänä mm. ”Jumalaa pelkäävät pitävät viisauden tiet” (frag. 5 9), ”Täydellisyydessä vaeltavat pysyvät erossa vääryydestä eivätkä torju viisauden rangaistuksia” (frag. 5 11) ja ”heille on annettu kuormat kannettaviksi” (frag. 5 12). Yksi verbin נִסִּי esiintymä on raamatulliseen rinnakkaiskirjallisuuteen kuuluvassa Temppelelikäärössä, sen Deuteronomium-osassa, joka sisältää kuin uudelleen kirjoitetut Deuteronomiumin luvut 12-23.¹⁶⁴ Jaksossa ”Epäjumalanpalveluksen harjoittajia on rangaistava” varoitetaan profeetoista, jotka houkuttelevat palvelemaan muita jumalia. Jumalan sanotaan koettelevan myös tällä tavoin omiaan: ”Sillä minä koettelen

¹⁶¹ Tässä ”vainooja” koettelee qumranilaisia, vrt. UT:ssa Jeesuksen vastustajat koettelevat häntä, evankeliumeissa lähes kaikki πειράζω-esiintymät ovat tällaisia (Matt. 6 kpl, Mark. 4 kpl, Luuk. 2 kpl ja Joh. 1 kpl): Fariseukset ja saddukeukset koettelevat (πειράζω) pyytämällä merkkiä (Matt. 16:1; par. Mark. 8:11; Luuk. 11:16), fariseukset koettelevat (πειράζω) avioerosta (Matt. 19:3; par. Mark. 10:2), fariseukset ja Herodeksen kannattajat koettelevat (πειράζω) kysymällä veroista (Matt. 22:18; par. Mark. 12:15), lainopettaja koettelee (πειράζω) kysymällä lain suurimmasta käskystä (Matt. 22:35) ja lainopettajat ja fariseukset koettelevat (πειράζω) kysymällä aviorikoksesta tavatusta naisesta (Joh. 8:6). Lisäksi autiomaassa paholainen koettelee Jeesusta (πειράζω) Matt. 4:1, 3; Mark. 1:13; Luuk. 4:2). Vain Joh:lla Jeesus kerran koettelee (πειράζω) oppilastaan Filippusta (Joh. 6:6; Joh. ajoitetaan n. 90-100 jKr. πειρασμός-sanaa ei Joh:ssa esiinny. Aland 1978, 216; Kümmel 1982, 211).

¹⁶² Paavalikin kuvaa vastustajiaan ”Olen palvellut Herraa...kaikissa koettelemuksissa (πειρασμός), joita juutalaiset juonillaan ovat minulle aiheuttaneet” (Apt. t. 20:19). Myös ilmes-tyskirjassa seurakuntaa varoitetaan: ”Saatana on sulkeva muutamia teistä vankeuteen, jotta teitä koeteltaisiin (πειράζω) ... Ole uskollinen kuolemaan asti” (Ilm. 2:10).

¹⁶³ Teksti 4Q525 voidaan ajoittaa 1. vuosisadan jälkipuoliskolle eKr. (Puech 1998, 116; Kampen 2011, 308). Qumranista on löytynyt runsaasti viisaukskirjallisuutta, joka yhtä poikkeusta lukuun ottamatta (4Q298) ei edusta erityisesti liikkeen ajattelua, vaan laajemmin myöhäisen Toisen temp-pelin ajan juutalaisuutta. Uutta on esim. apokalyptiikan ja viisauden yhdistäminen. Uusimäki & von Weissenberg 2013, 237, 242; Uusimäki 2017, 410.

¹⁶⁴ 11QT:n (käsikirjoitukset 11Q19 ja 11Q20) taustaryhmästä ja syntyajankohdasta on esitetty useita teorioita. Monesti se liitetään papistoon ja ajoitetaan vuosiin 200-100 eKr. Sitä ei pidetä varsinaisesti Qumranin liikkeen omana tekstinä, vaikka sen käsikirjoitukset on löydetty ja tod.näk. myös kopioitu siellä. Jokiranta & Kantola & Riska 2017, 284.

(הַרְבֵּה, 11QT LIV,12) teitä saadakseni tietää, rakastatteko te Herraa”.¹⁶⁵ Edellä mainituissa esiintymissä koetteleminen ymmärretään siis toisaalta liikkeen ulkopuolelta tulevina koettelemuksina ("vainoojan viha"). Toisaalta koetukset tulevat sisäpuolelta: liikkeen johtaja koettelee jäseniä, pysyvätkö nämä uskollisina Jumalalle. Näiden molempien kautta Jumalan uskotaan sekä kurittavan että koettelevan omiensa uskollisuutta.

Koetus nähdään myös lopun aikojen hengellisenä taisteluna. Yksi sanan קָטַף esiintymä on Yhdyskuntasäännössä, joka kuuluu Qumranin sääntöteksteihin.¹⁶⁶ Siinä kehoitetaan yhteisön jäseniä olemaan luopumatta Jumalan seuraamisesta ”pelon, kauhun tai koettelemuksen (קָטַף, 1QS I,18) tähden Belialin hallitessa”. Koetusten takana nähdään hengellinen taistelu, koettelemukset "Belialin hallitessa". Taistelu liittyy apokalyptiseen maailmankuvaan.¹⁶⁷ Maailma, kuten ihmisen sydän, on alusta lähtien ollut Jumalan luoman totuuden hengen ja eksytyksen hengen taistelukenttänä. Qumranilaisten, valon lapsien, elämää hallitsee totuuden henki, mutta eksytyksen henki Belial ja hänen lapsensa pyrkivät saamaan heidät lankeamaan (1QS III,17-24; 4QMidrEschat III,7-9).¹⁶⁸ Belial ei kuitenkaan esiinny קָטַף-verbin subjektina, kuten Jumala (em. 11QT LIV,12). Damaskon kirjassa¹⁶⁹ kuvataan Belialin kolmea verkkoa, haureutta, rikkautta ja pyhäkön saastuttamista, joihin se yrittää saada ihmiset lankeamaan (CD IV,12-19).¹⁷⁰ Viimeisinä, eskato-

¹⁶⁵ Vrt. myös LXX:n jakeen 5. Moos 13:3(4) mukaan Jumala koettelee (πειράζω) israelilaisia tietääkseen, rakastavatko nämä häntä.

¹⁶⁶ 1QS:n käsikirjoitus on ajoitettu paleografisin perustein noin 100 eKr. 1QS:stä on löytynyt useita erilaisia versioita, eikä se nykytutkimuksen mukaan edusta askeettista luostariyhteisöä kuten aiemmin ajateltiin. Jokiranta 2013, 211; Metso 2017, 27.

¹⁶⁷ Apokalyptista kirjallisuutta luonnehtii persialaisena vaikutteena syvä dualismi: hyvä Jumala taistelee pahaa Saatanaa vastaan. Eskatologisessa huipennuksessa Jumala voittaa, mistä alkaa uusi aikakausi. Apokalyptinen ajattelutapa on vierasta suurelle osalle VT:ia ja varhaisjuutalaisuutta, mutta apokalyptinen kirjallisuus, jota esiintyi n. 200 eKr.-n. 100 jKr, oli kuitenkin laajaa, huippukausi oli ajanlaskun alussa. VT:ssa apokalyptiikkaa edustavat mm. Dan., pseudepigrafeissa 1. Hen. ja Riem. k. Qumranista on löytynyt fragmentaarisia 1. Hen:n kopioita 12 kpl ja Riem. k:n kopioita 14 kpl. Löytöjen runsauden perusteella näillä kahdella apokalyptisella teoksella on ollut auktoritaativinen asema liikkeessä. Lohse 1971, 43-46; Wassén 2009b, 287, 289; Wassén 2009c, 309.

¹⁶⁸ Totuuden henkeä kutsutaan Valon ruhtinaaksi (1QS III,20), Eksytyksen henkeä Pimeyden enkeliksi (1QS III,21) ja Belialiksi (1QM XIII,11). Sotakäärö (1QM) ajoitetaan ajanlaskun alun tienoille, mutta jotkut osat ovat huomattavasti vanhempia. Luukkonen & Westerlund 2017, 103.

¹⁶⁹ CD kuuluu Qumranin sääntöteksteihin ja lienee hiukan vanhempi kuin sen vanhin löydetty fragmentti vuosilta 75-50 eKr. CD:n perusteella Qumranin liikkeeseen kuului nykykäsityksen mukaan myös perheitä (esim. CD V,6-11). Jokiranta 2013, 212; Granroth 2017, 53-54.

¹⁷⁰ Myös UT:ssa ”Ne, jotka tahtovat rikastua, joutuvat kiusaukseen (πειρασμός) ja lankeavat ansaan ... rahaa havigellessaan monet ovat eksyneet pois uskosta” (1. Tim. 6:9-10). 1. Tim. ajoitetaan n.100 jKr., πειρασμός esiintyy vain kerran. Aland 1978, 217; Kümmel 1983, 341.

logisina aikoina näitä kiusauksia eli Belialin verkkoja on paljon. Tätä aikaa kutsutaan myös ahdingon ajaksi¹⁷¹ tai paaston/koettelemuksen ajaksi.¹⁷²

Lopun aikoja voidaan kutsua myös puhdistuksen/koettelemuksen ajaksi.¹⁷³ Jumalan koetuksia verrataan metallin sulatusuuniin, joka puhdistaa metallit kuonasta. Sana נִסִּי esiintyy tällaisessa merkityksessä runollisessa tekstissä Oikeamielisyyden aika.¹⁷⁴ Koettelemuksen aikaa kuvataan näin (4Q215^a Iii2-5): ”Murheen sulatusuuni, sortajan vaino ja koetuksen (נִסִּי, 4Q215^a frag. Iii,3) ansat puhdistavat Jumalan valitut. Kaikki heidän syntinsä pyyhitään pois Hänen armostaan. Sillä pahuuden aika on ohi ja kaikki epävanhurskaus menee pois. Vanhurskauden aika on tulossa.”¹⁷⁵ Eskatologisessa midrašissa puhdistuksen aikaan liittyen siteerataan vapaasti Danielin kirjaa (Dan. 12:10) ”vanhurskaat seulotaan, puhdistetaan (צָרַר) ja sulatetaan” (4QMidrEsch IV,4a).¹⁷⁶ Samoin kuin metallit puhdistetaan sulattamalla, jotta epäpuhtaudet saataisiin erotetuksi, Qumranin liike joutuu käymään läpi kärsimyksen ja vainojen ajan, jotta jumalattomat erottuisivat vanhurskaista. Liikkeen sisällä saattaa olla jumalattomia. Jotkut eivät tätä koetusta kestä. Sotakäärön mukaan ”Hän asetti heidän menestyksensä tulen kautta ... niiden, jotka ovat sulatusuunissa koeteltuja ... Te, hänen liittonsa lapset, olkaa vahvoja Jumalan sulatusuunissa. Hänen salaisuutensa pitävät teidät pystyssä, kunnes hän kääntää kätensä ja saattaa metallinpuhdistuksensa loppuun.” (1QM XVII;1, 8-9).¹⁷⁷

¹⁷¹ Ahdingon aika מועדי צרות [mōēd tsārāt] (1QS III,23), Sotakäärössä eskatologisesta sodasta sama nimitys (1QM I,11). Sodassa Jahve ja valon lapset sotivat Belialia ja pimeyden lapsia vastaan ja voittavat lopulta. Vrt. lopunajoista sama צָרָה, *ahdinko*, LXX:ssa θλίψις, esim. Dan. 12:1.

¹⁷² Paaston/koettelemuksen aika מועד התענית [mōēd hata’anīt], 4QpPs^a II,10; III,3. MT:ssa sama תענית vain jakeessa Esra 9:5, merkityksessä *paasto* (HALAT 1990, 1628), samoin CD VI,19. Psalmipešerissä (4QpPs^a) sopiva käännös näyttää olevan koettelemuksen aika, koska molemmissa jakeissa on kyseessä ulkopuolelta tuleva koetus: Belialin ansat (II,10) ja nälkä ja rutto (III,3). Tekstin yhteisö uskoo elävänsä viimeistä vaihetta ennen tuomiota. Tämä 40 vuoden ajanjakso alkoi Vanhurskauden opettajan kuolemasta ja päättyy vastustajien tuhoutumiseen (4QpPs^a II,8). Useat tutkijat (esim. Stegemann 1963, 258 n. 127) sijoittavat tämän ajanjakson liikkeen tulevaisuuteen. Steudelin (1993, 233-242) mukaan se kuitenkin merkitsi psalmipešerin laatijoille parhailaan elettävää aikaa eli 110-70 eKr. 4QpPs^a:n alkuperäinen teksti lienee laadittu ennen v. 70 eKr. Jokiranta 2017, 205.

¹⁷³ Puhdistuksen/koettelemuksen aika עַת הַמְצָרָה [ēt hamatsrēf], mm. 4QpPs^a II,19. Kirjaimellisesti מצר tarkoittaa *sulatusuunia* (mm. Sananl. 17:3: ”Hopealle *sulatin*, kullalle uuni, ihmisten sydämet tutkii Herra.”).

¹⁷⁴ Teksti 4Q215^a voidaan ajoittaa vuosien 30 eKr. ja 20 jKr. välille. Chazon & Stone 2000, 173.

¹⁷⁵ Käännös on tekijän.

¹⁷⁶ Sama puhdistaa-verbi צָרַר on LXX:ssa (Dan. 12:10(9)) käännetty πειράζω-verbillä varhaisissa käännöksissä (käsitelty alaluvussa 3.1.5.).

¹⁷⁷ Ajanlaskun alun juutalaisuudessa esiintyi laajemminkin puhdistamisen ajatus. Sen mukaan Jumala oli antanut maan Israelille. Esi-isien syntien tähden pakanat olivat pitäneet sitä aikansa, mutta Jumalan puhdistettua kansan kärsimyksillä, kuten metalli puhdistetaan/koetellaan tullessa, Israel oli saanut maansa takaisin. Aikanaan Jumala toteuttaa lopullisen rauhan valtakunnan. Neuser 1984a, 24; Sauer 2000, 55–56.

Kootusti voi sanoa, että Qumranin teksteissä *πειρασμός*-sanana heprean-kieliset vastineet kuvaavat yleensä Jumalaa koettelemassa omiaan, yhteisön jäseniä (esim. נִסְיוֹן, 1QH^a IV,22; נִסְיוֹן, 4Q504 1+2v,7). Koetukset voivat olla ulkopuolisten vainoa (esim. נִסְיוֹן, 4Q504 1+2v,18). Koetukset liittyvät lopun aikaan, jota kutsutaan myös paaston/koettelemuksen ajaksi מוֹעֵד הַתְּעִיבָה: silloin toisaalta nälkä ja rutto koettelevat, toisaalta Belialin ansat (4QpPs^a II,10; III,3). Yhteisön jäseniä kehoitetaan olemaan luopumatta Jumalan seuraamisesta ”pelon, kauhun tai koettelemuksen (נִסְיוֹן, 1QS I,18) tähden Belialin hallitessa”. Belial ei kuitenkaan ole נִסְיוֹן-verbien subjektina, kuten Jumala (esim. נִסְיוֹן 11QT LIV,12). Lopunajoista käytetään myös Vanhan testamentin termiä צָרָה, *ahdinko*, joka Septuagintassa on käännetty θλίψις (mm. 1QS III,23). Rukouksissa ei esiinny pyyntöä, ettei Jumala koettelisi (נִסְיוֹן), vaan todetaan esim. ”meitä koeteltiin” (נִסְיוֹן, 4Q504 1+2v,18).

3.2.3. עֲבֵיין (Av. 5,7) ja נִסְיוֹן (Av. 5,3; 5,4) mahdollisessa fariseusten traditiossa

Rabbiinisissa teksteissä lieene säilynyt jonkin verran temppelin tuhoa 70 jKr. edeltäneeltä ajalta peräisin olevaa perimätietoa, mutta sen erottaminen myöhemmistä traditioista on vaikeaa. Tämä varhainen traditio voidaan kuitenkin yhdistää ennen temppelin tuhoa vaikuttaneisiin fariseuksiin, erityisesti Hilleliin ja Šammaihin ja heidän koulukuntiinsa.¹⁷⁸ Rabbiinisen ajan (70–1040 jKr.) varhaisimpaan laajaan teokseen, Mišnaan, sisältyy traktaatti Pirke Abot (=Av.), *Isien lauselmät*, joka sisältää mahdollisesti fariseusten perimätietoa.¹⁷⁹ Septuagintan

¹⁷⁸ Neusner 1971a, 6; Sanders 1994, 413–414; Hakola & Pakkala 2008, 133–135; Bengtsson 2009, 77, 81. Myöskään fariseusten suullisen tradition sanatarkasta siirrosta ei löydy mainintaa, vaikka sitä lieneekin esiintynyt (Neusner 1989, 140). Rabbiinisen kirjallisuuden analyysin pohjalta voidaan kuitenkin päätellä, että uskonnollis-poliittisen fariseusliikkeen (n. 167 eKr.-70 jKr.) traditio koostuu pääasiassa (75%) Hillelin (n. 50 eKr.-10 jKr.) ja hänen vastaparinsa Šammain ja heidän koulukuntiansa traditiosta (Neusner 1975, 73, 99; Strack & Stemberger 1982, 14, 73; Neusner 1984a, 64). Siihen sisältyy mm. oikeustraditioita, raamatunselitystä (mm. midrašeissa ja aramean-kielisissä raamatunkäännöksissä eli targumeisissa) ja puhekokoelma Pirke Abot eli Isien lauselmät. Makkabilaisaikana (167-135 eKr.) fariseukset ottivat etäisyyttä radikaaliin apokalyptiseen liikkeeseen, mutta omaksuivat kuitenkin apokalyptisen Dan:n osaksi perinnettään (Maier 1973a, 120-121). Myös Qumranin tekstien ja rabbiinisten tekstien vertaileva tutkimus osoittaa tietyiltä osin rabbiinisten lähteiden olevan samalta ajalta, eikä vasta myöhempää perinnettä. Qumranin tekstien säännöt ovat usein tiukempia kuin fariseusten. Metso 2009, 357, 360.

¹⁷⁹ Av. sisältää 5 lukua viisauden sanoja, ikäänkuin käsikirjana oppilaille. Materiaalia lieene jo fariseuksilta, mm. 5. lukua on jo varhain pidetty osana alkuperäisintä ydintä (Goldin 1972, 983-984; Neusner 1984b, 183-187). Av. liitettiin traktaattina Mišnaan (suom. *Toisto*), joka koottiin ja toimitettiin varhaisemman materiaalin pohjalta Ushassa ja Bet Searimissa n. 200 jKr. mennessä. Työ oli aloitettu jo Jabnessa temppelin tuhoutumisen jälkeen. Varhaisimmat Mišnassa siteerattavat auktoriteetit ovat ajanlaskun alusta (Strack & Stemberger 1982, 132). Materiaalina ollutta suullista ja kirjallista perinnettä olivat muokkaamassa rabbi Akiban (n. 50-135 jKr.) kaltaiset oppineet (Stemberger 1979, 9, 24; Illmann & Harviainen 2002, 77-78). Juutalaisuuden historiassa Mišnan kokoaminen kuuluu vanhan ajan, 70-600 jKr., ensimmäiseen vaiheeseen, ns. ensimmäisen muo-

πειρασμός–käännöksen taustalla olevista heprean sanoista נִיָּן [‘injān] *työ, asia, tehtävä, (liike)toimi*, esiintyy Pirqe Abotissa kerran (Av. 5,7).¹⁸⁰ Kohdassa kuvataan viisaan ja oppimattoman eroa. ”Viisas ... vastaa aiheen (נִיָּן) mukaisesti”, eikä sen vierestä. Sanat נִיָּן [nissājōn] *koetus* ja נִסָּה [nissā] *koetella*, esiintyvät Mišnassa kumpikin kaksi kertaa, molemmat Pirqe Abotin kohdissa Av. 5,3 ja 5,4.¹⁸¹ Pirqe Abotin viidennessä luvussa tulkitaan maailmaa kymmenluvun mukaan. Esimerkiksi Adamista Noaan ulottuvat kymmenen sukupolvea osoittavat Jumalan kärsivällisyyden, sillä tottelemattomuudestaan huolimatta he säilyivät elossa, kunnes vedenpaisumus tuhosi heidät. Samoin Noasta Abrahamiin ulottuvat kymmenen sukupolvea osoittavat Jumalan kärsivällisyyden (Av. 5,2). Abraham sen sijaan pysyi kuuliaisena, kun häntä koeteltiin: ”Isäämme Abrahamia koeteltiin (נִסָּה) kymmenellä koetuksella (נִיָּן) ... ja hän seiso i lujana niissä kaikissa osoitukseen, kuinka suuri on *Hänen* rakkautensa Abrahamiin” (Av. 5,3).¹⁸² Pirqe Abotissa Abrahamin rooli koettelu n esikuvana siis laajenee Vanhaan testamenttiin verrattuna. Abraham ei ollut uskollinen vain yhdessä koetuksessa, vaan koko hänen elämänsä on esikuvana koetusten kestämisestä. Koetus ja sen kestäminen ymmärretään Jumalan rakkauden osoituksena, vanhurskaan korottamisena, josta kunnia kuuluu Jumalalle. Jumala koetteli Abrahamia, koska tiesi tämän vahvaksi.¹⁸³ Vanhan testamentissa ihmisen ei ollut lupa koetella Jumalaa. Kohdassa Av. 5,4 todetaan kymmenteeman mukaisesti: ”Kymmenellä koetuksella (נִיָּן) isämme kiusasivat (נִסָּה) Kaikkivaltiasta autiomaassa, sillä on kirjoitettu: ”*jo kymmenen*

---

vautumisen aikaan, 70-200 jKr. (Neusner 1987, 12, 62). Av:n lopullinen toimittaminen ajoitetaan siinä siteerattujen rabbiien mukaan Mišnan jälkeiseen aikaan eli n. 250 jKr. Muun Mišnan vaikutusta ei Av:ssa kuitenkaan näy. Lerner 1987, 263-264; Neusner 1994a, 571-572; Harviainen 1997, 96.

¹⁸⁰ Kasovsky 1958, 1389. Sana נִיָּן esiintyy muualla Mišnassa seitsemän kertaa ja myös myöhemmässä rabbiinisessa kirjallisuudessa. Jastrow 1950, 1095.

¹⁸¹ Kasovsky 1958, 1215. נִיָּן ja נִסָּה esiintyvät usein myöhemmässä rabbiinisessa kirjallisuudessa (Jastrow 1950, 916). Sen sijaan sanat נִסָּה, *koetus* tai נִיָּן, *koetus* eivät esiinny Mišnassa (Kasovsky 1958, 1147, 1215), נִסָּה esiintyy vasta myöhemmässä rabbiinisessa kirjallisuudessa (Jastrow 1950, 804), esim. midrašissa Deuteronomium/Debarim Rabba (450-800 jKr.) kuvaamassa egyptiläisten vitsauksia (DtnR 7,29,1; Wünsche 1967, 90). Strack & Stemberger 1982, 284.

¹⁸² Tämä suomennos on tehty Neusnerin (1988) pohjalta, joka korostaa koetuksen tapahtuvan Jumalan kunniaksi. Yleensä tässä tutkimuksessa käytetään Harviaisen suomennosta (1997). Se korostaa jakeessa Abrahamin rakkautta: ”Kymmenellä kiusauksella (נִיָּן) koeteltiin (נִסָּה) isäämme Abrahamia, ja hän kesti ne kaikki osoittaen, kuinka suuri oli isämme *Abrahamin* rakkaus”.

¹⁸³ Marti & Beer 1927, 119-121. Myöhemmässä rabbiinisessa traditiossa (Jastrow 1950, 916) midrašissa Genesis Rabba (n. 400-450 jKr.) kerrotaan rabbi Jonatanin (n. 220 jKr.) kommentoineen Abrahamin koetusta (נִסָּה, 1. Moos. 22:1): ”Savenvalaja ei koettele (נִסָּה) heikkoja astioita, sillä jos hän lyö niihin kerrankin, ne särkyvät. Mitä hän koettelee? Hän koettelee lujia astioita, sillä ne eivät mene rikki. Samoin Pyhä - ylistetty olkoon Hän - ei koettele (נִסָּה) jumalattomia vaan vanhurskaita. *Herra koettelee* (נִסָּה) *vanhurskaat* (Ps. 11:5)” (GenR LV,II,1,B (34d)). Strack & Stemberger 1982, 259-260; Neusner 1994a, 356.

kertaa he ovat minua kiusanneet (הִטְּוּ) eivätkä ole kuulleet minun ääntäni” (4. Moos. 14:22).¹⁸⁴

Isä meidän –rukouksen kannalta myös ajanlaskun alun synagogaliturgia on kiinnostavaa, vaikka siitä ei ole säilynyt kirjallisia lähteitä.¹⁸⁵ Todennäköisesti synagogapalvelukseen kuuluivat jo ajanlaskun alussa kaksi pääosaa: Šema (*Kuule Israel*) -rukous (mm. 5. Moos. 6:4-9), siihen liitettyine siunauksineen, ja Tefilla (*Rukous*), toisilta nimiltään Amida (*Seisten*) tai Šemone ešre (*18 kohdan rukous*). Pitkään näitä rukouksia rukoiltiin mahdollisesti tietyistä teemoista tietyssä järjestyksessä, mutta sanamuodot vaihtelivat paikallisesti. Yhtenäiset sanamuodot kehittyivät vasta myöhemmin. Osa rukouksista oli tarkoitettu yksityiskäyttöön.¹⁸⁶ Myöhäisistä lähteistä huolimatta monissa Uuden testamentin kommentaareissa mm. Šemaan liitettyjä rukouksia ja Tefillaa käytetään taustamateriaalina Isä meidän -rukoukselle, siksi selvitän tässä tutkimuksessa alla lyhyesti niiden ajoitusta ja esiintyykö niissä vertailumateriaalia kuudennelle pyynnölle.

Kun Šema, Kuule Israel, rukoiltiin aamuin ja illoin, siihen liitettiin jo varhain erilaisia siunauksia (berakhot), jotka aikanaan tulivat osaksi Talmudia ja synagogapalvelusta.¹⁸⁷ Šeman yhteydessä luetussa iltarukouksessa שְׁמֹנֶה עָשָׂר esiintyy keran, samoin paralleelisessa aamurukouksessa.¹⁸⁸ Iltarukouksessa *Vuoteeseen mennessä* pyydetään mm. rauhallista unta ja ”Älä anna minun joutua syntiin, äläkä

¹⁸⁴ VT:sta mukaellen lainatun jakeen (4. Moos. 14:22) הִטְּוּ ei sisälly em. Kasovskyn (1958, 1215) Mišna-konkordanssiin. KR 1992 -käännös kuuluu toisin: ”he tottelemattomuudessaan ovat yhä uudestaan koetelleet minun kärsivällisyyttäni” (4. Moos. 14:22b), Harviainen (1997, 114) ei siis ole kääntänyt lainausta MT:n mukaan. Myös jaenumero Harviaisella toisin (tässä Av. V, 3).

¹⁸⁵ Koko synagogalaitoksen alkuperästä ja kehittymisestä on vähän varmaa tietoa. VT ei mainitse synagogia, varhaisimmat maininnat ovat Egyptistä 200–100-luvulta eKr. Arkeologian ja eri kirjallisten lähteiden (esim. Theodotos-piirtokirjoituksen, ennen 70 jKr.) perusteella Palestiinassa oli tod. näk. Jeesuksen aikaan synagogia, mutta fariseukset eivät välttämättä johtaneet niitä, kuten on otaksuttu. Synagogaliturgian kehityksestä ei ole varmaa tietoa (Sarason 1981a, 163), esim. em. piirtokirjoituksessa mainitaan vain ”lain lukeminen ja käskyjen opettaminen”. Ajanlaskun alussa liturgia lienee ollut vapaamuotoista, ja synagogia käytettiin myös muuhun kokoontumiseen kuin rukous- ja jumalanpalveluspaikkoina, toisin kuin myöhemmin. Ehkä vasta 70 jKr. jälkeen synagogaan siirtyi tempelipalveluksesta mm. Herran siunaus 4. Moos. 6:24-26 ja Halleluja-psalmit Ps. 113-118 (Schäfer 1973, 410). Hoffman 2000, 823-824; Hakola & Pakkala 2008, 145-155.

¹⁸⁶ Safrai 1976a, 800-801; Stemberger 1979, 103; Hoffman 2000, 823-826.

¹⁸⁷ Berman & Carlebach et al. 1972b, 325-326; Stemberger 1982, 239-241; Hoffman 2000, 824-826. Osa Šeman siunauksista oli alun perin yksityisrukouksia (kieliopillinen muoto yks. 1. pers. viittaa tähän), niiden sanamuoto oli melko vapaa. Myöhemmin ne, kuten muitakin tannaiittista (ennen 200 jKr.) ja amoraistista (n. 200-500 jKr.) alkuperää olevia yksityisiä rukouksia, sisällytettiin Babylonian Talmudiin, joka toimitettiin Mišnasta ja sen tulkinnasta (Gemarasta) n. v:een 600 jKr. mennessä Surassa ja Pumpeditassa. Siunaukset sisältyvät Berakhot-traktaattiin, esim. bBer 60b. Niistä ei ole varhaisempia kirjallisia lähteitä. Näitä siunauksia ei sen sijaan otettu ns. Palestiinan eli Jerusalemin Talmudiin, joka toimitettiin pääasiassa Tiberiaksessa n. v:een 400 jKr. mennessä. Talmudien toimittaminen kuuluu juutalaisuuden historiassa vanhan ajan, 70-600 jKr., jälkipuoliskoon, ns. toisen muovautumisen aikaan, n. 200-600 jKr. (Neusner 1987, 12, 99). Strack & Stemberger 1982, 16, 168-169, 185, 190.

¹⁸⁸ Levy 1924c, 405; Jastrow 1950, 916.

koetukseen (קִטְּוּ), äläkä häpeään. Älä anna pahan taipumuksen hallita minua." (**bBer 60b**). Aamurukouksessa *Kasvoja pestessä* rukoillaan samoin sanoin "Älä anna minun joutua ... koetukseen (קִטְּוּ) ..." ja jatketaan mm. "Taivuta taipumustani, että se alistuisi sinulle ... anna minun pysyä kiinni hyvässä taipumuksessa" (**bBer 60b**). Koetuksissa nähdään vaaransa. Paha taipumus on hyvän taipumuksen lisäksi osa ihmistä ja siksi lankeaminen on mahdollista.¹⁸⁹ Näissä rukouksissa ei puhuta Saatanan aiheuttamista kiusauksista eikä eskatologisesta ahdingosta, eikä käytetä muita tutkittuja termejä, kuin em. קִטְּוּ.¹⁹⁰ Kiinnostavasti edellä mainituissa Babylonialaisen Talmudin ilta- ja aamurukouksessa (**bBer 60b**) esiintyvä pyyntö "Älä anna minun joutua ... koetukseen" on hyvin samanlainen tutkittavan Isä meidän –rukouksen kuudennen pyynnön kanssa "Äläkä anna meidän joutua koetukseen" (Matt. 6:13 RKK 1983), yksikön ensimmäinen persoona on vain monikossa. Vanhoissa tutkimuksissa, joissa ko. ilta- ja aamurukouksen (**bBer 60b**) oletetaan olleen olemassa jo ajanlaskun alussa, niitä voidaan pitää Isä meidän –rukouksen kuudennen pyynnön taustamateriaalina.¹⁹¹ Oletus on kuitenkin heikolla pohjalla, sillä ei ole olemassa todisteita, joiden perusteella ko. rukoukset olisivat ajanlaskun alusta.¹⁹²

¹⁸⁹ Iilman & Harviainen 2002, 90-91. Sanhedrin-traktaatissa (**bSan 107a**) mm. varoitetaan Rabin (k. 247 jKr.) mukaan ihmistä johtamasta itseään koetukseen (קִטְּוּ), sillä siitä seuraa lankeemus. Esimerkkinä on Daavid, joka kysyi Jumalalta, miksi sanotaan "Abrahamin, Iisakin ja Jaakobin Jumala", mutta ei Daavidin. Jumala vastasi, että heitä hän on koetellut, Daavidia ei. Daavid pyysi Psalmin 25(26):2 mukaisesti: "Tutki (חַקֵּךְ) minut, Herra, koettele (נִסֵּךְ) minua." Jumala suostui koettelemaan (נִסֵּךְ), mutta seurauksena oli Daavidin aviorikos Batseban kanssa. Jastrow 1950, 916.

¹⁹⁰ Muualla rabbiinisessa kirjallisuudessa kerrotaan Saatanan aiheuttamista kiusauksista, mutta sielläkään se ei esiinny subjektina נִסֵּךְ-verbille, kuten Jumala. Esim. kohdassa **bSan 89b** Saatana pyytää Jumalaa koettelemaan (נִסֵּךְ) Abrahamia Iisakin uhrausvaatimuksella ja Jumala suostuu. Kohdassa **GenR LVI,IV,1,D (35c)** Saatana (Sammael) yrittää saada Abrahamin kieltäytymään Iisakin uhraamisesta eli Jumalan koetuksesta (קִטְּוּ).

¹⁹¹ Strack & Billerbeck 1926, VI, 422; Haapa 1969, 79; Dienemann 1999 (1930), 428-429. Neusner kritisoi useasti mm. Strack & Billerbeckiä tai Sandersia (1994) ajoitusongelman ohittamisesta (Neusner 1988, 410-412; 1994b, 2-7, 27, 78-79): evankeliumeihin tarjotaan tulkintamateriaaliksi satojakin vuosia nuorempia rabbiinisia tekstejä. Rabbiinisen kirjallisuuden ns. tannaittinen traditio, joka on nimetty ennen v. 200 jKr. eläneille rabbeille, sisältäneen varhaista materiaalia, jolla on annettavaa UT:n tutkimukselle, mutta sen rajausta ja ajoitusta on epävarmaa. Sen sijaan Neusner painottaa tutkimuksessa UT:n taustamateriaalina VT:a, joka oli eri juutalaisryhmien käytössä UT:n syntyänsä. VT:sta ja apokryfikirjoista löytyy vertailumateriaalia Isä meidän –rukoukselle 3. pyynnölle esim. "Kaiken, mitä Herra tahtoo, hän tekee taivaassa ja maan päällä" (Ps. 135:6) ja "Tapahtukoon taivaan tahto" (1. Makk. 3:60), 4. pyynnölle esim. (KR-38:n mukaan) "Anna minulle ravinnoksi määrääsani leipää" (Sananl. 30:8), 5. pyynnölle esim. "anna lankeemukseni anteeksi" (Ps. 51:4) ja "Anna anteeksi lähimmäisesi, kun hän tekee väärin, niin saat itekin syntisi anteeksi, kun rukoilet" (Kr. Sir. 28:2), 6. pyynnölle esim. "Joka pelkää Herraa ... kerta kerran jälkeen hän pelastuu koettelemuksista (πειρασμός)" (Kr. Sir. 33(36):1) ja "Sitä ihmistä Herra auttaa hädän (πονηρός) päivänä" (Ps. 40(41):2).

¹⁹² Sama ajoitusongelma, kuin em. aamu- ja iltarukouksessa, koskee myös Kaddišia. Eskatologinen rukous Kaddiś, *Pyhä*, josta tuli myöhemmin osa synagogapalvelusta, on usein nähty olleen olemassa ajanlaskun alussa (esim. koska temppelin tuhoa ei mainita) ja sen myötä Isä meidän –rukouksen mahdollisena lähteenä Siinä rukoillaankin osin samantapaisia teemoja (Berman & Car-

Toista tärkeää synagogarukousta Tefillaa eli 18 kohdan rukousta, ei liitetty aikanaan Talmudiin, vaan vasta myöhemmin juutalaiseen rukouskirjaan. Mahdollisesti se on kuitenkin jossain muodossa ollut käytössä jo ajan laskun alussa.¹⁹³ Joskus sen on nähty vaikuttaneen myös Isä meidän –rukoukseen.¹⁹⁴ Kuudetta pyyntöä vastaavaa rukousta Tefillassa ei kuitenkaan ole, lähimmäs koetus-ajatusta tulee kahdeksas kohta.¹⁹⁵ "Paranna (פָּרַח) [rāfā] meidät, Jumala, sydämemme tuskasta, vie kipu ja hätä pois luotamme" (palestiinalaisen version sanamuoto).¹⁹⁶ Jumalaa siis rukoillaan säästämään elämän nurjalta puolelta, erilaisilta koettelemuksilta, sairaudelta ja kärsimykseltä. Tämä on kahdeksastatoista kohdasta ensimmäinen, jossa rukoillaan maallista hyvää, pääsyä elämän koettelemuksista. Kovia koettelemuksia ei kuitenkaan kuvata Jumalan koetuksina tai Saatanan aiheuttamina kiusauksina, eikä kohdassa käytetä tässä tutkittavia termejä (mm. נִסָּיוֹן). Tefillan loppupuolella (10.–14. kohta) rukoillaan eskatologisia teemoja. Pyydetään Jumalaa kokoamaan hajallaan olevat israelilaiset, tuhoamaan viholliset ja rakentamaan Jerusalem uudelleen.¹⁹⁷ Myöskään eskatologisesta ahdingosta ei kuitenkaan puhuta Jumalan koetuksena, eikä tässä tutkituilla termeillä.

---

lebach et al. 1972a, 660-662), mm. "Olkoon Hänen suuri nimensä siunattu ikuisesti ... Tulkoon hänen kuningaskuntansa elinaikanasi ... Hyväksyköön heidän Isänsä taivaassa ... Israelin rukoukset..." Koetukseen, kiusaukseen tai eskatologiseen ahdinkoon liittyvää pyyntöä siinä ei ole. Myös Q-tutkimuksessa, esim. Robinsonin mukaan, Isä meidän –rukous on voinut olla osa Kaddišin kehitystä. Carruth & Garsky 1996, 32.

¹⁹³ Tefilla esiintyy kirjallisena vasta n. 850 jKr. babylonianjuutalaisessa gaonien rukouskirjassa Seder Rav Amram, jolla on merkittävä asema myöhemmässä juutalaisessa liturgiassa. Tefillan toinen versio on palestiinalainen. Ennen Amramin rukouskirjaa Tefillan sanamuodot vaihtelivat. Jabnessa n. 90 jKr. oli määritelty vain 18 kohdan järjestys ja teemat (Safrai 1976b, 916-917; Sarason 1981b, 181; Hoffman 2000, 824-826). Jotkut apokryfikirjojen rukoukset voi nähdä Tefillan esimuotoina, esim. 2. Makk. 1:24-29 ja Sirakin kiitosrukouksesta esim. pyyntö "Kiittäkää Abrahamin kilpeä!" (Hepr. Sir. 51:12j), vrt. Tefillan 1. kohdan loppusanat "Ylistetty ole sinä, Herra, Abrahamin kilpi". Myös Sakariaan kiitosvirren alkuosaa (Luuk. 1:68-) voi pitää Tefillan esimuotona (Flusser 1984, 552). Tällä perusteella Tefilla olisi ollut ajan laskun alussa olemassa ainakin jossain muodossa. Sandersinkin mukaan (1994, 204, 260-261, 414) jo fariseukset lienevät rukoilleet Tefillan teemojen mukaisesti.

¹⁹⁴ Isä meidän –rukoukseen olisivat vaikuttaneet mm. Tefillan 1. kohdan puhuttelu "Jumala, meidän isämme", 3. kohdan "Pyhitetty ja pelättävä olkoon nimesi" ja 6. kohdan "Anna anteeksi, Isämme, sillä olemme tehneet syntiä" (Strack & Billerbeck 1926, 406-424; Dienemann 1999, 428). Myös Heinemann (1977, 191) painottaa Isä meidän –rukouksen olevan luonteeltaan täysin juutalainen. Kuhn (1950, 38) näkee lisäksi monia yhtäläisyyksiä mm. Isä meidän –rukouksen ja Tefillan runomitassa.

¹⁹⁵ Holtzmann (1912, 10-27) sisältää hepr. tekstin sekä palestiinalaisesta että babylonialaisesta versiosta. Tekstilöytöjä on esim. ns. Geniza-fragmenteissa, jotka löydettiin Kairon synagogan varastohuoneesta 1800-l:lla (Dalman 1898, 299-304).

¹⁹⁶ Vrt. VT:ssa sama verbi פָּרַח esiintyy rukouksessa mm. "Paranna (פָּרַח) sinä minut, Herra, niin minä paranen (פָּרַח)" (Jer. 17:14). Kuhnin (1950, 45-46) mukaan tämän Tefillan 8. kohdan "vie kipu ja hätä pois luotamme" ja Isä meidän –rukouksen 6. pyyntö "Äläkä anna meidän joutua koetukseen" vastaavat toisiaan asiasisällöltään, vaikka termeissä ei ole yhtäläisyyksiä.

¹⁹⁷ Tätä kutsutaan juutalaisuudessa Messiaan ajaksi. Navè Levinson 1982, 84-87; Ilman & Harvainen 2002, 93-94.

Kootusti voi sanoa, että mahdollisessa fariseusten traditiossa ihailaan koetuksen kestämistä, esikuvana Abraham (אֲבְרָהָם ja אֲבְרָהָם, Av. 5, 3). Se nähdään vanhurskaan korottamisena, josta kunnia kuuluu Jumalalle. Vanhan testamentin mukaisesti ihmisen ei tule koetella Jumalaa (אֲבְרָהָם ja אֲבְרָהָם, Av. 5, 4). Eskatologisesta ahdingosta ei käytetä tutkittuja termejä. Vasta myöhemmässä rabbiinisessa traditiossa Saatana houkuttelee lankeamaan, mutta siitä ei käytetä kyseessä olevia termejä, vaan אֲבָרָה-verbien subjektina on Jumala. Myöhemmässä synagogan ilta- ja aamurukouksessa (bBer 60b) rukoillaan, ettei Jumala antaisi joutua koetukseen (אֲבָרָה). Se on lähellä Isä meidän –rukouksen kuudetta pyyntöä, mutta esiintyy kirjallisena vasta Babylonian Talmudissa.

3.3. Substantiivi πονηρός Septuagintassa: paha ihminen (esim. 5. Moos. 13:6), pahuus (esim. Jes. 5:20)

Sana πονηρός esiintyy Septuagintassa 381 kertaa, Vanhan testamentin käännöksessä 305 ja apokryfikirjoissa 76 kertaa.¹⁹⁸ Suurin osa esiintymistä on adjektiiveja. Tässä tutkimuksessa keskitytään substantivoituihin adjektiiveihin, koska Isä meidän –rukouksessa (Matt. 6:13) sana esiintyy substantiivina ὁ πονηρός (mask.) tai τό πονηρόν (neutri), genetiivimuodosta ei voi päätellä, kumpi on kyseessä.

Septuagintassa πονηρός viittaa usein jumalanvastaisuuteen. Substantiivi πονηρός-käännöksen taustalla on usein heprean רָ [ra], *pahuus*, *paha*.¹⁹⁹ πονηρός-käännöksen merkitys voi olla substantiivinen *paha* (ihminen). Tällä termillä kuvataan esim. sen kohtaloa, joka viekoittelee toisia pois oikealta tieltä: καὶ ἀφανιεῖς τὸν πονηρὸν ἐξ ὕμῶν αὐτῶν ("Hävittäkää paha keskuudestanne", 5. Moos. 13:6).²⁰⁰ Myös Jobin puolustuspuheenvuorossa ystävilleen esiintyy merkitys paha ihminen. Paha ei aina saa palkkaansa, vaan jumalattoman voi käydä hyvinkin: ὅτι εἰς ἡμέραν ἀπωλείας κουφίζεται ὁ πονηρός ("Pahat säästyvät

¹⁹⁸ Sana on johdettu verbistä πονέω, *ponnistella* (esim. 1. Moos. 49:15), *kärsiä* (esim. 1. Kun. 15:23), *olla sorretta* (esim. Juud. 16:7). Verbi esiintyy LXX:ssa 19 kertaa. Lust & Eynikel & Hauspie 2003, 507-508.

¹⁹⁹ HALAT 1990, 1167-1168; Hatch & Redpath 1998, 1186-1188. רָ-sanan muita käännöksiä LXX:ssa on mm. κακός, *paha*, esim. 1. Moos. 44:34, tai πονηρία, *pahuus*, *ilkeys*, esim. Ps. 72(73):8 (Hatch & Redpath 1998, 709-711, 1186-1188; Lust & Eynikel & Hauspie 2003, 300, 507-508). Hepreankielisessä Sirakin kiitosrukouksessa (Hepr. Sir. 51:1-12) on Isä meidän -rukouksen suhteen kaksi kiinnostavaa רָ-esiintymää: "Herra ... vapauttaa heidät kaikesta pahasta (רָ)" (Hepr. Sir. 51:8d) ja "Hän lunasti minut vapaaksi kaikesta pahasta (רָ)" (Hepr. Sir. 51:12a). LXX-käännös ei kuitenkaan ole πονηρός, vaan ensimmäisessä ἐχθρός, *vihollinen* ja toisessa ἀπώλεια, *tuhoutuminen*, *kadotus*.

²⁰⁰ UT:ssa lainaus "Poistakaa keskuudestanne se, joka on paha (ὁ πονηρός)" (1. Kor. 5:13). 1. Kor:ssa πονηρός esiintyy vain tämän kerran. Aland 1978, 226.

tuhon päivänä”, **Job 21:30**). Sirakin mukaan itara ihminen (hepr. טָר) ei nauti itsekkään omaisuudestaan: ὁ πονηρὸς ἐαυτῷ τίνι ἀγαθὸς ἔσται; καὶ οὐ μὴ εὐφρανθήσεται ἐν τοῖς χρήμασιν αὐτοῦ (”Itselleen ankara [/paha] ei ole muillekaan hyvä eikä pääse nauttimaan varoistaan”, **Sir. 14:5**).²⁰¹ Kreikkalaisessa Esterin kirjassa juutalaisia vainoava kuninkaan visiiri Haman on paha, ὁ πονηρὸς: εἶπεν δὲ Εσθηρ Ἄνθρωπος ἐχθρὸς Ἀμαν ὁ πονηρὸς οὗτος

(”Ester vastasi: ”Se vainooja ja vihollinen on tuo paha Haman!”), **Est. 7:6**).²⁰² Kerran πονηρὸς-käännöksen taustalla on טָר [rāšāʿ] *pahantekijä, rikollinen, jumalaton*,²⁰³ Jesajan kuvauksessa Herran kärsivästä palvelijasta: καὶ δώσω τοὺς πονηροὺς ἀντὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ (”Hänet oli määrä haudata jumalattomien joukkoon”, **Jes. 53:9**).

Substantiivisen πονηρὸς-sanan merkitys voi olla myös *paha (asia), pahuus*, kuten esim. kuvattaessa syitä, miksi Israelin kansa joutui vaeltamaan autiomaassa neljäkymmentä vuotta: ἕως ἐξανηλώθη πᾶσα ἡ γενεὰ οἱ ποιοῦντες τὰ πονηρὰ ἔναντι κυρίου (”kunnes koko se sukupolvi, joka oli

²⁰¹ Veijola 2003b, 77-78.

²⁰² UT:ssa merkitys *paha ihminen* esiintyy vuorisäärän kehotuksessa μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ (”älkää tehkö pahalle vastarintaa”, **Matt. 5:39**; tässä πονηρὸς-sanalla luokittelua *pahaksi ihmiseksi* ei päätellä kielioppimuodosta, mask./neutri yks. dat., vaan kontekstista, jossa ei ole kyse Paholaisesta eikä pahuudesta). *Paha ihminen* esiintyy myös mm. vuorisäärän kehotuksessa rakastaa vihamiehiä ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς (”Hän antaa aurinkonsa nousta niin hyvälle kuin pahoille”, **Matt. 5:45**), lopunajan kuvauksessa οἱ ἄγγελοι ... ἀφοριοῦσιν τοὺς πονηροὺς ἐκ μέσου τῶν δικαίων (”enkelit ... erottavat pahat vanhurskaita”, **Matt. 13:49**) ja vertauksessa kuninkaanpojan häistä οἱ δοῦλοι ... συνήγαγον ... πονηροὺς τε καὶ ἀγαθοὺς (”palvelijat ... keräsivät ... niin pahat kuin hyvät”, **Matt. 22:10**). Luuk. kehottaa rakastamaan vihamiehiä ”sillä hän [Jumala] on hyvä kiittämättömille ja pahoille (ἐπὶ τοὺς ἀχαρίστους καὶ πονηροὺς)” (**Luuk. 6:35**). UT:ssa πονηρὸς esiintyy 78 kertaa (yht. adj. ja subst.), joista suurin osa evankelistoilla (52 kpl): Matt:lla puolet 26 kpl, Mark:lla 2, Luuk:lla 13, Joh:lla 3 ja Ap. t:ssa 8 (Aland 1978, 226). Kaikki UT:n πονηρὸς-substantiivit esiintyvät tämän luvun alaviitteissä (alleviivattuina ja jaenumerot lihavoituina).

²⁰³ HALAT 1990, 1208.

rikkonut Herran tahtoa vastaan [/tehnyt pahaa], oli kuollut", **4. Moos. 32:13**).²⁰⁴ Merkitys voi olla myös *pahuus hyvyyden vastakohtana*, esim. οὐαὶ οἱ λέγοντες τὸ πονηρὸν καλὸν καὶ τὸ καλὸν πονηρὸν ("Voi niitä, jotka sanovat pahaa hyväksi ja hyvää pahaksi!", **Jes. 5:20**).²⁰⁵

Välillä Septugintan πονηρός-käännöksen taustalla on πῆ-sanan feminiini-muoto πῆ [rā'ā] *pahuus, onnettomuus*.²⁰⁶ Esim. Joosefin kieltäytyessä Potifarín vaimon ehdotuksesta olla uskonon: καὶ πῶς ποιήσω τὸ ῥῆμα τὸ πονηρὸν τοῦτο ("Kuinka minä siis voisin tehdä niin pahan teon [/pahuuden teon]", **1. Moos. 39:9**). Myös Saarnaajan neuvossa hallitsijalle πῆ on käännetty πονηρός-sanalla: ὅτι οὐκ ἔστιν γινομένη ἀντίρροσις ἀπὸ τῶν ποιούντων τὸ πονηρὸν ταχύ διὰ τοῦτο ἐπληροφορήθη καρδία υἱῶν τοῦ ἀνθρώπου ἐν αὐτοῖς τοῦ ποιῆσαι τὸ πονηρὸν ("Milloin pahaa tekoa [/pahuuden tekoa] ei pian seuraa rangaistus, ihmiset rohkaistuvat pahantekoon", **Saarn. 8:11**). Septugintassa πονηρός-sanan taustalla esiintyy myös heprean פֶּה [ro'ā] *pahuus, syntisyys*.²⁰⁷ Silloinkin on kyse tekojen pahuudesta, esim. jakeissa **Jer. 23:2, 22; 25:5**. Mooseksen varoittaessa kansaa jäähyväispuheessaan: καὶ ἕως ἂν ἀπολέσῃ σε ἐν τάχει διὰ τὰ πονηρὰ ἐπιτηδεύματά σου, διότι ἐγκατέλιπες με ("hä-

²⁰⁴ *Paha, pahuus* (neutri) esiintyy UT:ssa mm. vuorisäärän alun autuaaksijulistuksessa μακάριοί ἐστε ὅταν ... εἴπωσιν πᾶν πονηρὸν καθ' ὑμῶν ψευδόμενοι ἔνεκεν ἐμοῦ ("autuaita olette te, kun ... minun tähteni ... teistä valheellisesti puhutaan kaikkea pahaa", **Matt. 5:11**), Jeesuksen kysymyksessä lainopettajille halvaantuneen parantamisesta Ἰνατί ἐνθυμείσθε πονηρὰ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν ("Miksi teillä on pahoja ajatuksia sydämessänne?", **Matt. 9:4**), juutalaisten puheessa Paavalille οὐτε παραγενόμενός τις τῶν ἀδελφῶν ἀπήγγειλεν ἡ ἐλάλησέν τι περὶ σοῦ πονηρὸν ("eikä kukaan veljistä ole täällä käydessään puhunut sinusta pahaa", **Apt. t. 28:21**) ja Jeesuksen opetuksessa vannomisesta ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν ναὶ ναί, οὐ οὐ· τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστὶν ("Kun myönnätte, sanokaa vain: 'Kyllä', kun kiellätte, sanokaa: 'Ei'. Enempi on pahasta", **Matt. 5:37**). Viimeisessä gen. πονηρός voisi olla myös mask., mutta lauseyhteyden perusteella neutri, kuten KR-92 kääntää.

²⁰⁵ Vrt. UT:ssa pahuus hyvyyden vastakohtana esim. ἀποστύγοντες τὸ πονηρὸν, κολλώμενοι τῷ ἀγαθῷ ("Vihatkaa pahaa, pysykää kiinni hyvässä", **Room. 12:9**), τὸ καλὸν κατέχετε, ἀπὸ παντός εἶδους πονηροῦ ἀπέχεσθε. ("Pitäkää se mikä on hyvää. Pysykää erossa kaikesta pahasta", **1. Tess. 5:21-22**), ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ ἐκβάλλει ἀγαθὰ, καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ ἐκβάλλει πονηρὰ ("Hyvä ihminen tuo hyvytensä varastosta esiin hyvää, paha ihminen pahuutensa varastosta pahaa", **Matt. 12:35c**; par. **Luuk. 6:45**). Room. kuuluu Paavalin aitoihin kirjeisiin 50-l:lle jKr. Sekä Room:ssa että 1. Tess:ssa πονηρός esiintyy vain tämän kerran. Aland 1978, 226; Kümmel 1983, 272.

²⁰⁶ HALAT 1990, 1177-1179. Sana πῆ on useimmiten käännetty LXX:ssa sanalla κακός. Dohmen & Rick 1993, 610-611.

²⁰⁷ HALAT 1990, 1171-1172.

viätte maan päältä pahojen tekojenne [tekojenne pahuuden] tähden, kun hylkäsitte Herran”, **5. Moos. 28:20**).²⁰⁸

Jotkut πονηρός-adjektiivin esiintymät Septuagintan rukouksissa tulevat lähelle Isä meidän -rukouksen kuudetta pyyntöä päästä pahasta. Sirakin kiitosrukouksessa (Kr. Sir. 51:1-12) kiitetään Jumalaa siitä, että ἐξείλου με ἐκ καιροῦ πονηροῦ ("autoit vapaaksi pahoina aikoina", Kr. Sir. 51:12b).²⁰⁹ Sirakin kiitosrukouksessa yhteistä on myös Jumalan nimittäminen isäksi ("Minä rukoilin Herraa, isääni ja herraani", Kr. Sir. 51:10, samoin 23:1, 4).²¹⁰ Kreikkalaisessa Esterin kirjassa Ester rukoilee: "vapauta (ῥύομαι) meidät pahantekijöiden (πονηρεύεσθαι) käsistä ja päästä minut pelostani" (Kr. Est. C 30).²¹¹ Psalmin mukaan (Ps.40(41):2) toisia auttavalle käy hyvin: "Sitä ihmistä Herra auttaa (ῥύομαι, hepr. חָלַץ) hädän (πονηρός, hepr. חָצַר) päivänä", esimerkiksi viholiselta ja sairaudesta.²¹² Tässä psalmissa on yhteistä Isä meidän -rukouksen kuudennen pyynnön kanssa sekä verbi ῥύομαι että sana πονηρός.²¹³ Septuagintassa ὁ πονηρός ei esiinny merkityksessä *Paha, Paholainen*, kuten ei myöskään חָצַר

²⁰⁸ UT:ssa myös merkitys paha teko, kun Johannes Kastaja "nuhteli neljännesruhtinas Herodesta ... pahoista teoista (περὶ πάντων ὧν ἐποίησεν πονηρῶν)", **Luuk. 3:19**).

²⁰⁹ Vrt. hepr. osin toisin: "pelasti (חָלַץ) minut ahdistuksen (חָצַר) päivänä" (Hepr. Sir. 51:12b).

²¹⁰ LXX:ssa Jahve isänä myös esim. 5. Moos. 32:6, Jes. 63:16, 64:8(7), Jer. 31:9, Mal. 1:6, Ps. 68:6, 89:27, Tob. 13:4 ja pseudepigrafeissa Riemuv. k. 1:24-28, 19:29. Tobitin kirja ajoitetaan yleensä 225-175 eKr. Voitiola 2008a, 128.

²¹¹ Tämä C-lisäys on VT:n jakeen Est. 4:17 perässä. Esterin kirjasta on olemassa hepreankielinen versio, jossa on 10 lukua ja kreikankielinen versio, joka pohjautuu siihen, mutta sisältää 6 laajennusta (merkitään A-F, vrt. keskiajalla luvut 11-16, jotka Luther irrotti apokryfikirjojen joukkoon). Kr. Est. on syntynyt viimeistään 1. vuosisadan alkupuol. eKr. ja se on ollut diasporajuutalaisten mielilukemistoa (esim. Josefukseilla on lainauksia, vrt. UT:ssa ei viittauksia). Kiilunen 2008b, 143, 149-151.

²¹² Muualla LXX:ssa Jumalaa pyydetään vapauttamaan (ῥύομαι, MT:ssa גָּאֵל [gā'al]) kansa tai sen yksittäinen jäsen erilaisista asioista, kuten Babylonian pakkosiirtolaisuudesta (esim. Jes. 48:20). Jahve on pelastaja, vapauttaja (ὁ ῥυόμενος, MT:ssa גָּאֵל, esim. Jes. 59:20). Myös κακός esiintyy ῥύομαι-verbin kanssa: Jaakob kertoo enkelin pelastaneen (ῥύομαι) hänet kaikesta onnettomuudesta (κακός) (1. Moos. 48:16). Ks. myös κακός rukouksissa: "Herra varjelee sinut kaikelta pahalta (κακός)" (Ps. 120(121):7) ja "sinä pelastat (διασώζω) Israelin kaikesta pahasta (κακός)" (2. Makk. 1:25).

²¹³ Isä meidän -rukouksen 6. pyynnössä ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ ("vaan päästä meidät pahasta", **Matt. 6:13**) gen. πονηρός on Gyllenbergin (1967, 220) ja KR-92 mukaan suvultaan neutri *paha*, sen sijaan Bauerin (1988, 1386) ja Louw & Nidan (1988, 146) mukaan mahdollisesti mask. *Paholainen*. Jumala varjelee pahalta (gen. πονηρός) myös jakeissa **Joh. 17:15** "En kuitenkaan pyydä, että ottaisit heidät pois maailmasta, vaan että varjelisit heidät pahalta (τοῦ πονηροῦ)", **2. Tess. 3:3** "Herra on ... varjeleva teitä pahalta (τοῦ πονηροῦ)" ja **Ef. 6:16** "Ottakaa kaikessa suojaksenne uskon kilpi, jolla voitte sammuttaa pahan palavat nuolet (τοῦ πονηροῦ)". 2. Tess. ajoitetaan n. 100 jKr. ja πονηρός esiintyy 2 kertaa, Ef. ajoitetaan n. 80-100 jKr. ja esiintymä on 3. Lohse 1972, 54; Aland 1978, 226; Kümmel 1983, 323.

Vanhassa testamentissa.²¹⁴ Paholaisesta käytetään muita nimityksiä, esim. ὁ διάβολος, *Sielunvihollinen*.²¹⁵

Kootusti voidaan todeta, että substantiivi πονηρός merkitsee Septuagintassa *pahaa* (*jumalanvastaista*) *ihmistä* (esim. 5. Moos. 13:6) tai *pahaa* (*jumalanvastaista*) *tekoa* (esim. Jes. 5:20). Isä meidän –rukouksen "päästä (ῥύομαι) meidät pahasta (πονηρός)" ei esiinny sanatarkasti, mutta rukouksissa Jumala auttaa vapaaksi (ἐξαίρεω) pahoina (πονηρός) aikoina (Kr. Sir. 51:12b), vapauttaa (ῥύομαι) pahantekijöiden (πονηρεύεσθαι) käsistä (Kr. Est. C 30) ja auttaa (ῥύομαι) hädän (πονηρός) päivänä (Ps. 40(41):2). Merkityksessä *Paha*, *Paholainen* sana πονηρός ei Septuagintassa esiinny.

3.4. Substantiivi πονηρός ja sen heprealainen vastine נַפְרִי varhaisjuutalaisissa lähteissä

Substantiivi πονηρός tai se heprealainen vastine נַפְרִי esiintyvät varhaisjuutalaisissa lähteissä pseudepigrifeissa, Qumranin teksteissä ja fariseusten traditiossa. Myös Josefuksella ja Filonilla πονηρός esiintyy.²¹⁶

²¹⁴ UT:ssa *Paha*, *Paholainen* (ὁ πονηρός) sen sijaan esiintyy, esim. Matt:n kylväjävertauksessa "Aina kun joku kuulee sanoman valtakunnasta eikä ymmärrä sitä, tulee *Paholainen* (ὁ πονηρός) ja sieppaa pois sen, mikä hänen sydämeensä on kylvetty", **Matt. 13:19**. On myös mahdollista, että rikkaviljavertauksen selityksessä τὰ δὲ ζιζάνια εἰσὶν οἱ υἱοὶ τοῦ πονηροῦ ("rikkavilja niitä, jotka ovat *Paholaisen* vallassa", **Matt. 13:38**) gen. πονηρός on *Paholainen* (mask., kuten KR-92 kääntää), mutta se voi olla myös *paha* (neutri). Ensimmäisessä Johanneksen kirjeessä ὁ πονηρός esiintyy 5 kertaa, tod. näk. kaikki merkityksessä *Paholainen* (kuten KR-92 kääntää): "te olette voittaneet *Pahan* (τὸν πονηρόν)" (**1. Joh. 2:14**, toistuu **1. Joh. 2:13**), "Kain, *Pahan* lapsi (Κάϊν ἐκ τοῦ πονηροῦ), joka tappoi veljensä" (**1. Joh. 3:12**), "Hän...varjelee jokaisen heistä, niin ettei *Paha* (ὁ πονηρός) saa otetta...koko maailma on *Pahan* vallassa (ὁ κόσμος ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται)." (**1. Joh. 5:18-19**). 1. Joh. ajoitetaan n. 90-110 jKr. Aland 1978, 227; Kümmel 1983, 393.

²¹⁵ LXX:ssa Paholaista kutsutaan termillä ὁ διάβολος, *Sielunvihollinen*, lähinnä Jobin kehyskertomuksessa (13 kertaa, esim. Job 1:6, MT:ssa יָדָשׁ), tässä merkityksessä esiintyy myös kerran lainasana σατανᾶς, *Saatana* (Kr. Sir. 21:27). Muulloin sanan διάβολος merkitys on *vihollinen*, *vastustaja* (esim. Ps. 108(109):6), samoin lainasanana σαταν (esim. 1. Kun. 11:14). Myös UT:ssa nämä kaksi ovat yleisimmät nimitykset Paholaiselle (yht. n. 70 kertaa). UT:n muita nimityksiä ei esiinny LXX:ssa Paholaisen nimenä: esim. Βελιάλ tai Βελιάρ (MT:ssa בְּלִיָּא vain maallisessa merkityksessä, esim. *kelvottomuus*, 1. Sam. 25:25). LXX:ssa Βάαλ μυῖαν, *Kärpästen herra* (MT:ssa בַּעַל מְיָבֵט, *Baal-Sebub*) tarkoittaa Ekronin jumalaa, esim. 2. Kun. 1:2; vrt. UT:ssa paholaisen nimityksinä Βεεζεβούλ, Βεελζεβούλ, Βεελζεβούβ. Myöskään UT:n nimitys ὁ πειράζων, *Kiusaaja* ei esiinny LXX:ssa. HALAT 1967, 128, 137-138; Aland 1978, 69, 249; HALAT 1990, 1227-1228; Hatch & Redpath 1998, 299, 1260; Lust & Eynikel & Hauspie 2003, 136, 409, 549.

²¹⁶ Josefuksella ja Filonilla πονηρός merkitys on useimmiten moraalinen (Harder 1959, 553). Subst. πονηρός esiintyy merkityksessä *paha ihminen hyvän vastakohtana*: Filonilla esim. Praem. 3 ja Josefuksella esim. Ant. 6, 307; 8, 314 (Bauer 1988, 1385-1386). Filonilla pahuus on myös viisauden vastakohta: pahat eivät tiedä mitään hyveistä, vain huveista (Abr. 37). Mayer 1974, 240; Rengstorf 1979, 492-493.

3.4.1. πονηρός pseudepigrafeissa: paha teko (esim. T. Ruub. 1:8) tai paha ihminen (T. Job. 43:5)

Sana πονηρός esiintyy pseudepigrafeissa yhteensä 88 kertaa, suurin osa adjektiiveina.²¹⁷ Tässä keskitytään substantivoituihin adjektiiveihin Isä meidän –rukouksen mukaisesti. Substantiivia πονηρός käytetään *pahoista teoista*, esim. kuoleva Ruuben kuvaa pojilleen nuoruutensa lankeemusta τὸ πονηρὸν ἐνώπιον κυρίου ("pahaa Herran silmissä", T. Ruub. 1:8).²¹⁸ Juudan testamentissa kehoitetaan olemaan kerskumatta urotöillä ja nuoruuden voimalla, sillä se on "Jumalan silmissä pahaa" τοὔτο πονηρὸν ἐν ὀφθαλμοῖς κυρίου (T. Juuda 13:2).²¹⁹ Henok kehottaa luonnosta ja eläimistä mallia ottaen pelkäämään Jumalaa ja välttämään tekemästä "pahaa Hänen edessään" (τὸ πονηρὸν ἐναντίον αὐτοῦ, 1. Hen. 101:1).

Substantiivi ὁ πονηρός esiintyy myös merkityksessä *paha ihminen*. Jobin testamentin lopussa kolme ystävää katuu arvostelleensa Jobia, mutta neljäs, Elihu on paha ὁ πονηρός, eikä kadu ("Elihu – ainoa paha – häntä ei muisteta elävien joukossa", T. Job 43:5, sama 43:17).²²⁰ Kuten Septuagintassa, myöskään pseudepigrafeissa Saatanasta ei käytetä nimitystä ὁ πονηρός, Paha, Paholainen.²²¹

Adjektiivina πονηρός esiintyy myös rukouksissa: κύριε ῥύσαι τὴν ψυχὴν μου ἀπὸ ἀνδρὸς παρὰ νόμου καὶ πονηροῦ ("Herra, pelasta sieluni rikolliselta ja pahalta ihmiseltä", Sal. 12:1)²²² ja ῥύσαι με ἐκ τῶν χειρῶν τῶν ἀνδρῶν τῶν πονηρῶν τούτων ("Pelasta minut näiden pahojen ihmisten käsis-

²¹⁷ Denis 1987, 66, 658. Lähes puolet esiintymistä on Kahdentoista patriarkan testamentissa. Merkitys on useimmiten moraalinen; muita vanhatestamentillisiä merkityksiä esiintyy vain niukasti, esim. jakeessa T. Ruub. 6:6 paha kuolema, θανάτω πονηρῷ. Harder 1959, 552.

²¹⁸ Pseudepigraphien suomennokset ovat tekijän.

²¹⁹ T. Ruub. ja T. Juuda kuuluvat kokonaisuuteen Kahdentoista patriarkan testamentit 100-luvulta eKr. Kee 1983, 778.

²²⁰ Jobin testamentti on kirjoitettu alunp. kreikaksi, todennäköisesti ajalla 100 eKr.-100 jKr. Spittler 1983, 833; Sollamo 2008, 28.

²²¹ Pseudepigraphit tuntevat persoonallisen pahan, mutta kuva ei ole yhtenäinen. Eräissä teksteissä se mainitaan usein, toisissa ei kertaakaan (Lohmeyer 1952, 153). Käytössä ovat mm. nimitykset Βελίας (esim. T. Juuda 25:3), ὁ διάβολος (esim. T. Job 3:3) ja ὁ σατανᾶς (esim. T. Job 3:6).

²²² Salomon psalmien (Sal.) mukaan Jumala pelastaa (ῥύομαι) myös mm. viettelyksistä (Sal. 4:23). Viettelys/kiusaus-sanana ei tässä kuitenkaan περιουσία vaan σκάνδαλον. Sal. on peräisin 1. vs:lta eKr. Sillä ei ole yhtä kirjoittajaa, vaan psalmit ovat yhteisön tuottamia. Wright 1985, 640-641.

tä”, Asen. 27:10).²²³ Näissä jakeissa esiintyy sama ῥύομαι-verbi kuin Isä meidän –rukouksessa.²²⁴

Kootusti voidaan todeta, että pseudepigrafeissa sana πονηρός merkitsee *pahaa tekoa*, jumalanvastaisuutta, (esim. T. Ruub. 1:8) tai *pahaa ihmistä* (esim. T. Job 43:5). Beliarista eli Saatanasta (T. Juuda 25:3) ei käytetä nimitystä ὁ πονηρός, *Paha*, *Paholainen*. Isä meidän rukouksen ῥύομαι-verbi ja adjektiivi πονηρός esiintyvät pseudepigrafeissa rukouksissa, joissa Jumalaa rukoillaan esimerkiksi pelastamaan (ῥύομαι) sielu rikolliselta ja pahalta (πονηρός) ihmiseltä (Sal. 12:1) ja pelastamaan (ῥύομαι) pahojen (πονηρός) ihmisten käsistä (Asen. 27:10).

3.4.2. הַרְרָ Qumranin teksteissä: onnettomuus, pahuus (esim. 1QS II,16; 1QM VI,6)

Septuagintan τό πονηρόν-käännöksen taustalla oleva substantiivi הַרְרָ, *pahuus*, *onnettomuus* [rā’ā] esiintyy Qumranin teksteissä 38 kertaa.²²⁵ Esimerkiksi Yhdyskuntasäännössä sanalla הַרְרָ kuvataan yhteisön jäsenen kohtaloa, jos hänellä on ”epäjumalia sydämessään” (1QS II,15-16): ”Tuhoutukoon hän ikuisiksi ajoiksi. Kohdatkoot häntä kaikki tämän liiton kiroukset. Jumala erottakoon hänet onnettomuuteen (הַרְרָ, 1QS II,16). Leikattakoon hänet irti valon lasten joukosta.” Sanalla הַרְרָ kuvataan niiden kohtaloa, jotka ovat eksytyksen hengen vallassa (1QS IV,13-14): ”Kaikki heidän sukupolvensa viettävät aikansa murheellisessa valituksessa ja katkerassa onnettomuudessa (הַרְרָ, 1QS IV,13), tuhon pimeydessä siihen asti, kunnes heidät tuhotaan täydellisesti”. Eksytyksen tietä kulkevan miehen ei pidä astua samaan veteen vanhurskaiden kanssa, ”sillä kukaan ei voi tulla puhtaaksi kääntymättä pahuudestaan (הַרְרָ, 1QS V,14).” Tempelikäärössä kuvataan liiton rikkoojia, jotka joutuvat sotavangeiksi (11QT LIX, 7-8): ”Heistä tulee eläinten ruokaa, sota- ja ryöstösaalista. Heillä ei ole auttajaa heidän pahuutensa (הַרְרָ, 11QT LIX,8) tähden, koska he ovat rikkoneet liittoni.” Myös kansansa pettävän kohtalo on kova: ”Jos joku käyttäytyy petollisesti kansaansa kohtaan, kavaltaa sen

²²³ Teos Joosef ja Asenat (Asen.) on peräisin ajalta n. 100 eKr.-100 jKr. Se kertoo Joosefista ja faraon hänelle antamasta vaimosta Asenatista (1. Moos. 41:45) ja sisältää krist. lisäyksiä. Burchard 1985, 177, 187.

²²⁴ Sedran apokalypsissa (Sedr. 16:7) ῥύομαι esiintyy yhdessä κακός-sanan kanssa: Jumalaa rukoillaan pelastamaan (ῥύομαι) omansa kaikesta pahasta (κακός).

²²⁵ Abegg 2003, 686-689. Adjektiivi הַרְרָ, *paha* esiintyy 104 kertaa, mutta niitä esiintymiä ei tässä tarkastella, koska Isä meidän –rukouksessa πονηρός on substantiivissa.

vieraan kansan käsiin ja siten aiheuttaa kansalleen onnettomuuden (רָעָה, 11QT LXIV,7), on sinun surmattava hänet puuhun ripustamalla.” Sotakääröissä sanalla רָעָה kuvataan pakanakansojen pahuutta, jonka valon lapset kostavat sodassa (1QM VI,5-6): ”Toinen pataljoona olkoon varustettu kilvillä ja miekoilla ... kostaakseen pahuuden (רָעָה, 1QM VI,6) koston kaikille pakanakansoille.”

Rukouksissa substantiivi רָעָה ei esiinny, mutta adjektiivi רַע esiintyy esim. pappien rukouksessa (1QS II,2-3) ”Siunatkoon Hän sinua kaikella hyvyydellä ja varjeltakoon (שָׁמַר) sinua kaikesta (כָּל) pahasta (רַע)”.²²⁶ Qumranin teksteille on tyyppillistä korostaa hyvää ja pahaa כָּל-sanalla, esim. hyvien vastakohtana ovat ne, jotka tekevät ”kaikenlaista (כָּל) pahaa (רַע)” (1QS I,7). Edellä mainitussa pappien rukouksessa tulee esille sama hyvän ja pahan vastakohtaisuus kuin ihmisten jakamisessa hyviin yhteisön jäseniin, valon lapsiin, ja pahoihin yhteisön vastustajiin, pimeyden lapsiin.²²⁷

Saatanasta ei Qumranissa käytetä nimitystä הָרַע, *Paha, Paholainen*, vaan esimerkiksi Belial (mm. 1QM XIII,11) tai Mastema (mm. CD XVI,5).²²⁸ Belial houkuttelee lankeamaan (1QS III,24). Ihminen voi kuitenkin valita puolensa (1QS V,14). Lopulta Belial ja pimeyden lapset tuomitaan (1QS IV,19). Kun tuomio toteutuu, jokainen saa palkkion tai rangaistuksen sen mukaan, hallitseeko häntä eksytyksen vai totuuden henki (1QS III,26). Jumala tuhoaa eksytyksen ja luo uuden, totuuden aikakauden (1QS IV,19). Jumala poistaa valon lapsista eksytyksen hengen ja ”vuodattaa heidän päälleen totuuden hengen” (1QS IV,20-21). Paha aika (עַתָּה רָעָה 4QPs^a II,27) loppuu.²²⁹

Kootusti voidaan todeta, että Qumranin teksteissä substantiivi רָעָה, *pahuus*, *onnettomuus* kuvaa jumalattomien pahuutta (esim. 1QM VI,6) ja myös rangaistusta epäjumalanpalvonnasta (esim. 1QS II,16). Pahojen henkivaltojen johtaja on Belial, josta ei käytetä nimitystä הָרַע, *Paha, Paholainen*. Pimeyden lapset ovat Belialin vallassa ja hän yrittää saada valon lapsetkin lankeamaan (esim. 1QS III,24). Tätä aikaa kutsutaan pahaksi ajaksi עַתָּה רָעָה (4QPs^a II,27). Jumalaa rukoillaan varjelemaan kaikelta pahalta (adjektiivi רַע, 1QS II,3).

²²⁶ Rukous on muunnelma VT:n aaronilaisesta siunauksesta (4. Moos. 6:24-26), esim. שָׁמַר-verbi on sama kuin Herran siunauksessa ”varjeltakoon sinua” (4. Moos. 6:24) tai psalmissa ”Herra varjelee (שָׁמַר) sinut kaikelta pahalta (רַע)” (Ps. 121:7).

²²⁷ Harder 1959, 551; Dohmen & Rick 1993, 611-612.

²²⁸ Wassén 2009b, 290.

²²⁹ Taustalla Psalmi 37:19 ”He eivät kärsi puutetta kovinakaan aikoina (עַתָּה רָעָה)”. Vrt. ”paha aika” myös jakeessa Aam. 5:13. Qumranin yhteisö lienee ymmärtänyt käsitteen merkitsevän tiettyä ajanjaksoa (vrt. 4QPs^a II,8 ”neljäkymmentä vuotta”; II,10 ”koettelemuksen aika”; II,19 ”puhdistuksen aika”; III,3 ”nälän aika, koettelemusten kausi”).

3.4.3. רע mahdollisessa fariseusten traditiossa (Av. 1,7; 1,11; 2,9; 2,11; 5,12)

Sana רע esiintyy Mišnan Pirqe Abot -traktaatissa seitsemän kertaa adjektiivina.²³⁰ Substantiivisia esiintymiä ei ole, joten adjektiivit käsitellään tässä kuvan saamiseksi merkityksistä. רע-sanat sisältyvät erilaisiin elämänohjeisiin: ”Pysy etäällä huonosta (רע) naapurista” (Av. 1,7), ”Mikä on paha tie, josta ihmisen tulee pysytellä kaukana ... paha (רע) toveri ... paha (רע) naapuri ... paha (רע) sydän” (Av. 2,9) ja ”Paha silmä, paha (רע) taipumus²³¹ ja luotujen vihaaminen ajavat ihmisen pois tästä maailmasta” (Av. 2,11).²³² Huono (רע) oppilas ”ymmärtää hitaasti ja unohtaa pian” (Av. 5,12). Näissä merkitys on *paha/huono hyvän vastakohtana*, mikä onkin yleisin merkitys (moraalinen).²³³ Sen sijaan viimeisellä esiintymällä on merkitys *pilaantunut*: opettajille annetaan vertauskuvallinen ohje tarkkailla puheitaan, muuten ”oppilaanne, jotka seuraavat teitä, juovat sitä [huonoa (רע) vetä] ja kuolevat” (Av. 1,11).

πειρασμός-sanan yhteydessä (alaluvussa 3.2.3.) käsiteltiin Šemaan liitettyä iltarukousta ”Vuoteeseen mennessä”, jossa rukoillaan ”Älä anna minun joutua ... koetukseen (נִסְיוֹן) ...”. Rukouksen jatkuessa siinä esiintyy myös רע-adjektiivi monta kertaa: ”Suojele minua pahalta (רע) tapahtumalta ja pahoilta (רע) sairauksilta. Älä anna pahojen (רע) unien ja pahojen (רע) ajatusten tehdä minua levottomaksi” (bBer 60b). Samoin aamurukous ”Kasvoja pestessä” jatkuu koetuspyynnön jälkeen pyynnöllä päästä erilaisista pahoista (רע) asioista: ”Älä anna minun joutua ... koetukseen (נִסְיוֹן) ... Taivuta taipumustani, että se alistuisi sinulle. Pidä minut kaukana pahasta (רע) ihmisestä ja pahasta (רע) seurasta. Anna minun pysyä kiinni hyvässä taipumuksessa ja hyvässä seurassa” (bBer 60b). Isä meidän –rukouksen kannalta kiinnostavasti näissä rukouksissa esiintyy koetuspyynnön lisäksi myös pyyntö päästä erilaisista pahoista asioista. Sama ajoitusongelma koskee kuitenkin

²³⁰ Kasovsky 1960, 1661-1662. Koko Mišnassa רע esiintyy 37 kertaa. Myöhemmässä rabbiinisessa kirjallisuudessa רע esiintyy usein. Jastrow 1950, 1485.

²³¹ Vrt. LXX:ssa ᾧ πονηρὸν ἐνθύμημα (”taipumus pahaan”, Kr. Sir. 37:3).

²³² UT:ssa tätä muistuttaa opetus, ”mikä saastuttaa ihmisen”: ἔσωθεν γὰρ ἐκ τῆς καρδίας τῶν ἀνθρώπων οἱ διαλογισμοὶ οἱ κακοὶ ἐκπορεύονται, πορνεῖαι, κλοπαί, φόνοι, μοιχεῖαι, πλεονεξίαι, πονηρίαι, δόλος, ἀσέλγεια, ὀφθαλμὸς πονηρὸς, βλασφημία, ὑπερηφανία, ἀφροσύνη πάντα ταῦτα τὰ πονηρὰ ἔσωθεν ἐκπορεύεται καὶ κοινοὶ τὸν ἄνθρωπον. (”Juuri ihmisen sisältä, sydäimestä, lähtevät pahat ajatukset, ja niiden mukana siveettömyys, varkaudet, murhat, aviorikokset, ahneus, häijyys, vilppi, irstaus, pahansuopuus, herjaus, ylpeys ja uhmamieli. Kaikki tämä paha tulee ihmisen sisältä ja saastuttaa hänet”, Mark. 7:21-23).

²³³ Harder 1959, 552.

näitäkin esiintymiä kuin *πειρασμός*-sanan yhteydessä oli jo puhe: ei ole tietoa, että rukoukset olisivat olleet olemassa jo ajan laskun alussa.

Tefillassa lähimmäksi pyyntöä päästä pahasta tulee 7. kohta "Katso kurjuuttamme (עָנִי) ja johda taisteluamme. Pelasta (לְצַל) meidät nimesi tähden ... Israelin pelastaja (לְצַל)". Sanaa רַע ei kuitenkaan käytetä.²³⁴ Erilaisista asioista rukoillaan varjelua, mutta ei termeillä paha (רַע) tai Paha, Paholainen (הָרַע).²³⁵

Kootusti voi todeta, että mahdollisessa fariseusten traditiossa paha, רַע, tarkoittaa yleensä pahaa tai huonoa hyvän vastakohtana (esim. huono oppilas Av. 5,12). Saatanaa ei nimitetä termillä הָרַע, *Paha*, *Paholainen*. Myöhemmässä synagogan ilta- ja aamurukouksessa (bBer 60b) pyydetään Jumalaa varjelemaan erilaisilta pahoilta (רַע) asioilta (esim. pahalta naapurilta), mutta ne esiintyvät kirjallisuudessa vasta Babylonian Talmudissa.

---

²³⁴ Tässä palestiinalaisen version sanamuoto, babylonialainen versio lähes sama. Kuhnin (1950, 46) mukaan tämä Tefillan 7. kohta ”pelasta meidät” ja Isä meidän –rukouksen ”päästä meidät pahasta” vastaavat toisiaan asiasisällöltään. Termeissä ei ole kuitenkaan yhtäläisyyksiä.

²³⁵ Talmudin Berakhot-traktaatissa (bBer 16b) tähän Tefillan 7. kohtaan lisätään luettelo kaikesta pahasta, josta Jumalalta rukoillaan varjelua: hävyttömyydestä ja hävyttömyydeltä, pahalta (רַע) ihmiseltä, pahalta (רַע) tapahtumalta, pahalta (רַע) taipumukselta, huonolta (רַע) seuralta, pahalta (רַע) naapurilta ja tuhoavalta Saatanalta (שָׂטָן) jne. Saatana on yksi paha muiden joukossa, mutta siitä ei käytetä tässä eikä muuallakaan rabbiinisissa teksteissä nimitystä הָרַע, *Paha*, *Paholainen*. Sana שָׂטָן on yleensä merkityksessä *vihollinen*, *vastustaja*, vain joskus *Sielunvihollinen*, *Saatana*, kuten em. bBer 16b. Muita nimityksiä on mm. שָׂמָאֵל, *Sammael* (esim. DtnR 11, 31, 14; Wünsche 1967, 116). Strack & Billerbeck 1926, 136, 422.

4. Johtopäätökset

Raamatun käännöskomitean lopullisen käännösehdotuksen (RKK 1989) esipuheessa kirkolliskokoukselle mainittiin yhtenä käännösongelmana tämän tutkimuksen kohde Isä meidän –rukouksen kuudes pyyntö. Miten löytää nykykielinen vastine pyynnölle ”Älä johdata meitä kiusaukseen”, koska alkukielen sanalla *πειρασμός* on monta merkitystä.²³⁶ Käännös pyrkii ”välittämään raamatunlukijoille alkutekstin asiasisällön mahdollisimman tarkoin” eli mitä alkutekstin kirjoittaja tarkoitti. ”Käännöksen on ensinnäkin oltava tarkka, eli mitään olennaista ei saa jäädä alkutekstin sanomasta kääntämättä, mutta toiseksi käännettävän tekstin pääajatus, sen varsinainen viesti, on tuotava selkeästi esille.” Myös alkutekstin tyyli ja tunnesisältö välittyy hyvässä käännöksessä.²³⁷

Edellisissä luvuissa kaksi ja kolme tutkittiin, miten antiikin profaaneissa teksteissä ja Septuagintassa ja muissa ajanlaskun alun varhaisjuutalaisissa teksteissä ymmärrettiin *πειρασμός* ja *πονηρός* ja niiden heprealaiset vastineet. Mitä vaihtoehtoja Matteuksen evankeliumissa on tältä pohjalta Isä meidän -rukouksen kuudennen pyynnön (Matt. 6:13) tulkitsemiseksi ja kääntämiseksi? Mainituista lähteistä ei löytynyt suoraan Matteuksen Isä meidän -rukouksessa käyttämää kuudetta pyyntöä *καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ὁὔσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ* (Matt. 6:13). Sen sisältämät termit, tärkeimpinä substantiivit *πειρασμός* ja *πονηρός*, ja niiden hepreankieliset vastineet, esiintyivät kuitenkin eri lähteissä. Kokoaan seuraavaan tuloksia.

Antiikin profaanissa kirjallisuudessa *πειρασμός* merkitsee koetusta. Ptolemaios Askelonilaisella sanakirjassa on kyse pelastamisesta (*σώζω*) sairauksista ja koetuksista (*πειρασμός*), Diff. σ 146. Kyranides-teoksessa maagisten kasvien ja kivien kerrotaan suojelevan (*ῥύομαι*) mm. ”koetuksista (*πειρασμός*) maalla ja merellä” (Cyr. 21:36-39). Septuagintassa ja muissa varhaisjuutalaisissa teksteissä substantiivi *πειρασμός* (hepr. vastineena *מַסָּה* [*massā*], *נִסְיָן* [*nissājōn*] tai *נִסְיָה* [*nissūj*]) ja verbi *πειράζω* (hepr. *נִסָּה* [*nissā*]) kuvaavat useimmiten tilannetta, jossa Jumala koettelee ihmistä, ihminen koettelee Jumalaa tai esim. ystäväänsä. Keskeisessä kertomuksessa Jumala koettelee (*πειράζω*, MT:ssa *נִסָּה*) Abrahamia vaatimalla häntä uhraamaan poikansa Iisakin (1. Moos. 22:1). Jumala koettele-

²³⁶ RKK 1989, 17.

²³⁷ RKK 1989, 14-15.

massa ihmistä esiintyy myös pseudepigrafeissa (esim. *πειρασμός*, T. Joos. 2:7) ja Qumranin teksteissä (esim. *נִסִּי*, 1QH^a IV,22; *נִסִּי*, 4Q504 1+2vi,7). Esikuvana on usein Abrahamin koetus (esim. *πειρασμός*, 1. Makk. 2:52, Kr. Sir. 44:20; *נִסִּי*, Av. 5, 3). Faraon ja egyptiläisten koetuksissa, vitsauksissa (*πειρασμός*, MT:ssa *נִסִּי*, 5. Moos. 4:34, 7:19, 29:3(2)) Jumalan tarkoitus on tahtonsa toteutuminen: israelilaisten vapautuminen orjuudesta. *Πειρασμός* voi tarkoittaa myös *työtä, liiketointa* (MT:ssa *עֲמָלָה* [*‘injān*]) kuten Saarnaajan kirjassa tietyissä käsikirjoituksissa (Saarn. 3:10; 4:8; 5:2, 13; 8:16). Usein korostetaan, ettei ihmisen pidä koetella Jumalan uskollisuutta (esim. *Πειρασμός*, MT:ssa *נִסִּי*, 2. Moos. 17:7; 5. Moos. 6:16; 9:22; Ps. 94(95):8; *נִסִּי* ja *נִסִּי*, Av. 5, 4). Septuagintan viisaukskirjallisuudessa koetus laajenee koko elämän mittaiseksi kasvattamiseksi, jossa Abraham on yhä esikuva koetuksissa kestämisestä. Koetukset ovat luonnollinen osa Jumalan omien elämää (*πειρασμός*, Kr. Sir. 2:1). Jumala koettelee (*πειράζω*) ihmistä kuin kultaa sulatusuunissa (Viis. 3:5-6). Myös ystäviä neuvotaan koettelemaan (*πειρασμός*, hepr. *נִסִּי*, Kr. Sir. 6:7(6), 27:5, 7). Qumranin psalmilauluissa, Viikon rukoukset, todetaan rukouksessa esim. ”olemme joutuneet ... koetuksiin” (*נִסִּי*, 4Q504 1+2v,18). Sirakin kirjassa Jumalan luotetaan pelastavan (*ἐξαιρέω*) koetuksista (*πειρασμός*, hepr. *נִסִּי*, Kr. Sir. 33(36):1). Isä meidän -rukouksen kuudes pyyntö olla joutumatta koetukseen on lähellä tätä ajatusta, vaikkei samaa sanaparia *ἐισφέρω* ja *πειρασμός* esiinny. Babylonian Talmudin ilta- ja aamurukouksissa (bBer 60b) rukoillaan: ”Älä anna minun joutua ... koetukseen (*נִסִּי*)”, mutta ei ole todisteita, että nämä rukoukset olisivat olleet olemassa ajanlaskun alussa.

Harvemmin *πειρασμός* ja *πειράζω* niiden heprealaiset vastineet esiintyvät lopun ajan eskatologiseen ahdinkoon liittyen (pseudepigrafeissa tai fariseusten perimätiedossa ei lainkaan). Ensinnäkin Septuagintassa näin on kerran tietyissä varhaisissa käännöksissä Danielin kirjassa: Jumala koettelee omiaan lopun aikana (*πειράζω*, Dan.12:10(9)). Tällöin taustalla ei ole heprean *נִסִּי*-verbi, vaan *צָרָה* [*tsāraf*], *sulattaa, puhdistaa, koetella*. Myös Qumranin teksteissä lopun ajan yksi nimitys on *puhdistuksen/koettelemuksen aika* *עַתַּת הַמְצָרִים* [*ēt hamatsrēf*], jossa sama *צָרָה*-verbi on taustalla (mm. 4QpPs^a II,19). Jumala koettelee hurskaita kuin hopeaa sulatetaan uunissa kuonan erottelemiseksi. Toiseksi Qumranissa lopun aikaa kut-

sutaan myös paaston/koettelemuksen ajaksi מועד התענית [mōēd hata'anīt]: silloin toisaalta nälkä ja rutto koettelevat, toisaalta Belialin ansat (4QpPs^a II,10; III,3). Tällaisessa yhteydessä esiintyy sana נָסִי: yhteisön jäseniä kehoitetaan olemaan luopumatta Jumalan seuraamisesta ”pelon, kauhun tai koettelemuksen (נָסִי, 1QS I,18) tähden Belialin hallitessa”. Lisäksi Septuagintassa ja pseudepigrafeissa eskatologisesta ahdingosta käytetään myös termiä θλιψις, jota vastaa heprean נָצַר [tsārā], *hätä*, *ahdinko*, *kurjuus* (esim. Dan. 12:1; 1. Hen. 103:9). Myös Qumranin teksteissä yksi lopun ajan nimitys *ahdingon* (נָצַר) *aika* (mm. 1QS III,23). Sanalla θλιψις kuvataan myös muuta kuin eskatologista ahdinkoa: Jumalan luotetaan pelastavan ahdingon (θλιψις) aikana (esim. Ps. 36(37): 39–40; Kr. Sir. 2:11). Rukouksista ei löydy πειρασμός-sanalla tai vastaavalla heprean termillä ilmaistua pyyntöä olla joutumatta eskatologiseen koetukseen, ahdinkoon.

Kolmanneksi Septuagintassa ja muissa ajanlaskun alun juutalaisissa teksteissä voidaan kuvata tilannetta, jossa Jumalan ajatellaan suostuneen siihen, että Saatana asettaa ihmisen kiusaukseen. Tällöinkin Jumalan tarkoituksena on koetella ihmisen uskollisuutta. Saatana puolestaan pyrkii saamaan ihmisen lankeamaan. Tämän tutkimuksen kannalta on merkittävää, että tällaista Saatanan aiheuttamaa kiusausta, kuvataan kuitenkin harvoin πειρασμός-termillä, eikä ollenkaan rukouksissa. Septuagintassa ei esim. esiinny termejä πειρασμός ja πειράζω Saatanan kiusatessa Jobia Jumalan luvalla (esim. Job 1:11–12), ei myöskään syntiinlankeemuskertomuksessa Käärmeen houkutellessa ihmistä lankeamaan kiusaukseen (1. Moos. 3:1). Pseudepigrafeissa πειρασμός ja πειράζω esiintyvät tällaisessa yhteydessä kaksi kertaa (Riemuv. k. 10:8–9). Qumranin teksteissä puhutaan koetelluksi (נָסִי) joutumisesta sortajan vihan kohteena (4Q504 1+2v,18) tai ”Belialin hallitessa” (1QS I,18), mutta Belial ei esiinny subjektina נָצַר-verbille (esim. 1QS III,24 Belial yrittää saada hurskaat lankeamaan, mutta ei käytetä נָצַר-verbiä). Mahdollisessa fariseusten traditiossa (esim. Tefillassa tai Mišnan Pirqe Abotissa) ei puhuta Saatanan aiheuttamista kiusauksista näillä termeillä.

Johtopäätöksenä voi todeta, että kun Isä meidän -rukouksen kuudetta pyyntöä olla joutumatta koetukseen tai eskatologiseen ahdinkoon tai kiusaukseen tulkitsee antiikin profaanin ja varhaisjuutalaisen kirjallisuuden pohjalta, πειρασμός-sanan kääntäminen koetuksella saa vahvinta tukea. Abrahamin koetus-kertomus (1. Moos. 22:1), jossa πειράζω esiintyy, kulkee punaisena lankana

tässä koetus-ajatuksessa. Jumala koettelee omiensa uskollisuutta ja tarkoituksena on, ettei kukaan lankea, vaan pysyy uskollisena Jumalan kunniaksi. Ihminen luottaa Jumalan auttavan koetuksissa. Matteuksen kuudes pyyntö sopii tähän kontekstiin: ihminen rukoilee, ettei joutuisi koetukseen. Matteuksen monet yhtäläisyydet esim. Sirakin kirjan kanssa tukevat myös tätä tulkintaa.

Entä miten Isä meidän –rukouksen kuudennen pyynnön *πονηρός*–sanan kääntäisi Septuagintan, Qumranin tekstien, pseudepigrafien ja fariseusten perimätiedon pohjalta? Näissä lähteissä *πονηρός* (hepr. yleensä *רע*) tarkoittaa monenlaista pahaa, pahaa (jumalanvastaista) ihmistä (esim. 5. Moos. 13:6) tai pahaa (jumalanvastaista) tekoa (esim. Jes. 5:20; T. Ruub. 1:8; 1QM VI,6; Av. 2,11). Rukouksissa *πονηρός* esiintyy adjektiivina: Jumalan uskotaan auttavan (*ῥύομαι*) hädän (*πονηρός*) päivänä, esimerkiksi viholliselta ja sairaudesta (Ps. 40(41):2) ja auttamaan vapaaksi (*ἐξαλλάξω*) pahoina (*πονηρός*) aikoina (Kr. Sir. 51:12b). Pseudepigrafeissa Jumalaa rukoillaan pelastamaan (*ῥύομαι*) sielu rikolliselta ja pahalta (*πονηρός*) ihmiseltä (Sal. 12:1) ja pelastamaan (*ῥύομαι*) pahojen (*πονηρός*) ihmisten käsistä (Asen. 27:10). Qumranin teksteissä papit rukoilevat: Jumala "varjeltsoon (*רַחֵם*) sinua kaikesta (*כָּל*) pahasta (*רַע*)" (1QS II,3). Paha ja siitä pääsemisen ajatus on siis tuttu, vaikka sanatarkasti ei esiinny Isä meidän –rukouksen kuudetta pyyntöä "päästä (*ῥύομαι*) meidät pahasta (*πονηρός*)" (Matt. 6:13)". Qumranissa lopun aikaa kutsutaan mm. pahaksi ajaksi (*עַתָּה רַע*, 4QPs^a II,27). Saatanasta ei käytetty tutkituissa lähteissä nimitystä *ὁ πονηρός*, *רַעֲרַע*, *Paha*, *Paholainen*. Samat tulkinnat löytyvät myös antiikin profaanista kirjallisuudesta.

Septuagintan ja muun ajanlaskun alun juutalaisen kirjallisuuden valossa Isä meidän -rukouksen pyynnössä "päästä (*ῥύομαι*) meidät pahasta (*πονηρός*)" paha tarkoittaa erilaisia pahoja asioita, ei Paholaista. Paholaista ei kutsuttu termillä *ὁ πονηρός*, *רַעֲרַע*, missään näistä lähteistä. Paha ei myöskään tarkoita vain eskatologista pahaa, mistä haluttaisiin vapaaksi. Ajatus Jumalasta vapauttamassa erilaisista pahoista asioista esiintyy myös rukouksissa.

Matteus otti Isä meidän –rukouksen evankeliumiinsa Q-lähteestä, laajentaen sitä omalla erityisaineeksellaan. *πειρασμός*–pyyntö on otettu sellaisenaan Q-lähteestä, Matteus lisäsi siihen *πονηρός*–pyynnön. Jatkotutkimuksen aiheeksi

jää, onko Isä meidän –rukouksen sanoilla πειρασμός ja πονηρός Q-lähteessä ja Matteuksen evankeliumin kontekstissa sama vai eri merkitys kuin tässä tutkielmassa tutkituissa antiikin profaaneissa ja varhaisjuutalaisissa lähteissä. Lopullisen käännösratkaisun voi tehdä vasta evankeliumin oma teologia ja tekstin konteksti huomioon ottaen. Kuten vuoden 1992 Kirkkoraamatun kääntämisen yhteydessä käyty keskustelu osoitti, kyse ei ole vain yksittäisten sanojen kääntämisestä, vaan käännösratkaisujen taustalla ovat laajemmat evankeliumien tulkintaan liittyvät kysymykset. Myös kaanonin ulkopuoliset varhaiskristilliset tekstit, Nag Hammadin tekstit ja Uuden testamentin pseudepigrafit, voisivat olla tutkimuksen kohteena: esiintyvätkö πειρασμός- ja πονηρός-sanat siellä ja minkä merkityksen ne siinä kontekstissa saavat.

5. Lyhenteet, lähteet, apuneuvot ja kirjallisuus

5.1. Lyhenteet

DGN	Die Gute Nachricht
JerB	The Jerusalem Bible
Johd. VT:n apokr.	Urhea Judit, viisas Sirak. Johdatus Vanhan testamentin apokryfikirjoihin. Toim. J. Kiilunen & A. Huhtala. Helsinki: Kirjapaja 2008.
Kat.Bib.	Einheitsübersetzung der Heiligen Schrift
Kirk.kok. kesk.ptk	Kirkolliskokouksen keskustelupöytäkirja
KJV	King James' Version
KR	Kirkkoraamattu
LXX	Septuaginta
MT	Masoreettinen eli vokalisoitu heprean teksti (Biblia Hebraica Stuttgartensia)
NEB	The New English Bible
NIV	New International Version
NRSV	New Revised Standard Version
NT	Nya Testamentet
RKK	Raamatunkäännöskomitea
RKK ptk	Raamatunkäännöskomitean arkisto, pöytäkirja
TEV	Today's English Version
UT	Uusi testamentti
VT	Vanha testamentti

LXX:n ja UT:n kirjat ja pseudepigrafit suomalaisin lyhentein, muut seuraavat teosta Schwertner, S. M.

1994 Abkürzungsverzeichnis. 2., überarbeitete und erweiterte Aufl. Theologische Realenzyklopädie. Berlin: Walter de Gruyter.

5.2. Lähteet ja apuneuvot

5.2.1. Painamattomat lähteet

Kirkkohallitus, Helsinki.

XXI:n varsinaisen kirkolliskokouksen asettaman raamatunkäännöskomitean arkisto. Pöytäkirjat 3/1980, 4/1980, 5/1980, 6/1980, 8/1980, 9/1980, 15/1980, 15/1982, 16/1982, 18/1982, 4/1983 ja 7/1989. (=RKK ptk)

5.2.2. Painetut lähteet ja apuneuvot

Huom. kokoelmälähteille poikkeuksellisesti Raamatun nykykieliset käännökset sijaitsevat yhteisen Raamattu/Bibel/Bibeln/Bible-nimikkeen alla, käännösvuoden mukaan järjestettynä

Abegg, M. G. et al. (ed.)

2003-10 The Dead Sea Scrolls Concordance (DSSC) 1-3. Leiden: Brill.

Aland, K. (Hrsg.)

1978-83 Vollständige Konkordanz zum griechischen Neuen Testament I-II. Unter Zugrundelegung aller modernen kritischen Textausgaben und des Textus Receptus. Berlin: Walter de Gruyter.

1997 Synopsis Quattuor Evangeliorum. Locis parallelis evangeliorum, apocryphorum et patrum adhibitis. Editio 15. revisa. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.

Apostoliset isät

- Apostoliset isät. Suom. H. Koskeniemi. 2. uud. p. STKJ 163. Helsinki 1989.

Die Apostolischen Väter

- Die Apostolischen Väter. Griechisch-deutsche Parallelausgabe auf der Grundlage der Ausgaben von F. X. Funk & K. Bihlmeyer & M. Whittaker mit neu übers. und hrsg. von A. Lindemann & H. Paulsen. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1992.

Aristophanes

- Aristophanes I-V. Ed. and Transl. by J. Henderson. LCL. Cambridge (MA): Harvard University Press 1998-2007.

Barthélemy, D. et al. (ed.)

1955-2009 Discoveries in the Judaean Desert (DJD) I-XL. Oxford: Clarendon Press.

Barthélemy, D. & Rickenbacher, O. (Hrsg.)

1973 Konkordanz zum Hebräischen Sirach. Mit Syrisch-Hebräischem Index. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Bauer, W.

1988 Griechisch-deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der frühchristlichen Literatur. 6., völlig neu bearbeitete Aufl. Hrsg. von K. und B. Aland. Berlin: Walter de Gruyter.

Beentjes, P. C.

1997 The Book of Ben Sira in Hebrew. A Text edition of all extant Hebrew manuscripts and a synopsis of all parallel Hebrew Ben Sira texts. SVT 68. Leiden: E. J. Brill.

Beer, G. & Holtzmann, O. et al. (Hrsg.)

1912-67 Die Mischna. Text, Übersetzung und ausführliche Erklärung. Giessen: Verlag von Alfred Töpelmann.

Biblia Hebraica Stuttgartensia

- Biblia Hebraica Stuttgartensia. Ed. by K. Elliger & W. Rudolph et al. 5. verbesserte Aufl. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 1997. (=MT)

Brown, F. & Driver, S. R. & Briggs, C. A.

1981 A New Brown, Driver, and Briggs Hebrew and English Lexicon of the Old Testament. Based on the Lexicon of W. Gesenius. With an appendix containing the biblical Aramaic and with an index. Lafayette: Associated Publishers and Authors.

Burkard, G. et al. (Hrsg.)

1991 Weisheitstexte, Mythen und Epen 2. Weisheitstexte II. Texte aus der Umwelt des Alten Testaments III. Gütersloh: Verlagshaus Gerd Mohn.

Charlesworth, J. H. (ed.)

1983-85 The Old Testament Pseudepigrapha I-II. London: Darton, Longman & Todd. (=OTP)

Denis, A-M. (éd.)

1987 Concordance grecque des pseudépigraphes d'Ancien Testament. Concordance Corpus des textes Indices. Louvain: Université Catholique de Louvain.

Dioskurides

- Des Pedanios Dioskurides. Aus Anazarbos Arzneimittellehre in fünf Büchern (Materia medica). Übers. von J. Berendes. Stuttgart: Verlag von Ferdinand Enke 1902.
- Pedanii Dioscuridis. Anazarbei. De Materia Medica I-III. Ed. M. Wellmann. Berlin: Berolini Apud Weidmannos 1958.

Euripides

- Euripides I-VII. Suppliant Women, Electra, Heracles. Transl. by D. Kovacs. LCL 9. Cambridge (MA): Harvard University Press 1998.

Flavius Josephus

- Josephus I-X. With an English Transl. by H. S. Thackeray et al. LCL. London: William Heinemann 1926-1965.

Geissen, A. (Hrsg.)

- 1968 Der Septuaginta-Text des Buches Daniel. Kap. 5-12, zusammen mit Susanna, Bel et Draco. Sowie Esther Kap. 1,1a-2,15. Nach dem Kölner Teil des Papyrus 967. Papyrologische Texte und Abhandlungen 5. Hrsg. von L. Koenen & R. Merkelbach. Bonn: Rudolf Habelt Verlag.

Goldschmidt, L. (Hrsg.)

- 1980 Der Babylonische Talmud I-XII. Nach der ersten zensurfreien Ausgabe unter Berücksichtigung der neueren Ausgaben und handschriftlichen Materials neu übertragen durch L. Goldschmidt. 3. Aufl. Königstein: Jüdischer Verlag.

Gyllenberg, R.

- 1967 Uuden testamentin kreikkalais-suomalainen sanakirja. 2. korj. p. Helsinki: Otava.

Haarala, R. et al. (toim.)

- 1990-94 Suomen kielen perussanakirja I-III. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

Hatch, E. & Redpath, H. A. (ed.)

- 1998 A Concordance to the Septuagint and the Other Greek Versions of the Old Testament. Including the Apocryphal Books. Second Edition. Grand Rapids: Baker Academic.

Herodotos/Herodoti

- Herodotoksen Historia-teos 1-3: I-IX kirja. Suom. E. Rein. Porvoo: WSOY 1907-10.
- Herodoti. Historiae 1-2: Libri I-IX. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit C. Hude. Editio 3. Scriptorum Classicorum. Bibliotheca Oxoniensis. Oxonii: E. Typographeo Clarendoniano 1927.

Hoffmann, P. & Hieke, T. & Bauer, U. (ed.)

- 1999-2000 Synoptic Concordance 1-4. A Greek Concordance to the First Three Gospels in Synoptic Arrangement, statistically evaluated, including occurrences in Acts. Berlin: Walter de Gruyter.

Jastrow, M. (ed.)

- 1950 A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature I-II. With an Index of Scriptural Quotations. New York: The Judaica Press, Inc.

Kasovsky, C. Y. (ed.)

- 1956-60 Thesaurus Mishnae I-IV. Concordantiae verborum quae in 6 Mishnae ordinibus reperiuntur. Jerusalem: Massadah Publishing co. Ltd.

Koehler, L. & Baumgartner, W.

- 1967-96 Hebräisches und aramäisches Lexikon zum Alten Testament I-V & Supplementband. 3. Aufl. Neu bearbeitet von W. Baumgartner et al. Leiden: E. J. Brill. (=HALAT)

Ksenofon/Xenophon

- Xenophon. Cyropaedia I-II. With an English Transl. by W. Miller. LCL. Cambridge (MA): Harvard University Press 1914.

Kyraniden

- Die Kyraniden. Hrsg. von D. Kaimakis. Beiträge zur klassischen Philologie 76. Hrsg. von E. Heitsch et al. Meisenheim am Glan: Verlag Anton Hain 1976.

Levy, J. (Hrsg.)

- 1924a-d Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim I-IV. Nebst beiträgen von H. L. Fleischer. 2. Aufl. mit nachträgen und berichtigungen von L. Goldschmidt. Berlin: Benjamin Harz Verlag.

- Lieberman, S. (ed.)
 sine anno Talmud Yerushalmi. Codex Vatican (Vat. Ebr. 133). 135 Photocopies. With an Introduction. A Page Concordance Index to the Venice edition by A. P. Sherry. Jerusalem: Makor Publishing Ltd.
- Liddell, H. G. & Scott, R. et al. (ed.)
 1968 A Greek-English Lexicon. New, 9. ed. 1940. With a supplement 1968. Oxford: Clarendon Press.
- Louw, J. P. & Nida, E. A. (ed.)
 1988 Greek-English Lexicon of the New Testament based on Semantic Domains 1-2. New York: United Bible Societies.
- Lust, J. & Eynikel, E. & Hauspie, K. (ed.)
 2003 Greek-English Lexicon of the Septuagint. Rev. Ed. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Mandelkern, S. (ed.)
 1971 Veteris Testamenti Concordantiae. Hebraicae Atque Chaldaicae. Tel Aviv: Sumptibus Schocken Hierosolymis.
- Mayer, G.
 1974 Index Philoneus. Berlin: Walter de Gruyter.
- Neusner, J. (ed.)
 1982-1994 The Talmud of the Land of Israel 1-35. A Preliminary Translation and Explanation by J. Neusner et al. Chicago Studies in the History of Judaism. Chicago: The University of Chicago Press.
- 1985 Genesis Rabbah. The Judaic Commentary to the Book of Genesis I-III. A New American Transl. by J. Neusner. Brown Judaic Studies 104-106. Atlanta: Scholars Press.
- 1988 The Mishnah. A New Translation by J. Neusner. New Haven: Yale University Press.
- Novum Testamentum Graece
 - Novum Testamentum Graece. Begründet von E. & E. Nestle. Hrsg. von B. & K. Aland et al. 28. revidierte Aufl. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 2012.
- Philo Alexandrinus
 - Philo I-X. Suppl. I-II. With an English Transl. by F. H. Colson et al. LCL. Cambridge (MA): Harvard University Press 1927-1962.
- Raamattu/Bibel/Bibeln/Bible (käännösvuoden mukaan järjestettynä)
 - The New Testament. Transl. by W. Tyndale. The text of the Worms edition of 1526 in original spelling. London: The British Library 2000. (=Tyndale 1526)
 - Thet Nyia Testamentit på Swensko 1526. Med en efterskrift utgiven i faksimil av E. Gamby. Uppsala: Bokgillet's förlag 1966. (=NT 1526)
 - Biblia, das ist die gantze heilige Schrifft Deutsch Mart. Luth. Wittenberg. Gedruckt durch Hans Lufft 1534. Vollständiger Nachdruck I-II. Köln: Taschen. (=Luther 1534)
 - Se Usi Testamenti 1548. Mikael Agricolan teokset II. Uudistettu näköispainos. Porvoo: WSOY 1987. (=Agricola 1548)
 - Holy Bible Authorized King James Version. The New Scofield Reference Bible. New York: Oxford University Press 1967. (=KJV 1611)
 - Biblia, Se on: Coco Pyhä Raamattu Suomexi. Pääramattuun, Hebrean ja Krekan jälkeen: Esipuhetten, Marginaliain, Concordantiain, Selitösten ja Registerein cansa. Stockholm 1642. Faksimilepainos. Porvoo: WSOY 1985. (=KR 1642)
 - Biblia. Se on: Koko Pyhä Raamattu Suomeksi. Turusa 1776. Korj. p. Oulu: Suomen Rauhanjyhdistysten Keskusyhdistys 1976. (=KR 1776)
 - Bibeln. Gamla och Nya Testamentet. De Kanoniska Böckerna. Övers. gillad och stadfäst av Konungen år 1917. Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag 1942. (=Bibeln 1917)

- Pyhä Raamattu. Vanha testamentti: XI yleisen Kirkolliskokouksen vuonna 1933 käytäntöön ottama suomennos. Uusi testamentti: XII yleisen Kirkolliskokouksen vuonna 1938 käytäntöön ottama suomennos. Turku: Suomen Pipliaseura 1962. (=KR 1938)
- The New Testament in Hebrew and English. London: The Society for Distributing Hebrew Scriptures 1966.
- Neljä evankeliota. Suom. A. Saarisalo. Helsinki: Vapaa Evankeliumisäätiö 1968. (=Saarisalo 1968)
- Evankeliumi Matteuksen mukaan. Suom. P. Saarikoski. Helsinki: Otava 1969. (=Saarikoski 1969)
- The New English Bible. With the Apocrypha. Oxford: Oxford University Press 1970. (=NEB 1970)
- Uusi testamentti nykysuomeksi. Helsinki: Suomen Kirkon Sisälähetysseura 1972. (=UTN 1972)
- Das Alte Testament. Das Neue Testament. Einheitsübersetzung der Heiligen Schrift. Stuttgart: Katholische Bibelanstalt 1974. (=Kat. Bib.)
- The Good News Bible. Today's English Version. Stonehill Green: British Bible Society 1976. (=TEV 1976)
- The Holy Bible. New International Version. Grand Rapids: Zondervan Bible Publishers 1978. (=NIV 1978)
- Die Bibel in heutigem Deutsch. Die Gute Nachricht des Alten und Neuen Testaments. 2., durchgesehene Aufl. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 1982. (=DGN 1982)
- Matteuksen evankeliumi. Markuksen evankeliumi. RKK:n laatimat suomennokset. Helsinki: Suomen Kirkon Sisälähetysseura 1983. (=RKK 1983)
- Die Bibel nach der Übersetzung Martin Luthers. Neu bearbeitet. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 1984. (=Luther 1984)
- Luukkaan evankeliumi. Apostolien teot. RKK:n uusina suomennoksina. Helsinki: SLEY-kirjat 1985. (=RKK 1985)
- The New Jerusalem Bible. London: Darton, Longman & Todd 1985. (=JerB 1985)
- The Holy Bible containing the Old and New Testaments. New Revised Standard Version. New York: Oxford University Press 1989. (=NRSV 1989)
- Uusi testamentti. RKK:n ehdotus. Suomen ev.-lut. kirkon kirk.kok:n syysistuntokauden 1989 pöytäkirjan liite. Suomen ev.-lut. kirkon keskushallinnon Sarja A 1989:2. Helsinki: Kirkon keskusrahasto 1989. (=RKK 1989)
- Pyhä Raamattu. Vanha testamentti. Uusi testamentti. Suomen ev.-lut. kirkon kirk.kok:n vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos. Helsinki: Suomen Pipliaseura 1992. (=KR 1992)
- Bibel 2000. Texterna Gamla testamentet. Tillägg till Gamla testamentet De apokryfa eller deuterokanoniska skrifterna. Nya testamentet. Stockholm: Verbum 1999. (=Bibel 2000)

Rengstorf, K. H. et al. (ed.)

1968-83 A Complete Concordance to Flavius Josephus I-IV and Supplement. Leiden: E. J. Brill.

Robinson, J. M. & Hoffmann, P. & Kloppenborg, J. S. (ed.)

2000 The Critical Edition of Q. Synopsis including the Gospels of Matthew and Luke, Mark and Thomas with English, German, and French Translations of Q and Thomas. Leuven: Peeters.

Septuaginta

- Septuaginta. Vetus Testamentum Graecum. Auctoritate Academiae Scientiarum Gottingensis editum I-XVI, 2. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1974-.
- Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes. Ed. A. Rahlfs & R. Hanhart. Duo volumina in uno. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 2006. (=LXX)

Seppälä, S. (suom.)

1982 Etiopialainen Eenokin kirja. Helsinki: Ortokirja ry.

Siirakin kirja

2005 Siirakin kirja heprealaisen ja kreikkalaisen tekstin mukaan. Käännösehdotus. Apokryfikirjojen käännöskomitea. Helsinki: Kirkon keskusrahasto.

- Smend, R. (Hrsg.)
1906 Die Weisheit des Jesus Sirach. Hebräisch und Deutsch. Mit einem hebräischen Glossar. Berlin: Verlag von Georg Reimer.
- Sollamo, R. & Pajunen M. S. (toim.)
2017 Kuolleenmeren kirjakääröt. Kriittinen suomennosvalikoima. Helsinki: Gaudeamus.
- Syntipas/Syntipae
- Syntipae Philosophi Persae. Fabulae LXII. Graece et Latine. Ex Dvobvs Codicibvs Mosquensibvs. Primvm edidit et animadversiones adiecit C. F. Matthaei. Accesserunt Scholia inedita Porphyrii aliorumque ad Iliados Homeri Ω. et notitia variorum Codd. MSS. Lipsiae: Christiani Rvdigeri 1781.
- Toivanen, A. & Soinila, S. (toim.)
1990 Sanasta sanaan. UT:n käännösehdotuksen 1989 hakusanakirja. Jyväskylä: Gummerus.
1992-93 Raamatun uusi hakusanakirja I-II. Porvoo: WSOY.
- Tov, E. et al.(ed.)
2006 The Dead Sea Scrolls Electronic Library (DSSEL). Revised Edition. Texts and Images. English Translations. (Partially based on The Dead Sea Scrolls Reader DSSR 1-6. Ed. by D. W. Parry & E. Tov.) Brigham Young University. Leiden: Brill.
- Vanhan testamentin apokryfikirjat
- Vanhan testamentin apokryfikirjat. Helsinki: Kotimaa-Yhtiöt Oy/Kirjapaja 2009.
- Vuorela, V. (toim.)
1951-54 Raamatun hakusanakirja I-II. Helsinki: WSOY.
- Wünsche, A. (übers.)
1967 Der Midrasch Debarim Rabba. Das ist die haggadische Auslegung des fünften Buches Mose. Mit Noten und Verbesserungen von J. Fürst & O. Strasschun. Bibliotheca Rabbinica III/2. Eine Sammlung alter Midraschim. 16. und 19. Lieferung. Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung.

5.3. Kirjallisuus

- Agourides, S.
1983 Apocalypse of Sedrach (Second to Fifth Century A.D.). A New Transl. and Introduction. – OTP I. Ed. by J. H. Charlesworth. London: Darton, Longman & Todd. 605-613.
- Antin K. & Tepsa, P.
2017 Hymnien kirja (1QH^a). – Kuolleenmeren kirjakääröt. Kriittinen suomennosvalikoima. Toim. R. Sollamo & M. S. Pajunen. Helsinki: Gaudeamus. 338-356.
- Bengtsson, H.
2009 Uskonnollisia ryhmittymiä. – Aarre saviastioissa. Qumranin tekstit avautuvat. Toim. J. Jokiranta. Kirjapaja: Helsinki. 71-83.
- Berman, M. M. & Carlebach, A. et al. (ed.)
1972a Kaddish. – EJ 10. Ed. by C. Roth et al. Jerusalem: Encyclopaedia Judaica. 660-663.
1972b Morning Benedictions. – EJ 12. Ed by C. Roth et al. Jerusalem: Encyclopaedia Judaica. 325-326.
- Black, M.
1985 The Book of Enoch or I Enoch. A New English Ed. With commentary and textual notes. SVTP7. Ed. by A. M. Denis et al. Leiden: E. J. Brill.
- Burchard, C.
1985 Joseph and Aseneth (First Century B.C.–Second Century A.D.) A New Transl. and Introduction. – OTP II. Ed. by J. H. Charlesworth. London: Darton, Longman & Todd. 177-248.

- Carruth, S. & Garsky, A.
1996 Q 11:2b-4. The Database of the International Q Project. Documenta Q. Reconstructions of Q Through Two Centuries of Gospel Research Excerpted, Sorted, and Evaluated Excerpted, Sorted, and Evaluated. Ed. by J. M. Robinson et al. Leuven: Peeters.
- Carruth, S. & Robinson, J. M.
1996 Q 4:1-13, 16. The Temptations of Jesus Nazara. The Database of the International Q Project. Documenta Q. Reconstructions of Q Through Two Centuries of Gospel Research Excerpted, Sorted, and Evaluated. Ed. by J. M. Robinson et al. Leuven: Peeters.
- Castrén, P. & Pietilä-Castrén, L.
2000 Antiikin käsikirja. Helsinki: Otava.
- Chazon, E. & Stone, M.
2000 4QTime of Righteousness (Plate VIII). Qumran Cave 4 XXVI. Cryptic Texts and Miscellanea 1. Discoveries in the Judaean Desert XXXVI. Oxford: Clarendon Press. 172-184.
- Chilton, B. & Neusner, J.
1995 Judaism in the New Testament. Practices and beliefs. London: Routledge.
- Cross, F. M.
2002 Testimonia (4Q175 = 4QTestimonia = 4QTestim). – The Dead Sea Scrolls 6B. Hebrew, Aramaic, and Greek Texts with English Translations. Ed. by J. H. Charlesworth et al. Tübingen: Mohr Siebeck. 308-328.
- Dalman, G.
1898 Die Worte Jesu I. Mit Berücksichtigung des nachkanonischen jüdischen Schrifttums und der aramäischen Sprache. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Dienemann, M.
1999 Entlehnungen der christlichen Religionen vom Judentum. – Die Lehren des Judentums nach den Quellen III (Teil 5). Neu hrsg. von W. Homolka (1. Aufl. 1930). München: Knesbeck. 399-429.
- Dohmen, C. & Rick, D.
1993 תענע. – ThWAT VII. Hrsg. von H.-J. Fabry et al. Stuttgart: W. Kohlhammer. 582-612.
- Doran, R.
1985 Aristeeas the Exegete (prior to First century B.C.). A New Transl. and Introduction. – OTP II. Ed. by J. H. Charlesworth. London: Darton, Longman & Todd. 855-859. Cynics and Christian Origins. Edinburgh: T & T Clark.
- Dunderberg, I. & Marjanen, A. (toim.)
2005 Nag Hammadin kätketty viisaus. Gnostilaisia ja muita varhaiskristillisiä tekstejä. 2. täydennetty painos. Helsinki: WSOY.
- Evans, C. A.
2002 The Misplaced Jesus, Interpreting Jesus in a Judaic Context. – The Missing Jesus. Rabbinic Judaism and The New Testament. Ed. by B. Chilton et al. Boston: Brill Academic Publishers, Inc. 11-39
- Flusser, D.
1984 Psalms, Hymns and Prayers. – Jewish Writings of the Second Temple Period. The Literature of the Jewish People in the Period of the Second Temple and the Talmud 2. Ed. by M. E. Stone. CRI II. Assen: Van Gorcum. 551-578.
- Gibson, J. B.
1995 The Temptations of Jesus in Early Christianity. JSNTS 112. Sheffield: Sheffield Academic Press.
1997 More Ptolemaeus Gram. questions. – Internet-osoitteessa

- [http://omega.cohums.ohio-state.edu/hype ... rve_archives/log97/9710b/9710b.129.html](http://omega.cohums.ohio-state.edu/hype...rve_archives/log97/9710b/9710b.129.html). 8.10.
- 1998a Translation Help. – Internet-osoitteessa
<http://omega.cohums.ohio-state.edu/hyper-lists/classics-l/98-11-01/0713.html>. 28.10.
- 1998b Testing Temptation: The Meaning of Q 11:4b. Prepared for the Q Section of the SBL Annual Meeting, November 1998. – Synoptic-L Articles.
[http:// www.bham.ac.uk/theology/synoptic-l/gibson.html](http://www.bham.ac.uk/theology/synoptic-l/gibson.html). Viitattu 12.12.2000.
- 2001 Matthew 6:9-13// Luke 11:2-4: An Eschatological Prayer? – Biblical Theology Bulletin 31/3. 96-105.
- Gilbert, M.
1984 Wisdom Literature. – Jewish Writings of the Second Temple Period. The Literature of the Jewish People in the Period of the Second Temple and the Talmud 2. Ed. by M. E. Stone. CRI II. Assen: Van Gorcum. 283-324.
- Goldin, J.
1972 Avot. – EJ 3. Ed. by C. Roth et al. Jerusalem: Encyclopaedia Judaica. 983-984.
- Granroth, R.
2017 Damaskon kirja (CD). – Kuolleenmeren kirjakääröt. Kriittinen suomennosvalikoima. Toim. R. Sollamo & M. S. Pajunen. Helsinki: Gaudeamus. 53-75.
- Gunkel, H.
1910 Genesis. Übersetzt und erklärt von H. Gunkel. 3. neugearbeitete Aufl. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Haapa, E.
1969 Matteuksen evankeliumi. 2. korj. p. Suomalainen Uuden testamentin selitys 1. Helsinki: Kirjapaja.
- Hakola, R.
2005 Fariseusten ankea arki. Kristillisen viholliskuvan juurilla. –TAik 110. 483-496.
- Hakola, R. & Pakkala, J.
2008 Kristinuskon ja juutalaisuuden juuret. Arkeologian näkökulmia. Helsinki: Kirjapaja.
- Harder, G.
1959 πονηρός, πονηρία. – ThWNT VI. Hrsg. von G. Friedrich. Stuttgart: W. Kohlhammer. 546-562.
- Harviainen, T.
1997 Mišna Abot – Isien lauselmät. Johdanto, suomennos ja selityksiä. – Samudraphena, Valtameren vaahto. Kirjoitelmia itäisiltä mailta. Toim. H. Halén. Suomen itämaisen seuran suomenkielisiä julkaisuja 26. Helsinki: Gummerus. 89-118.
2008 Apokryfikirjojen kielet: aramea, heprea, kreikka. – Johd. VT:n apokr. 35-39.
2012 Vuoden 1992 raamatunkäännöksen syntytilanne ja tausta. – TAik 117. 579-583.
- Harviainen, T. & Veijola, T.
2008 Heprealainen Sirakin kirja (Ben Sira). – Johd. VT:n apokr. 179-187.
- Heinemann, J.
1977 Prayer in the Talmud. Forms and Patterns. – Studia Judaica IX. Forschungen zur Wissenschaft des Judentums. Hrsg. von E. L. Ehrlich. Berlin: Walter de Gruyter.
- Helfmeyer, F. J.
1986 תפלה – ThWAT V. Hrsg. von G. J. Botterweck et al. Stuttgart: W. Kohlhammer. 473-487.
- Hoffman, L. A.
2000 Liturgy of Judaism: History and Form. – The Encyclopaedia of Judaism I-III. Ed. by J. Neusner et al. Leiden: Brill. 823-832.

- Holtzmann, O. (Hrsg.)
 1912 Berakot (Gebete), 1. Traktat. Text, Übersetzung und Erklärung. Nebst einem textkritischen Anhang. Die Mischna: I Seder. Hrsg. von G. Beer & O. Holtzmann. Giessen: Verlag von Alfred Töpelmann.
- Hoegenhaven, J.
 2009 Qumranin viisautta. – Aarre saviastioissa. Qumranin tekstit avautuvat. Toim. J. Jokiranta. Kirjapaja: Helsinki. 241-251.
- Illman, K.-J.
 1991 Hur beskriva judendomen? – Alkukirkko ja juutalaisuus. Toim. A.-M. Enroth-Voitila et al. SESJ 53. Helsinki. 9-23.
- Illman, K.-J. & Harviainen, T.
 2002 Judisk historia. 8. korrigerade uppl. Religionsvetenskapliga skrifter 14. Åbo: Åbo Akademi.
- Isaac, E.
 1983 1 (Ethiopic Apocalypse of) Enoch (Second Century B.C.-First Century A.D.). A New Transl. and Introduction. – OTP I. Ed. by J. H. Charlesworth. London: Darton, Longman & Todd. 5-89.
- Jokiranta, J.
 2013 Qumranin liike ilman Qumrania. Qumranin sääntötekstien uskonnolliset yhteisöt. – TAik 118. 210-223.
 2017 Psalmipešer (4QpPs^a). – Kuolleenmeren kirjakääröt. Kriittinen suomennosvalikoima. Toim. R. Sollamo & M. S. Pajunen. Helsinki: Gaudeamus. 205-218.
- Jokiranta, R. & Kantola, A. & Riska M.
 2017 Tempelikäärö (11QT). – Kuolleenmeren kirjakääröt. Kriittinen suomennosvalikoima. Toim. R. Sollamo & M. S. Pajunen. Helsinki: Gaudeamus. 283-324.
- Järvinen, A.
 1997 Jeesuksen lauselmien evankeliumi Q. – Varhaiskristilliset evankeliumit. Toim. M. Myllykoski et al. Helsinki: Yliopistopaino. 125-182.
- Kampen, J.
 2011 Wisdom Literature. Eerdmans Commentaries on the Dead Sea Scrolls. Ed. by M. G. Abegg Jr. & P. W. Flint. Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Kee, H. C.
 1983 Testaments of the Twelve Patriarchs. (Second Century B.C.) A New Transl. and Introduction. – OTP I. Ed. by J. H. Charlesworth. London: Darton, Longman & Todd. 775-828.
- Kiilunen, J.
 2008a Apokryfikirjojen vaiheet ja kanoninen asema eri kirkkokunnissa. – Johd. VT:n apokr. 50-65.
 2008b Kreikkalainen Esterin kirja. – Johd. VT:n apokr. 143-152.
- Kirkolliskokouksen keskustelupöytäkirja
 1989 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokous. Keskustelupöytäkirja. Syysistunto 1989. Helsinki: Kirkkohallitus. (=Kirk.kok. kesk.ptk 1989)
- Kirkolliskokouksen keskustelupöytäkirja
 1991 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokous. Keskustelupöytäkirja. Syysistunto 1991. Ylimääräinen istunto 10.-11.1.1992. Helsinki: Kirkkohallitus. (=Kirk.kok. kesk.ptk 1991)

- Kirkolliskokouksen pöytäkirja
1991 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokous. Syysistuntokausi 1991. Ylimääräinen istunto 10.-11.1.1992. Helsinki: Kirkkohallitus. (=Kirk.kok. ptk 1991)
- Kloppenborg, J. S.
2008 Q, the Earliest Gospel. An Introduction to the Original Stories and Sayings of Jesus. Louisville: Westminster John Knox Press.
- Kuhn, K. G.
1950 Achtzehngebet und Vaterunser und der Reim. WUNT 1. Hrsg. von J. Jeremias et al. Tübingen: Verlag J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- Kümmel, W. G.
1983 Einleitung in das Neue Testament. 21., erneut ergänzte Aufl. Heidelberg: Quelle & Meyer.
- Lauha, A.
1978 Kohelet. BK Altes Testament XIX. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag.
- Lerner, M. B.
1987 The Tractate Avot. – The Literature of the Sages 1. The Literature of the Jewish People in the Period of the Second Temple and the Talmud 3. Ed. by S. Safrai. CRI II. Assen: Van Gorcum. 263-282.
- Lohmeyer, E.
1952 Das Vaterunser. 3. Aufl. Zürich: Zwingli Verlag.
- Lohse, E.
1971 Umwelt des Neuen Testaments. Grundrisse zum Neuen Testament. NTD1. Ergänzungsreihe. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
1972 Die Entstehung des Neuen Testaments. ThW 4. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer.
- Luukkonen, O. & Westerlund, J.
2017 Sotakäärö (1QM). – Kuolleenmeren kirjakääröt. Kriittinen suomennosvalikoima. Toim. R. Sollamo & M. S. Pajunen. Helsinki: Gaudeamus. 103-125.
- Luz,
1997 Das Evangelium nach Matthäus 1. Mt 1-7. 4., durchgesehene Aufl. EKK I/1. Zürich: Benziger Verlag.
- Maier, J.
1972 Geschichte der jüdischen Religion. Berlin: Walter de Gruyter.
1973a Frühjüdische Literatur: Überblick. – Literatur und Religion des Frühjudentums. Hrsg. von J. Maier et al. Würzburg: Echter Verlag. 117-122.
1973b Kontinuität und Neuanfang. – Literatur und Religion des Frühjudentums. Hrsg. von J. Maier et al. Würzburg: Echter Verlag. 1-18.
- Marti, K. & Beer, G. (Hrsg.)
1927 Abot (Väter), 9. Traktat. Text, Übersetzung und Erklärung. Nebst einem textkritischen Anhang. Die Mischna: IV Seder. Hrsg. von G. Beer & O. Holtzmann. Giessen: Verlag von Alfred Töpelmann.
- Marttila, M.
2008 Israelin historia Sirakin kirjan esi-isien ylistyksessä (Sir. 44-49). – TAik 113. 301-313.
- Metso, S.
2009 Qumranin tekstit ja rabbiininen kirjallisuus. – Aarre saviastioissa. Qumranin tekstit avautuvat. Toim. J. Jokiranta. Kirjapaja: Helsinki. 352-361.
2017 Yhdyskuntasääntö (1QS) ja käsikirjoitus 4QS^d. – Kuolleenmeren kirjakääröt. Kriittinen suomennosvalikoima. Toim. R. Sollamo & M. S. Pajunen. Helsinki: Gaudeamus. 27-52.

- Myllykoski, M. & Kiilunen, J.
 1997 Synoptinen ongelma. –Varhaiskristilliset evankeliumit. Toim. M. Myllykoski et al. Helsinki: Yliopistopaino. 38-79.
- Navè Levinson, P.
 1982 Einführung in die rabbinische Theologie. Die Theologie. Einführungen in Gegenstand, Methoden und Ergebnisse ihrer Disziplinen. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Neusner, J.
 1971a-c The Rabbinic Traditions about the Pharisees before 70 I-III. Leiden: E. J. Brill.
 1975 Early Rabbinic Judaism. Historical Studies in Religion, Literature and Art. Studies in Judaism in Late Antiquity 13. Ed. by J. Neusner. Leiden: E. J. Brill.
 1984a Judaism in the Beginning of Christianity. London: Fortress Press.
 1984b Torah from Our Sages. Pirke Avot. A New American Translation and Explanation by J. Neusner. New York: Rossel Books.
 1987 Self-fulfilling prophecy. Exile and Return in the History of Judaism. Boston: Beacon Press.
 1988 Judaism. The Evidence of the Mishnah. Brown Judaic Studies 129. Atlanta: Scholars Press.
 1989 Formative Judaism. Religious, Historical, and Literary Studies. Sixth Series. Brown Judaic Studies 184. Atlanta: Scholars Press.
 1993 Åbo Addresses and Other Recent Essays on Judaism in Time and Eternity. South Florida Studies in the History of Judaism 22. Ed. by J. Neusner et al. Atlanta: Scholars Press.
 1994a Introduction to Rabbinic Literature. The Anchor Bible Reference Library. New York: Doubleday.
 1994b Rabbinic Literature & the New Testament. What we cannot show, we do not know. Valley Forge: Trinity Press International.
- Nielsburg, G. W. E.
 1984 The Bible Rewritten and Expanded. – Jewish Writings of the Second Temple Period. The Literature of the Jewish People in the Period of the Second Temple and the Talmud 2. Ed. by M. E. Stone. CRI II. Assen: Van Gorcum. 89-156.
- Nisula, T.
 2008a Ensimmäinen makkabilaikirja. – Johd. VT:n apokr. 153-159.
 2008b Toinen makkabilaikirja. – Johd. VT:n apokr. 160-166.
- Nuorteva, J.
 1992 Suomalainen Raamattu 350 vuotta. – TAik 97. 549-554.
- Olson, D. T. (ed.)
 1997 Words of the Lights (4Q504-506 = 4QDibHam^{a-c}). – Pseudepigraphic and Non-Masoretic Psalms and Prayers. The Dead Sea Scrolls 4A. Hebrew, Aramaic, and Greek Texts with English Translations. Ed. by J. H. Charlesworth et al. Tübingen: Mohr Siebeck. 107-153.
- Pakkala, J.
 2017 Viikon rukoukset (4QDibHam). – Kuolleenmeren kirjakääröt. Kriittinen suomennosvalikoima. Toim. R. Sollamo & M. S. Pajunen. Helsinki: Gaudeamus. 384-389.
- Perry, B. E. (ed.)
 1952 Aesopica I: Greek and Latin Texts. The University of Illinois.
- Puech, É. (par)
 1998 Qumrán Grotte 4 XVII. Textes Hébreux (4Q521-4Q528, 4Q576-4Q579). Discoveries in the Judaean Desert XXV. Oxford: Clarendon Press.

Raamatunkäännöskomitean osamietintö

- 1975 XXI varsinaisen kirkolliskokouksen asettaman raamatunkäännöskomitean osamietintö. Suomen ev.-lut. kirkon kirk.kok. ptk. Kevätistunto 1975. Helsinki: Kirkkohallitus. (=RKK:n osamietintö)

Raamatunkäännösvaliokunnan mietintö

- 1991 Raamatunkäännösvaliokunnan mietintö n:o 1/1991 raamatunkäännöskomitean ehdotuksesta Vanhan ja Uuden testamentin suomennokseksi. Suomen ev.-lut. kirkon kirk.kok:n ptk. Syysistunto 1991. Ylimääräinen istunto 10.-11.1.1992. Helsinki: Kirkkohallitus.

von Rad, G.

- 1971 Das Opfer des Abraham. Mit Texten von Luther, Kierkegaard, Kolakowski und Bildern von Rembrandt. München: Chr. Kaiser Verlag.
1972 Das Erste Buch Mose, Genesis. Übers. und erklärt von G. von Rad. 9., überarbeitete Aufl. ATD 2/4. Neues Göttinger Bibelwerk. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Reiterer, F. V. (Hrsg.)

- 1996 Freundschaft bei Ben Sira. BZAT 244. Berlin: Walter de Gruyter.

Safrai, S.

- 1976a Religion in Everyday Life. – The Jewish People in the First Century 2. Ed. by S. Safrai et al. CRI I. Assen: Van Gorcum. 793-833.
1976b The Synagogue. – The Jewish People in the First Century 2. Ed. by S. Safrai et al. CRI I. Assen: Van Gorcum. 908-944.

Sanders, E. P.

- 1994 Judaism: Practice and Belief 63 BCE-66 CE. 2nd ed. with corrections. London: SCM Press.

Sarason, R. S.

- 1981a The Modern Study of Jewish Liturgy. – The Study of Ancient Judaism I. Ed. by J. Neusner. Ktav Publishing House, Inc. 107-179.
1981b Recent Developments in the Study of Jewish Liturgy. – The Study of Ancient Judaism I. Ed. by J. Neusner. Ktav Publishing House, Inc. 180-187.

Sauer, G.

- 2000 Jesus Sirach/Ben Sira. Übers. und erklärt von G. Sauer. ATD Apokryphen. Neues Göttinger Bibelwerk 1. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Saukkonen, M.

- 2017 Eskatologinen midraš (4QMidrEschat). – Kuolleenmeren kirjakääröt. Kriittinen suomenosvalikoima. Toim. R. Sollamo & M. S. Pajunen. Helsinki: Gaudeamus. 155-167.

Schäfer, P.

- 1973 Der synagogale Gottesdienst. – Literatur und Religion des Frühjudentums. Hrsg. von J. Maier et al. Würzburg: Echter Verlag. 391-413.

Seesemann, H.

- 1959 πεῖρα κατλ. – ThWNT VI. Hrsg. von G. Friedrich. Stuttgart: W. Kohlhammer. 23-37.

Seppänen, C. & von Weissenberg, H.

- 2013 Raamattu ennen kaanonaa. Kirjoitusten arvovaltaisuus Qumranin teksteissä. – TAik 118. 196-209.

Skehan, P. W. & Di Lella, A. A.

- 1987 The Wisdom of Ben Sira. A New Translation with Notes by P. W. Skehan. Introduction and Commentary by A. A. Di Lella. The Anchor Bible 39. New York: Doubleday.

Smend, R.

- 1978 Die Entstehung des Alten Testaments. ThW 1. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer.

- Sollamo, R.
2008 Apokryfikirjat osana Toisen temppelin ajan rikasta juutalaista kirjallisuutta. – Johd. VT:n apokr. 21-34.
- Spittler, R. P.
1983 Testament of Job (First Century B.C.-First Century A.D.). A New Transl. and Introduction. – OTP I. Ed. by J. H. Charlesworth. London: Darton, Longman & Todd. 829-868.
- Stegemann, H.
1963 Der Pešer Psalm 37 aus Höhle 4 von Qumran (4QpPs37). – Revue de Qumran 4. 235-270.
- Stemberger, G.
1979 Das klassische Judentum. Kultur und Geschichte der rabbinischen Zeit (70 n. Chr. bis 1040 n. Chr.). München: Verlag C. H. Beck.
1982 Der Talmud. Einführung – Texte – Erläuterungen. München: Verlag C. H. Beck.
- Steudel, A.
1993 אחרית הימים in the Texts from Qumran. – Revue de Qumran 16. 225-246.
- Steudel, A. et al. (Hrsg.)
2001 Die Texte aus Qumran II. Hebräisch/Aramäisch und Deutsch. Mit Masoretischer Punctuation, Übersetzung, Einführung und Anmerkungen. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Strack, H. L. & Billerbeck, P.
1924-61 Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch I-VI. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- Strack, H. L. & Stemberger, G.
1982 Einleitung in Talmud und Midrasch. 7., völlig neu bearbeitete Aufl. München: Verlag C. H. Beck.
- Syreeni, K. & Luomanen, P.
1997 Matteuksen evankeliumi. – Varhaiskristilliset evankeliumit. Toim. M. Myllykoski et al. Helsinki: Yliopistopaino. 183-235.
- Tervanotko, H. & Orpana, J.
2013 Mooseksen kirjojen muokatut versiot. – TAik 118. 224-234.
- Toivanen, A.
1985 Ajankohtainen raamatunsuomennos. Helsinki: Kirjaneliö.
1989 Sanotaan se suomeksi. Uudistuva Raamatunkäännös: UT. Helsinki: Kirjapaja.
- Tov, E.
1988 The Septuagint. – Miqra (Scripture). The Literature of the Jewish People in the Period of the Second Temple and the Talmud 1. Ed. by M. J. Mulder. CRI II. Assen: Van Gorcum. 161-188.
- Uusimäki, E.
2017 Autuaaksijulistukset (4QBeatitudes). – Kuolleenmeren kirjakääröt. Kriittinen suomenosvalikoima. Toim. R. Sollamo & M. S. Pajunen. Helsinki: Gaudeamus. 409-417.
- Uusimäki, E. & von Weissenberg, H.
2013 Viisaus ja ilmoitus Qumranin viisauskirjallisuudessa. – TAik 118. 235-246.
- Veijola, T.
1987 Abrahamin uhri – valistuneen jumalakuvan loppu? – TAik 92. 179-191.
1993 Vanhan testamentin Saarnaaja: postmodernin teologian edelläkävijä. – TAik 98. 81-90.
2003a Jeesus Sirak, kirjanoppinut kahden kulttuurin välissä. – TAik 108. 7-15.
2003b Sirakin kirja hepreankielisen alkutekstin mukaan. Ben Siran viisaus. Pohjakäännös eksegeettisin ja filologisoin kommentein apokryfikomiteaa varten.

- <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10224/3892/vejola-sirak.pdf?sequence=1> Viitattu 23.10.2012.
- 2005 Laki ja viisaus: Deuteronomistinen perintö Ben Siran lakiteologiassa. – *TAik* 110. 112-125.
- Vermes, G.
1961 *Scripture and Tradition in Judaism*. StpB 4. Leiden: E. J. Brill.
- Voitila, A.
2008a Tobitin kirja. – Johd. VT:n apokr. 121-132.
2008b Juditin kirja. – Johd. VT:n apokr. 133-142.
2008c Viisauden kirja (Salomon viisaus). – Johd. VT:n apokr. 167-178.
2008d Kreikkalainen Sirakin kirja. – Johd. VT:n apokr. 188-194.
- Wassén, C.
2009a Qumranin liikkeen alkuperä ja identifiointi. – Aarre saviastioissa. Qumranin tekstit avautuvat. Toim. J. Jokiranta. Kirjapaja: Helsinki. 118-135.
2009b Apokalyptiikka. – Aarre saviastioissa. Qumranin tekstit avautuvat. Toim. J. Jokiranta. Kirjapaja: Helsinki. 278-291.
2009c Enkeleitä ja riivaajia. – Aarre saviastioissa. Qumranin tekstit avautuvat. Toim. J. Jokiranta. Kirjapaja: Helsinki. 306-318.
- Westermann, C.
1981 *Genesis*. BK.AT I/2. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag.
- Winnings, M.
2009 Qumranin tekstit ja Uusi testamentti. – Aarre saviastioissa. Qumranin tekstit avautuvat. Toim. J. Jokiranta. Kirjapaja: Helsinki. 334-351.
- Wintermute, O. S.
1985 *Jubilees (Second Century B.C.). A New Transl. and Introduction*. – OTP II. Ed. by J. H. Charlesworth. London: Darton, Longman & Todd. 35-142.
- Wright, R. B.
1985 *Psalms of Solomon (First Century B.C.). A New Transl. and Introduction*. – OTP II. Ed. by J. H. Charlesworth. London: Darton, Longman & Todd. 639-670.
- Ziegler, J. & Munnich, O. & Fraenkel, D.
1999 *Susanna, Daniel, Bel et Draco. Septuaginta. Vetus Testamentum Graecum. Auctoritate Academiae Scientiarum Gottingensis editum XVI, 2*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

